

LIETUVA PASAULYJE – PASAULIS LIETUVOJE

Skaitmeninė integruoto ugdymo(si)
priemonė (SIUP)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Aivas Ragauskas

LIETUVOS IR ŠKOTIJOS
ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI
RYŠIAI IKI XIX A.

KAUNAS, 2023

Leidinio tekstas parengtas 2020 metais.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-467-564-5 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/9786094675645>

<https://doi.org/10.7220/9786094675645.12>

© Aivas Ragauskas, 2023

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

TURINYS

IVADAS	5
ŠKOTIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS	5
ŠKOTŲ IR LIETUVIŲ SANTYKIAI XIV A. VIDURYJE–XV A. PRADŽIOJE	7
ŠKOTAI – KRYŽIAUS ŽYGIŲ Į LIETUVĄ DALYVIAI	7
<i>Įdomybė.</i> Nelaimėlis škotas kryžininkas Williamas Douglasas iš Nithsdale	8
ŠKOTŲ IR LIETUVIŲ SANTYKIAI XVI–XVIII A.	10
<i>Įdomybė.</i> Škotijos karalius Jokūbas I – „raganų“ medžiotojas	12
ŠKOTAI LIETUVOJE	12
<i>Įdomybė.</i> Medicinos daktaras, Vilniaus miesto tarėjas Jokūbas Arnottas († 1632)	15
KATALIKAI	17
PROTESTANTAI	19
Pirkliai	20
Kariškiai	22
Pažadėtoji žemė Antilija? Radvilų Kėdainių atvejis	24
Škotiška kultūra naujojoje tėvynėje	25
Škotų ir lietuvių santykiai	28
<i>Įdomybė.</i> Škotų kilmės dvasiškis Jokūbas Gordonas	29
Škotai Radvilų Slucke	30
LIETUVIAI ŠKOTIJOJE (XVI–XVIII A.)	31
STUDENTAI IŠ LIETUVOS EDINBURGO UNIVERSITETE	31
<i>Įdomybė.</i> Kėdainiečio škoto pamokslininko Tomo Ramzos našlės dovanotas batas Kembridžo universiteto bibliotekoje	35
IŠ XVIII A. ŽENGIANT Į XIX A. KOMPOZITORIUS FELIKSAS JANEVIČIUS EDINBURGE	37
SENOJI ŠKOTŲ LITERATŪRA LIETUVOJE	39
XVIII A. ŠKOTŲ POETO ROBERTO BURNSO MEILĖS LYRIKA	40
<i>Įdomybė.</i> „Kaip man jaunystės neminėti...“ Škotų liaudies daina – poeto Roberto Burnso versija	40
ŠKOTŲ RAŠYTOJAS WALTERIS SCOTTAS IR LIETUVA	42
W. Scotto vertimai į lietuvių kalbą. Bibliografija	43
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI	44
CHRESTOMATIJA	51

IVADAS

ŠKOTIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS

Škotija (gėlų k. *Alba*, angl. *Scotland*) nuo XVII a. pradžios priklauso Jungtinei Karalystei (United Kingdom, JK), kurios valdymo forma – parlamentinė konstitucinė monarchija. Jungtinę Karalystę, be Škotijos, dar sudaro Anglija, Velsas, Šiaurės Airija ir kelios smulkesnės teritorijos. Škotija užima šiaurinę Didžiosios Britanijos salos dalį, taip pat Hebridų, Orknio ir Šetlando salas. Pietuose ribojasi su Anglija. Škotija turi savo Ministrų Kabinetą (jį turi, pavyzdžiui, ir Vokietijos žemės) ir Parlamentą (1707 m. panaikintas, o 1999 m. vėl įsteigtas, apribojus galias), tačiau šalis renka atstovus į Jungtinės Karalystės žemuosius Bendruomenių Rūmus.

Škotijoje diskutuojama dėl atsiskyrimo nuo Jungtinės Karalystės. 2014 m. įvyko referendumas, kurio dalyviai (4 mln. 283 tūkst., t. y. 84,59 proc., gyventojų) atsakė į klausimą: „Ar Škotija turi būti nepriklausoma šalis?“ Referendumas lėmė sprendimą, kad Škotija turi likti JK sudėtyje: 44,70 proc. palaikė Škotijos nepriklausomybę, o 55,30 proc. buvo priešingos nuomonės. Įvykus „Brexitui“ (2016 m. vykusiam referendume dėl Jungtinės Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos 62 proc. škotų balsavo už tai, kad reikėtų pasilikti ES) ir 2020 m. sausio 31 d. Jungtinei Karalystei išstojus iš ES, populiarėja idėja rengti naują referendumą dėl Škotijos nepriklausomybės, tačiau šią idėją griežtai atmeta Jungtinės Karalystės vykdomoji valdžia.

Škotijoje gyvena apie 5 mln. 438 tūkst. gyventojų. Čia visuotinai vartojama anglų kalba, tačiau dalis gyventojų dar vartoja škotų (apie 30 %) ir škotų gėlų (apie 1 %) kalbas. Religiniais save laiko tik apie 54 proc. gyventojų. Škotijoje gyvena nemažai emigrantų iš Lietuvos.

Lietuva – nepriklausoma valstybė, parlamentinė Respublika. Šalis ribojasi su Latvija, Baltarusija, Lenkija ir Rusija (Kaliningrado sritis). Lietuvos vakarinį krantą skalauja Baltijos jūra (pakrantės ilgis – 90,66 km).

Lietuvos Respublikos vyriausybės vadovas yra Ministras Pirmininkas, o valstybės vadovas – Prezidentas, skiriantis Ministrą Pirmininką. Šalis suskirstyta į 60 savivaldybių, kurių merai renkami tiesiogiai. 2017 m. duomenimis, Lietuvoje gyveno 2,8 mln. gyventojų. Nuo 2004 m. Lietuva yra viena iš Europos Sąjungos valstybių. Nuo 2015 m. valstybė priklauso euro zonai. Valstybinė kalba šalyje yra lietuvių kalba, dauguma gyventojų (80 %) deklaruoja esantys Romos katalikai.

Škotiška tema Lietuvai įdomi ir svarbi, nes ši tema susijusi su senosios Lietuvos istorijos kitoniškumu ir atvirumu – priešingais dalykais negu sovietmetis. Tai liudija

ir 2018 m. išleistas Romo Treinio (1957–2018) istorinis romanas „Dziedas“. Svarbiausi romano veikėjai – XVII a. gyvenę škotai Ramzos (Ramsay): Edgaras, Mykolas ir Kristupas. Daug romano siužetų vingių susiję ir su Kėdainiais¹. Vis dėlto senojoje istorijoje išskirti škotų ir lietuvių ryšius gana sudėtinga. Sudėtingumą lemia Škotijos ir Lietuvos raidos aplinkybės: pirmuoju atveju veikia „angliškasis“ ar „britiškasis“, antruoju – „lenkiškasis“ veiksniai. Tiek škotai, tiek lietuviai buvo sukūrę savo valstybes (škotai – IX a. viduryje, lietuviai – XIII a. pradžioje), tačiau galiausiai dėl dinastinių ir kitų aplinkybių susisaistė ir (ar) buvo politiškai ir kultūriškai susaistyti su gretimomis stipresnėmis valstybėmis – Anglija ir Lenkija.

Naujajam Anglijos valdovui Vilhelmui I Užkariautojui įsiveržus į Škotiją, jos karalius Malkolmas III Didžiagalvis XI a. viduryje buvo priverstas pripažinti leninę priklausomybę nuo Anglijos. Šis aktas tapo teisiniu argumentu, kuriuo Anglija vėliau grindė savo viršenybę Škotijos atžvilgiu, tačiau 1328 m. Anglijos karalius buvo priverstas atsisakyti Škotijos suzereno teisių². Lietuvos priklausomybė nuo Lenkijos buvo įtvirtinta 1385 m. Krėvos unija, sudaryta didžiojo kunigaikščio Jogailos, 1386 m. tapusio Lenkijos karaliumi. Remiantis 1413 m. Horodlės unijos aktu, ateityje turėjo būti renkamas bendras Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis. 1290–1376 m. Škotija kelis kartus kovojo karuose dėl savo nepriklausomybės, kurią įtvirtino karaliaus Roberto I Bruso (Robert I the Bruce) valdymo metu (1306–1329). Analogiškų karų tarp Lietuvos ir Lenkijos nebuvo. Skirtingai negu geografiškai izoliuotos Škotijos atveju, Lietuva turėjo didesnių geopolitinių iššūkių. Pirmiausia, tai buvo Maskvos didžioji kunigaikštystė.

Duomenų apie tiesioginius škotų ir lietuvių prekybinius ar kitus kontaktus iki XVI a. vidurio neišliko. Galima manyti, kad jų ir nebuvo. Daugiau bendradarbiauta dabartinėje Lenkijos teritorijoje, konkrečiai – Pamario miestuose uostuose: Gdanske, Elbinge, Ščecine ir kt. Prekės iš Lietuvos – mediena, vaškas, kailiai, linai – per minėtus uostus pasiekdavo Didžiąją Britaniją. Iš Didžiosios Britanijos per tuos pačius uostus buvo atvežama daug audinių, tačiau šioje prekyboje lietuvių pirkliai tiesiogiai nedalyvaudavo³. Į minėtą regioną diplomatiniais ar prekybiniais tikslais dažniau patekdavo anglai, škotai ir airiai – gerokai rečiau. Kartais minėtų tautų atstovų atskirti neįmanoma – šaltiniuose škotai vadinami „anglais“ ir pan.

Anglų istoriko S. C. Rowello 2006 m. paskelbtoje Didžiosios Britanijos ir Lietuvos istorinių ryšių apžvalgoje⁴ pateikiama nemažai „lietuviškai škotiškų“ dalykų – asmenybių ir įvykių. Tačiau tyrėjas daugiau rašė apie Didžiosios Britanijos ir Lietuvos, neretai – Abiejų Tautų Respublikos santykius, todėl apžvalgoje škotai neretai vadinami anglais ar neutraliai – Didžiosios Britanijos gyventojais.

1 A. Dovydaitytė, „Ar Kėdainių istorija sudomins Lietuvos kino kūrėjus?“, *Rinkos aikštė* (2020 03 05), <http://rinkosaikste.lt/gyvenimas-margas/savam-krate-net-saul-rykesn/ar-kdaini-istorija-sudomins-lietuvas-kino-krjus>; „Kas sieja škotus su Lietuva?“, *15min.lt* (2018 06 19), <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/kas-sieja-skotus-su-lietuva-582-989330>.

2 A. Kasparavičius, „Škotijos istorija“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Skotijos-istorija-124401>.

3 H. Zins, *Polska w oczach Anglików. XIV–XVI wiek* (Lublin, 2002); R. Wendy, „Childs, England's contacts with Poland–Lithuania in the fourteenth to sixteenth centuries“, in *Britain and Poland–Lithuania: contact and comparison from the Middle Ages to 1795*, edited by Richard Unger with the assistance of Jakub Basista (Leiden–Boston, 2008), 19–38.

4 S. C. Rowell, *Distant friends draw nigh: the realms of Great Britain and Lithuania* (Vilnius, 2006).

ŠKOTŲ IR LIETUVIŲ SANTYKIAI XIV A. VIDURYJE–XV A. PRADŽIOJE

ŠKOTAI – KRYŽIAUS ŽYGIŲ Į LIETUVĄ DALYVIAI

Pirmieji škotai Lietuvoje buvo... kryžiuočiai. XIII a. pabaigoje prasidėjus kryžiaus žygiams į Baltijos kraštus – Prūsiją, Lietuvą, Estiją, Suomiją, Latviją ir vakarų Rusiją, šiuose žygiuose dažniausiai dalyvavo riteriai iš Vokietijos ir Olandijos, bet, apskritai, minėti žygiai buvo paneuropinis reiškinys. Tai buvo proga Vakarų kraštų riteriams įgyti kariškos patirties, patirti nuotykių. Prūsijoje (Karaliaučius) ir Livonijoje (Ryga) XIII a. įsikūrus Kryžiuočių ordinui, pradėta vykdyti ir teritorinė ekspansija bei kolonizacija. Popiežius buvo suteikęs Ordinui teisę teikti indulgencijas – nuodėmių atleidimą, o tai taip pat traukė kryžininkus, teikė jiems galimybę įgyti socialinio kapitalo savo tėvynėje. Bažnyčia ragino liautis kovojus tarpusavyje ir nukreipti savo jėgas prieš „netikėlius“. Kryžiaus žygiai baigėsi tik Lietuvai (1387 m.) ir Žemaitijai (1413 m.) oficialiai apsikrikštijus. Šių žygių pabaiga – 1410 m. įvykęs Žalgirio mūšis.

Į šventąjį karą prieš pagonis įsitraukė ir „svečiai“ – kryžininkai iš Didžiosios Britanijos salyno, tiek anglai, tiek škotai. Pirmųjų buvo kur kas daugiau: 1330–1400 m. jų skaičius siekė kelis tūkstančius (iš jų identifikuota apie 300 kryžininkų). Vis dėlto kryžiaus žygiuose dalyvaudavo ir škotų. Pirmieji škotai minimi, regis, 1356 m. žygyje⁵. Viename šaltinyje, apimančiame 1390–1391 m. laikotarpį, nurodoma, kad atplaukė 240 škotų laivų (be abejo, tai gerokai padidinta⁶). „Scoti“ dalyvavimas minėtuose žygiuose buvo stabilus, bet kryžininkų nebuvo daug. Antra vertus, šaltiniuose, galima manyti, atsispindi tik nedidelis iš tikrųjų žygiuose dalyvavusiųjų skaičius. Duomenis apie škotus kryžininkus yra surinkę A. D. Macquarrie ir H. W. Paravicini⁷, kažkiek papildė kiti tyrėjai⁸. Nustatyta

5 H. W. Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, teil t. 1 (Sigmaringen, 1989), 21–44.

6 A. D. Macquarrie, *The impact of the crusading movement in Scotland, 1095–c. 1560. PhD Dissertation* (University of Edinburgh, 1982), 210–213, <https://www.medievalists.net/2014/02/impact-crusading-movement-scotland-1095-c-1560/>. Tai disertacijos .pdf failai. Disertacija buvo išleista: A. D. Macquarrie, *The impact of the crusading movement in Scotland, 1095–1560* (Edinburgh, 1985).

7 Apie škotų dalyvavimą kryžiaus žygiuose žr.: Macquarrie, *The impact of the crusading movement in Scotland*; Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, 99–100, 126, 135–138, 179.

8 T. Guard, *Kingship and Crusade: The English Experience in the Fourteenth Century* (Woodbridge, 2013), 72–97.

16 škotų kryžininkų, įvardytų asmenvardžiais. Bent vienas škotas kryžiuočių pusėje dalyvavo ir 1410 m. vykusiame Žalgirio mūšyje.

Kryžiaus žygiais, kitaip – *reizais* (*reysen*), vadinamos ekspedicijos įprastai vykdavo žiemą ir vasarą. Vasarą žygių buvo gausiau. Dalyvavimas žygiuose trukdavo 5–6 mėn. Pirmiausia, būdavo atplaukiama į Kalė (Calais) ar Flandrijos uostus, iš kur sausuma buvo keliaujama į Hamburgą ir toliau į Pamarį (Pomeranija). Kelionė trukdavo apie šešias savaites. Iš Prūsijos dalis kryžininkų keliaudavo dar toliau – į Livoniją. Atvykstama būdavo ir kiek kitaip: laivais iš Kalė į Elbingą Pamaryje, iš Liubeko į Gdanską ar Karaliaučių. Yra žinoma, kad pirkliai iš Anglijos XIV a. pabaigoje iš Humberio uosto Linkolnšyre ir Rytų Anglijos uostų laivais tiesiai plaukdavo į minėtus uostus. Suprantama, škotai kryžiaus žygiuose dalyvaudavo tik tada, kai tarp Škotijos ir Anglijos būdavo paliaubos.

Įdomybė.
Nelaimėlis škotas
kryžininkas
Williamas Douglasas
iš Nithsdale

Istoriografijoje puikiai žinomas seras **Williamas Douglasas** iš Nithsdale. Škotams nugalėjus anglus 1388 m. Otterburno mūšyje ir stojus paliauboms, jis atvyko į Prūsiją dalyvauti žygyje prieš Lietuvą. 1391 m. vasarą Gdanske, dar neprasidėjęs žygiui, škotų ir anglų konflikto metu Douglasą ir du jo tarnus nužudė anglas baronas Tomas Klifordas (Thomas Clifford, apie 1363–1391) ir jo palyda. Tragiškai pasibaigęs konfliktas buvo įsisenėjęs, susijęs tiek su religiniu (nesutarimai dėl Didžiosios Vakarų Bažnyčios schizmos, t. y. Škotija priklausė valstybių, kurios palaikė Avinjone išrinktą popiežių Klemeną VII (1378–1394), grupei, o Anglija buvo tarp valstybių, rėmusių Romos popiežius – Urboną VI (1378–1389) ir Bonifacą IX (1389–1404)), tiek su daugiaamžiu tautiniu-politiniu priešišku (anglų ir škotų santykiai)⁹.

Tragikomiškas nužudymo aplinkybes sužinome iš Vygando Marburgiečio kronikos:

Po to į Prūsiją kovoti su netikėliais atvyko markgrafas Frydrichas su daugeliu kilmingų palydovų ir t. t., ir magistras priima jį pagarbiai, kaip priderėjo, ir vaišina kiek begalėdamas. Vasarą paskelbiamas žygis. Tuo metu kilo nesantaika tarp anglų ir škotų, nes škotas – ponas Viljamas Duglas (Wilhelmus de Duclos) – buvo nužudytas ant tilto, prie išėjimo, kai jis viena koja buvo įkritęs į skylę ir vyriškai gynėsi, kaip ir vienas iš jo tarnų, kuris taip pat su juo buvo užmuštas.¹⁰

Iš kitų šaltinių žinoma, kad buvo nužudyti du pavainikio erlo tarnai. Nepasisekė ir T. Klifordui – kito kryžiaus žygio metu 1391 m. jis mirė kažkurioje iš Viduržemio jūros salų.

Škotai kryžininkai (1356–1410 m.):

1356 m. – seras Walteris Moigne, broliai Normanas ir Thomas Bissetai, Walteris Leslie su 12 eskvairų¹¹ (1357–1358 m. Walteris Leslie buvo Prūsijoje)¹²;

1363 m. – eskvairas Davidas de Barclay, turėjęs 12 arklių¹³;

⁹ Macquarrie, *The impact of the crusading movement in Scotland*, 35, 210–213; Ch. Tyerman, *England and the Crusades. 1095–1588* (Chicago, 1986), 271–272; Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, 315. Apie anglus ir škotus Prūsijoje žr.: Th. A. Fisher, *Scots in Eastern and Western Prussia* (Edinburgh, 1902); K. H. Ruffman, „Engländer und Schotten in den Seestädten Ost- und Westpreussens“, *Zeitschrift für Ostforschung* 7 (1958): 17–39.

¹⁰ Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika* (Vilnius, 1999), 151; Fisher, *Scots in Eastern and Western Prussia*, 123. Minėtam įvykiui skirtas straipsnis: E. Keyser, „Die Ermordung des schottischen Grafen William Douglas in Danzig im Jahre 1391“, *Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins* 27 (1928): 10–14.

¹¹ Macquarrie, *The impact of the crusading movement in Scotland*, 199–200, 208.

¹² Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, 136.

¹³ Macquarrie, *The impact of the crusading movement in Scotland*, 208.

1377 m. – riteris Johnas de Abernethy buvo gavęs leidimą su dviem tarnais keturiomis arkliomis vykti į Prūsiją¹⁴ (tais pačiais metais žygyje dalyvavo dar du škotai, tačiau jų pavardės nežinomos¹⁵);

1378 m. – Adamas de Hepburnas, sero Patricko Hepburno iš Hailes giminaitis, su 10 žmonių¹⁶;

1390 m. vieną škotą Karaliaučiuje medžiagos gabalu apdovanojo Derbio erlas Henrikas, būsimasis Anglijos karalius¹⁷;

1391 m. – Williamas Douglasas iš Nithsdale ir kiti škotai; seras Jamesas Douglasas iš Dalkeitho, Robertas Stewartas of Durisdeerio¹⁸. 1410 m. įvyko Žalgirio mūšis. Jame dalyvavo bent vienas škotas pavainikis „d' Escoce“, t. y. „škotas pavainikis“ ar „Škotijos pavainikis“, vadinęsis „grafu de Hembe“. Jis liko gyvas ir pranešė apie patirtus nuostolius pikardiečiui Ingramui de Monstrelet, kuris šį pranešimą perteikė Prancūzijos kronikoje¹⁹.

Istorikas Hansas Werneris Paravicini iš Marienburgo didžiosios skolų knygos išrinko dar kelis įvardytus kilmingus škotus (kai kurie iš jų jau minėti anksčiau):

„Der Graff von Douglas;
Walter Haliburton Herr von Dirleto;
Sir John (de) Setton, Alexander Setton;
Sir Archibald Stuart / Steward;
Sir John (de) Dalzell;
Der Graf von Angus (Douglas);
(Sir James Douglas) Herr von Dalkeith.“²⁰

14 Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, 136. Kitaip: Macquarrie, *The impact of the crusading movement in Scotland*, 210–213.

15 Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, 136.

16 Macquarrie, *The impact of the crusading movement in Scotland*, 209, 215.

17 Ibid., 210–213.

18 Ibid., 213.

19 Ibid., 213–215.

20 Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, 137.

ŠKOTŲ IR LIETUVIŲ SANTYKIAI XVI–XVIII A.

1569 m. tarp Lenkijos ir Lietuvos sudaryta Liublino unija, kuria sukurtas bendras Seimas. 1572 m. mirus Lenkijos karaliui, Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui, Abiejų Tautų Respubliką jau valdė elekciniai valdovai. Abi šalys siejo tiek bendras valdovas, tiek bendras Seimas. Škotijos karaliui Jokūbui VI Stiuartui (James, 1566–1625) kaip Jokūbui I (1603–1625) paveldėjus ir Anglijos bei Airijos sostą, minėtas šalis sujungė personalinė unija, kuri truko iki 1707 m. Vis dėlto šalių parlamentai ir toliau išliko atskiri, taip pat buvo atskira teisė ir teismai, įždai ir muitai. Abi unijos (kaip ir Vengrijos bei Kroatijos) buvo panašios. Kartais teigiama, kad Anglijos ir Škotijos unija buvo rengiama atsižvelgiant į Lenkijos ir Lietuvos unijos pavyzdį²¹. Panaši ir Škotijos bei Lietuvos, škotų ir lietuvių išskyrimo istorinėse realijose ir šaltiniuose problema: LDK (po 1569 m. unijos) ir Škotijos karalystė (po 1707 m. Anglijos ir Škotijos unijos). Po 1707 m. Škotijos parlamento neliko – jos atstovai posėdžiavo jau Bendruomenių ir Lordų rūmuose. Įvesta viena valiuta, panaikinti muitai. Net Kėdainių škotai vėliau jau rašė: „Ex gente Magna Britannia.“²² 1584 m. Jono Heberto laiške Franciscui Walsinghamui aprašant padėtį ATR aiškiai teigiama: „That were sometye membres of the great Duchy of Littaw, nowe united and annexed for ever to the Crowne of Polland“, t. y. LDK yra visam laikui prijungta ir aneksuota Lenkijos Karūnos.

Tiek Škotija, tiek Lietuva patyrė didelį ir įvairiapusį politinį, kultūrinį ir kt. šalių kaimynių poveikį: Škotija – Anglijos, Lietuva – Lenkijos. Kai kuriais atžvilgiais šalys buvo panašios: mažai miestų, kraštovaizdyje vyravo mediniai pastatai. Vis tik minėtina, kad Škotijoje jau XV a. buvo įsteigti trys universitetai: 1413 m. – St. Andrews, 1541 m. – Glasgow, 1495 m. – Aberdeen. Pirmasis universitetas Lietuvoje – Vilniaus universitetas – įsteigtas tik 1579 m. 1582 m. Škotijoje įsteigtas jau ketvirtas – Edinburgo – universitetas. Tiek Vilniaus, tiek Edinburgo universitetai turėjo tam tikros įtakos abiem kraštams (apie tai kalbėsime kiek vėliau).

Dėl politinio ir religinio nestabilumo, pragyvenimo brangumo XVI a. II pusėje Škotijoje vyko didelio masto emigracija (tiek reformatų, tiek katalikų) į kitus Europos kraštus. XVII a. I pusėje į Europą išvyko apie 60 000 škotų (Škotijoje tuo metu buvo apie 1 mln. gyventojų). Prancūziją pasiekė apie 11 000, Švediją – apie 30 000 škotų. Emigracijos piko metu (XVII a. 4 deš.) apie 5 000–7 000 škotų atvyko ir į Abiejų Tautų Respubliką. Dalis atvykusiųjų trumpam ar visam laikui

21 M. Markiewicz, „Unia polsko-litewska na tle innych unii europejskich“, in *Unia Lubelska z 1569 roku. Z tradycji unifikacyjnych i Rzeczypospolitej*, pod redakcją Tomasza Kempy i Krzysztofa Mikulskiego (Toruń, 2011), 13–19.

22 S. Tworek, „Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII w.“, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 21(8) (1966): 196.

apsigyveno Lietuvoje. Škotai kariškiai ar medikai taip pat vyko į Rusiją²³. XVI a. vyravo religinės²⁴, o XVII a. – ekonominės škotų emigracijos priežastys, tokios kaip grūdų kainų didėjimas, badmečiai. Religiniai nesutarimai, pavyzdžiui, vadinamieji karai dėl vyskupų pareigybių (1592 m. Škotijos parlamentas jas panaikino, o 1600 m. karalius privertė atkurti), XVII a. jau nebebuvo škotų emigracijos pagrindas. Kaip minėta, iš šalies išvykdavo tiek presbiterionai, tiek katalikai²⁵. Vis dėlto galima manyti, kad bažnytinių reformų metu, Škotijos valdovams Jokūbui I ir Karoliui I siekiant sugrąžinti tam tikrus iki reformos buvusius liturgijos dalykus, net įvesti anglikonybę, kai kurie presbiterionai, ypač dvasininkai, galėjo apsispręsti išvykti iš šalies. Tokių asmenų suskaičiuojama iki 15 000²⁶. 1637–1638 m. Škotijoje dėl bandymų kalvinišką liturgiją pakeisti anglikoniškąja prasidėjo sukilimas. Presbiterionai pietinėje šalies dalyje rėmė Parlamentą, stojusį už kalvinistinę religiją ir prieš vyskupų pareigybes, o kalmiečiai šiaurėje – Karalių. Taigi šalyje vyko pilietinis karas. Minėtini ir valdovo Karolio I bei Anglijos nesutarimai, kuriuose dalyvavo Škotija. Valdovas mainais už paramą galiausiai pripažino Škotijos parlamento nutarimus, kilo Škotijos ir Anglijos karas. 1649 m. nukirsdinus Karolį I ir Škotijai naujuoju valdovu pripažinus jo sūnų Karolį II, Anglijos kariuomenė okupavo Škotiją²⁷.

Kalbant apie lietuvių ir škotų santykius minėtu laikotarpiu, tenka apsiriboti atskirais siužetais, nes tiesioginių Lietuvos ir Škotijos ryšių nebuvo. Valdovų Stepono Batoro ir Elžbietos I korespondencijoje daugiau kalbama apie anglų ir Pamario miestų pirklius, jų prekybos reikalus (taip pat ir Lietuvoje).

Iš esmės galime kalbėti tik apie škotų migraciją (XVI a. II pusėje – labiau katalikų, XVII a. – labiau presbiterionų) į Abiejų Tautų Respubliką ir Lietuvą. Nuo XVIII a. 3 deš. nemaža dalis Lietuvos evangelikų reformatų studentų studijavo Edinburgo universitete. Apie studentus iš Lietuvos kituose Škotijos universitetuose duomenų neturime. Minėtus duomenis papildė vienas kitas specifinis siužetas. Atskira tema – XVIII a. Škotijos literatūros – poezijos ir prozos kūrinių – recepcija Lietuvoje, daugiausia jos vertimai į lietuvių kalbą. Tiesa, tai vyko XIX a. ir intensyviausiai – XX a.

23 D. Fedosov, *The Caledonian connection: Scotland–Russia ties. Middle Ages to early twentieth century: a concise biographical list* (Aberdeen, 1996).

24 A. Biegańska, „In Search of Tolerance: Scottish Catholics and Presbyterians in Poland“, *Scottish Slavonic Review* 17 (1992): 37–59.

25 W. Kowalski, „Znaczenie szkockiej diaspory w społeczeństwie staropolskim. Zarys problemu“, in Robert Wojciech Portius – krośnieński mieszczanin, kupiec i fundator. *Studia z dziejów diaspory szkockiej na ziemiach Rzeczypospolitej oraz relacji polsko-węgierskich w dobie nowożytnej*, red. P. Łopatkiewicz, G. Przebinda, W. Witalisz (Krosno, 2019), 34.

26 L. Šiaudvytis, „Eleazaro Gilberto (Eleazar Gilbert) „Žinios iš Lenkijos“ – šaltinis apie 1639–1640 metų konfesinius konfliktus Vilniuje“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2012 1 (2013): 147. Autorius diskutuoja su R. Žirguliu, neigusiu imigracijos į ATR XVII a. pirmojoje pusėje religines priežastis, žr. R. Žirgulis, „The Scottish Community in Kėdainiai c. 1630–c. 1750“, in *Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*, edited by A. Grosjean, S. Murdoch (Leiden–Boston, 2005), 230–231.

27 Kasparavičius, „Škotijos istorija“.

Įdomybė.
Škotijos karalius Jokūbas I –
„raganų“ medžiotojas

Škotijos karalius Jokūbas I (apie 1605 m., dail. John de Critz)

Įtariamasis „raganos“ klūpi prieš karalių Jokūbą I, kuris jas tardo (1590 m.)

Škotijos karalius Jokūbas I fanatiškai, tiesiog liguistai, neaišku dėl kokių priežasčių tikėjo raganų egzistavimu. Jis – 1597 m. išleisto „Demonologijos“ (*Daemonologie*) traktato autorius. Karalius tikėjo, kad raganos geba paskandinti laivus.

Jokūbas I asmeniškai – kaip „auka“ ir kaltintojas – prisidėjo prie raganų teismų procesų, vykdytų 1590–1591 m. Šiaurės Bervike (North Berwick), buvo 1597 m. vykusio proceso „tardytojas“. Teigė, kad, būdamas Dievo „patvirtintu“ karaliumi, turi teisėtą galią bausti bedieves raganas.

Demonologas Jokūbas I daug prisidėjo, kad Škotija tapo viena iš protestantiškų šalių, kurioje XVI a. 7 deš.–XVII a. I pusėje įvyko daugiausia raganų teismų ir buvo sudeginta daugiausia žmonių. 1600 m. duomenimis, sudeginta 2 500 asmenų (statistiškai trečioji vieta po Vokietijos ir Šveicarijos), t. y. 2,5 asmens tūkstančiui žmonių (ketvirtoji vieta).

Jokūbas I „politizavo“ raganų procesus, tam naudojo valstybinę valdžią. Vadinamosios Šiaurės Berviko panikos metu raganavimu buvo apkaltintas net karaliaus pusbrolis Francis Stewartas (apie 1562–1612 m.), tačiau, teismui užsitęsęs ir panikai praėjus, 1593 m. jis buvo išteisintas. Žinoma, kad karalius raganavimu, bendrininkavus su pusbroliu, ketino apkaltinti dar vieną asmenį, bet šis išvengė teismo, nes staiga mirė. Tyrėjai Jokūbą I vadina „panikieriumi“. Minėtina, kad Škotijoje taikytas specifinis kankinimo būdas – kaltinamiesiems nebuvo leidžiama miegoti.

Paskutinės raganų teismų aukos Škotijoje sudegintos XVIII a. pradžioje: 1715 m. Pertho mieste sudeginti du asmenys, paskiri procesai vyko iki 1723 m. Raganas deginti uždrausta 1736 m.

ŠKOTAI LIETUVOJE

Katalikiškoje Škotijoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, XVI a. pradžioje pradėjo plisti humanizmas ir reformacija. Prieš tai vykę eretiškosios reformacijos bandymai, kaip ir visoje Europoje, patyrė nesėkmę. Naujosios reformacijos bangos šalininkai susidūrė su didelėmis represijomis (Lietuvoje tokių represijų nebuvo). 1525 m. Parlamentas uždraudė įvežti liuteronišką literatūrą. Kaip ir ankstesniais atvejais, reformacijos propaguotojai buvo deginami: 1528 m. St. Andrews mieste sudegintas bajoras, Martyno Liuterio šalininkas Patrikas Hamiltonas (Patrick Hamilton). Šį veiksmą sekė dar kelios egzekucijos, tačiau masinis persekiojimas nevyko. Vis daugiau lordų ir bajorijos tapo protestantais. Bažnyčiai, valdovo dvarui ir gyventojams esant susiskaldžiusiems, 1546 m. St. Andrews mieste sudegintas pamokslininkas, Ulricho Cvinglio šalininkas Jokūbas Višartas (George Wishart). Šis veiksmas lėmė didelį protestantų pasipriešinimą. Į šalį reformacija plito ir iš Anglijos, per okupacinę kariuomenę (1547–1549 m.). XVI a. 7 deš. katalikiška šalis vis labiau tapo protestantiška, katalikišką bažnyčią pakeitė presbiterioniškoji (Kirk), vis labiau tampanti kalvinistiška. 1560 m. Škotijos parlamentas paskelbė tikėjimo išpažinimą, paremtą kalvinizmo doktrina. Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje vyravo religinė tolerancija. Apie tai buvo gerai žinoma tiek Škotijoje, tiek visoje Europoje.

Sunkiai aprėpiamoje istoriografijoje daugiausia rašoma apie škotų emigraciją į kitas Europos šalis ir Ameriką, aprašomos škotų bendruomenės, įsikūrusios minėtose šalyse²⁸. Yra atskirų veikalų, skirtų Didžiosios Britanijos ir Abiejų Tautų Respublikos ryšiams ar atskiriems jų aspektams nušviesti. Ši istoriografija iš dalies apžvelgta Davido Worthingtono²⁹. Tyrėjas nemažai darbų skyrė škotų, airių ar anglų ryšiams su žemynine Europa aptarti³⁰. Istoriofografijoje apie škotus Lietuvoje dominuoja škotų ir lenkų autoriai, tačiau yra ir lietuvių autorių tyrimų³¹. Lietuvių daugiausia rašyta apie Kėdainių škotus³². Pastaruoju metu pasirodė tyrimų ir apie škotus Benetus, gyvenusius Naujamiestyje³³.

Dėl religinių ir ekonominių priežasčių škotų emigracija naujausiais laikais buvo gana ženkli. Vadinamoji „artimoji“ migracija vedė škotus į Airiją, „vidutinė“ – į Lenkiją ir Lietuvą, „tolimoji“ – į Ameriką. Škotų emigracija prisidėjo prie daugelio Europos šalių (taip pat ir Rusijos) daugiatautiškumo, daugiareligiškumo ir daugiakultūriškumo, ypač didžiuosiuose miestuose – prekybos, amatų centruose. Žinoma, dalis

-
- 28 *Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*, edited by Alexia Grosjean, Steve Murdoch (Leiden, 2005); S. Murdoch, *Network North: Scottish King, Commercial and Covert Associations in Northern Europe, 1603–1746* (Leiden, 2005); A. Grosjean, *An Unofficial Alliance: Scotland and Sweden 1569–1654* (Leiden, 2003); G. Gardner, *The Scottish Exile Community in the Netherlands, 1660–1690* (East Linton, 2004); *Emigrant Homcomings: The Return Movement of Emigrants, 1600–2000* (Manchester, 2005); S. Murdoch, „Scotland, Europe and the English ‘Missing Link’“, *History Compass* 5(3) (2007): 890–913; W. Kowalski, *Wielka imigracja. Szkoci w Krakowie i Małopolsce w XVI–pierwszej połowie XVII wieku* (Kielce, 2010); W. Kowalski, „Scotland, the Scottish Diaspora, and the Wider World in Recent Historiography“, in *Scotland in Europe / Europe in Scotland. Links–Dialogues–Analogies*, red. A. Korzeniowska, I. Szymańska (Warszawa, 2013), 31–38; W. Kowalski, *The Great Immigration: Scots in Cracow and Little Poland, circa 1500–1660* (Leiden–Boston, 2015); *Scotland as an Emigrant Nation, c. 1600 to c. 1800*, edited by Angela McCarthy (Edinburgh, 2017).
- 29 D. C. Worthington, „‘Unfinished Work and Damaged Materials’: Historians and the Scots in the Commonwealth of Poland–Lithuania (1569–1795)“, *Immigrants & Minorities* 20(10) (2015): 1–19.
- 30 *British and Irish Emigrants and Exiles in Europe, 1603–1688*, edited by David Worthington (Leiden, 2010); D. C. Worthington, „Men of Noe Credit? Scottish Highlanders in Poland–Lithuania, c. 1500–1800“, in *Scotland and Poland: Historical Encounters, 1500–2010*, edited by T. M. Devine and David Hesse (Edinburgh, 2011), 91–108; D. C. Worthington, *British and Irish Experiences and Impressions of Central Europe, 1560–1688* (Surrey, 2012).
- 31 A. Biegańska, „The Learned Scots in Poland (From the Mid–Sixteenth to the Close of the Eighteenth Century)“, *Canadian Slavonic Papers* 43(1) (2001): 1–27; D. Dobson, *Scots in Poland, Russia and the Baltic States* (Edinburgh, 2000); R. Frost, „Scottish Soldiers, Poland–Lithuania and the Thirty Years’ War“, in *Scotland and the Thirty Years’ War 1618–1648*, ed. by S. Murdoch (Leiden, 2001), 191–213; Peter Paul Bajer, *Scots in the Polish–Lithuanian Commonwealth, 16th–18th Centuries. The Formation and Disappearance of an Ethnic Group* (Leiden–Boston, 2012), 77–115; G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. T. 6: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)* (Vilnius, 2015), 373–382; Kowalski, „Znaczenie szkockiej diaspory“, 34; W. Kowalski, „The Reasons for the Immigration of Scots to the Polish Commonwealth in the Early Modern Period as outlined in Contemporary Opinions and Historiography“, in *Scotland and Poland. Historical Encounters, 1500–2010*, red. T. M. Devine & D. Hesse (Edinburgh, 2011), 38–50; M. B. Ayre, *The Scottish Community in the Grand Duchy of Lithuania. 1630–1750* (Vilnius, 2019).
- 32 Tworek, „Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim“, 193–201; L. Eriksonas, „The Lost Colony of Scots: Unravelling Overseas Connections in a Lithuanian Town“, in *Ships, Guns and Bibles in the North Sea and the Baltic States c. 1350–c. 1700*, edited by A. I. Macinnes, T. Riis and F. G. Pedersen (East Lothian, 2000), 173–187; R. Žirgulis, „Škotų bendruomenė Kėdainiuose 1630–1750“, *Lietuvos muziejų rinkiniai* 1 (Kėdainiai, 2002): 23–27; Žirgulis, „The Scottish Community in Kėdainiai“, 225–247; S. Murdoch, „The Scottish Community in Kėdainiai (Kiejdany) in its Scandinavian and Baltic Context“, *Almanach Historyczny* 9 (2007): 47–61; A. Juknevičius, *Škotų palikimas Kėdainiuose* (Vilnius, 2015); A. Juknevičius, *Senieji Kėdainiai. Istorija ir įdomybės* (Kėdainiai, 2017), 152–156; A. Ragauskaitė, „Škotų pavardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose“, *Acta Linguistica Lithuanica* 75 (2016): 39–61.
- 33 A. Ragauskas, „Tarp Kėdainių ir Tobago: škotai Benetai Naujamiestyje. XVII a. antroji pusė“, in *Iš Panevėžio praeities: šeimos portretas istorijos. Mokslo straipsnių rinkinys* (Panevėžys, 2019), 30–74.

emigrantų grįždavo į tėvynę ar, susidarius nepalankioms gyvenimo sąlygoms, išvykdavo į kitus miestus ar šalis, kaip atsitiko ir didžiosios dalies Kėdainių škotų atveju. Visam laikui emigravę škotai per kelias kartas įprastai prarasdavo etninę tapatybę.

Škotai emigrantai (XVII a. šaltiniuose neretai vadinami „anglais“ ar „iš Didžiosios Britanijos“), skirtingai negu, pavyzdžiui, olandai, dažniausiai vertėsi prekyba, taip pat amatais – auksakalyste ir kt. Religiniu atžvilgiu dominavo protestantai, daugiausia evangelikai reformatai. Buvo ir vadinamųjų „netipiškų“ emigrantų, pavyzdžiui, škotų katalikų, kurie vertėsi gydytojo profesija ar laisvaisiais menais. Škotų atvykimą į Mažąją Lenkiją (Krokuvą ir kitus miestus) W. Kowalskis įvardija „didžiąja imigracija“. Daug škotų gyveno Gdanske ir kituose prūsiškuose Pamario miestuose. Škotų imigrantų skaičius pradėjo drastiškai mažėti po XVII a. viduryje vykusių karų. XVII a. viduryje Krokuvoje liko apie 20 škotų šeimų.

Atvykėliai škotai keldavo įvairių reakcijų. Buvo ir griežtai neigiamų, ypač dėl smulkių prekeivių Karališkoje Prūsijoje. Jie net vadinti „baltaisiais žydais“ ar „grūdų žydais“ („Korn Jude“). Teigiamai škotus priimdavo dažniausiai radikalai ir reformatoriai, o konservatyvus elitas žvelgė įtariai – atvykusiųjų komercinė veikla grasino vietiniam pirklių elitui. Ekonominė veikla lėmė škotų lyginimą su žydais ir neigiamus stereotipus – prigijo neigiama karikatūra. Škotai neapsiribojo prekyba – su jais plito kalvinizmo ir presbiterionizmo idėjos. Škotų pirkliai net atsiribodavo nuo neturtingų tautiečių³⁴. 1665 m. Vilniuje miesto valdžiai suteikus škotui Ruderdorfui atleidimo nuo senojo maito mokėjimo privilegiją, pažymėta, kad ateityje joks škotas šios laisvės negaus („ab hinc nulli natione scoto libertas conferatur“)³⁵.

Istoriografijoje pastebėta, kad kai kuriuose miestuose, pavyzdžiui, XVII a. Pinske, „škotais“ buvo vadinami prekeiviai rusėnai. Sutikite, keisti škotai Tomilo Oleškevičius ar Oleška Ochremovičius³⁶. Akivaizdu, kad tai ne škotai etnine prasme, o tik prekiautojai „škotiškomis“ prekėmis, t. y. daugiausia galanterija, vykdę smulkiąją ir išnešiojamąją prekybą. Tai analogiškas kariškių „kazokų“ ar „vengrų“ įvardijimo atvejis, reiškiantis tik apginklavimo būdą.

Škotus Lietuvoje galima apibūdinti įvairiais aspektais, tačiau gana logiška juos skirstyti religiniu pagrindu. Atvykėliai katalikai škotai buvo akivaizdi mažuma. Daugelis jų buvo jėzuitai ar jėzuitų studentai. Neturime duomenų, kurie leistų pritarti teiginiui, kad „pradžioje tai buvo smulkūs prekeiviai, jau nuo seniau gyvenę Lenkijos karalystėje ir Prūsijoje, o iš ten vykę į Lietuvą“. Lietuvoje nežinome bent kiek didesnių katalikų škotų bendruomenių. Žinoma, kad protestantai dažniausiai buvo pirkliai, būta ir kariškių.

Atvykdavo daugiausia nevedę vyrai. Nemažai jų vesdavo vietines merginas, todėl jų vaikai ar vaikaičiai asimiliuodavosi. Kai kurie tyrėjai teigia, kad atvykėlių bendruomenėse labiausiai buvo paplitusios anglų ir lenkų kalbos, o duomenų apie škotų (gėlų) kalbos vartojimą duomenų nėra³⁷.

34 Arthur H. Williamson, „Nation epidemical: Scoto-Britannus to Scoto-Polonus“, in *Britain and Poland-Lithuania. Contact and comparison from the Middle Ages to 1795*, edited by Richard Unger with the assistance of Jakub Basista (Edinburgh, 2008), 287–304.

35 A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)* (Vilnius, 2002), 281.

36 Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, 276.

37 Ibid.

Reikia pažymėti, kad škotai (jei jiems netrukdy religija ar socialinė padėtis) jautė tarpusavio etninę ryšį. Vieni kitiems padėdavo, įvaikindavo našlaičius. Taip buvo visoje Europoje. Šamokslis pasireiškėdavo ir kitomis formomis. Pavyzdžiui, žinoma, kad Kėdainiuose, miesto magistrato posėdžiuose škotai tarpusavyje kalbėdavo savo kalba, kad jų nesuprastų vietiniai. Etniniai ryšiai transformuodavosi į šeimos ir giminės bei verslo ryšius, apimdavusius tiek Škotiją, tiek kitas užsienio šalis, taip pat ir Abiejų Tautų Respubliką, atskirus šalių miestus. Kita vertus, škotai buvo linkę integruotis į vietos visuomenę, ypač vietovėse, kuriose škotų buvo mažiau ar jie būdavo menčiau organizuoti.

LDK bene daugiausia škotų, globojamų protestantų didikų Radvilų, apie 1628–1629 m. pradėjo kurtis Kėdainiuose. Tačiau škotų gyveno ir kituose miestuose: Biržuose, Kelmėje, Slucke, Vilniuje ir kt. Kaip pastebi Stanisławas Tworekas ir Rimantas Žirgulis, Kėdainiuose škotai sudarė miesto elitą, gyveno daugiausia aplink centrinę miesto aikštę – turgavietę, buvo miesto valdžios nariai, gimnazijos rektoriai, bažnyčios senjorai. XVII a. II ketvirtyje–XVIII a. viduryje mieste galėjo būti apie 200–300 škotų. Šaltiniuose rasta apie 120 skirtingų škotų pavardžių. Kituose miestuose, taip pat ir Vilniuje, škotų bendruomenių nesusidarė. LDK sostinėje būta tiek škotų evangelikų reformatų, tiek katalikų. Čia gyveno tiek pirkliai ir amatininkai, tiek medikai ir universiteto dėstytojai. Pavyzdžiui, 1629 m. minimas evangelikas reformatas škotas Vilhelmas Mordenas. Kartais teigiama, kad Lietuvos sostinėje XVII a. deš. galėjo gyventi apie 80–100 škotų³⁸, tačiau šie skaičiai aiškiai padidinti. Michaelis Brounas Ayre nurodo mažesnę skaičių: 35–40 škotų. Jis mini Joną Davidsoną, Davidą Gilbertą ir Jakubą Ogilvie, kurie 1655 m. pabėgo nuo maskvėnų, bet grįžo ne į Vilnių, o į Kėdainius. Tikresni šio autoriaus skaičiavimai, kad XVII a. pabaigoje Vilniuje buvo 13–14 škotų, o nuo XVIII a. pradžios – tik 4–5 asmenys³⁹.

Vilniečio škoto, burmistro Jokūbo Arnotto († 1632, Jacobus Arnuth, Arnott, Arnold) pavyzdys patvirtina tyrėjų teiginius, kad net tos pačios etninės grupės migracija nebuvo monolitiška, ją lėmė įvairios priežastys, taip pat ir socialinės. Šios priežastys buvo pragmatiškesnės, negu priimta manyti.

Išlikę duomenys leidžia teigti, kad J. Arnottas priklausė Vilniaus miesto elitui. Pagrindą tam suteikė mediko profesija – škotas buvo diplomuotas medicinos daktaras. Šaltiniuose nurodoma, kad 1610 m. jis tapo Vilniaus kapitulos gydytoju, už tai turėjo gauti po 50 auks. kasmetinės algos. Atrodo, buvo gavęs ir privilegijuotą valdovo Zigmanto Vazos tarnos statusą – 1636 m. našlė teigė, kad jos velionis vyras tarnavo karaliui.

J. Arnottas puikiai integravosi į vietos katalikišką miestietijos elitą. 1605 m. jis vedė pirklio Juozapo Senkevičiaus ir Veronikos Morarisos dukterį Dianą. Ta proga, kaip buvo priimta žymiausiose to meto Vilniaus miestietijos šeimose, buvo paskelbtas epitalamijas – vestuvinis sveikinimas. Įdomu, kad Vilniuje, Jono Karcano spaustuvėje išspausdintas kūrinys buvo parašytas J. Arnotto giminaičio škoto Patricijaus (Patricko) Abirkrumbeuso (*Epithalamium in nuptias nobilis et excellent. viri D. Jacobi Arnotti Scoti medicinae doct. peritissimi, nec non honestissimae et pudicissimae virginis Dianae Sienkiewicziae, Josephi Sienkiewiczii Vilnensis viri clarissimae perillustris civitatis Vilnensis civis primarii filiae, Vilnae celebratas*). A Patricio Abircrumbeo Scoto, ejusdem sponsi nepote grati animi testificationis erga scripta et oblata, Vilnae: apud Joann(um) Karcanum, 1605). Tai liudija vieną iš migracijos dėsningumų – įsitvirtinę imigrantai kviesdavo atvykti ir savo giminaičius. J. Arnotto uošvio elitiškumą liudija tai, kad Vilniaus miesto tarybai priklausė Jokūbas Senkevičius, matyt, Juozapo Senkevičiaus (taigi ir J. Arnotto) giminaitis. Jokūbas

Įdomybė.
Medicinos daktaras,
Vilniaus miesto tarėjas
Jokūbas Arnottas
(† 1632)

³⁸ Ibid., 380.

³⁹ Ayre, *The Scottish Community*, 173–182.

Senkevičius 1620 m. minimas kaip tarėjas, 1622 m., 1628 m. jis ėjo metinio tarėjo, o 1635 m. – metinio burmistro pareigas.

Susigiminiavęs su J. Senkevičiumi ir būdamas medicinos daktaras, J. Arnottas taip pat padarė municipalinę karjerą – tapo tarėju, o galiausiai ir burmistru. Metinio tarėjo pareigas katalikų pusėje ėjo 1615 m., 1621 m. ir 1627 m., o metinio burmistro – 1631 m.

Šaltiniuose prie J. Arnotto pavardės dažnas priedėlis „škotas“ (lot. *scotus*, lenk. *szkot*) leidžia teigti, kad jis buvo škotas, o ne anglas, kaip rašoma antkapiniame užrašė („natione Angli“), ir lemia išvadą, jog aplinkiniai išskyrė jį kaip nevietinį.

J. Arnotto namas stovėjo Pilies g., priešais Šv. Jonų bažnyčią, netoli dabartinės Kardinalijos. Šioje gatvėje gyveno turtingiausi miestiečiai, taip pat medikai, vaistininkai. Centrinė gatvė buvo strategiškai patogi vieta klientams pritraukti. Žinoma, kad J. Arnotto namas stovėjo šalia chirurgo Pauliaus Katerlos namo. J. Arnottui mirus, 1645 m. našlės prašymu⁴⁰ namas buvo išlaisvintas nuo vadinamosios svečių apgyvendinimo prievolės. Remiantis 1636 m. aprašymu, namo pirmame aukšte buvo dvi krautuvės. Valdoje su mažu kiemu dar buvo smuklė, sandėlis, spirito varykla, arklidės keturiems arkliams, malkinė, rūsys. Antrame aukšte buvo keturi kambariai su dviem kamaromis, priemenėmis ir virtuvėmis.

J. Arnottas mirė 1632 m. balandžio 26 d. Palaidotas Šv. Pranciškaus ir Šv. Bernardo bažnyčioje. 1640 m. našlė pastatė antkapį, kuriame buvo iškalta lotyniška epitafija (ji perpasakota rankraštinėje bernardino vienuolio Tomo Digionio 1668 m. kronikoje „Chronologia erectionis et foundationis conventus et custodiae vilnensis ADS Franciscum Ordinis Minorum de Observantia“ ir paskelbta S. Starowolskio veikale „Monumenta Sarmatarum“ (Cracoviae, 1655, 235). Tai gana retas Vilniaus miestietijos laidotuvių kultūros paminklas. Antkapiniame įrašė teigta, kad velionis – karštas katalikas. Netikėti tuo pagrindo nėra.

Antkapiniame J. Arnotto įrašė rašoma, kad jis buvo palaidotas šalia savo vaiko („hic cum prole quiescentis“). Suaugusiųjų palikuonių, regis, nebuvo. XVII a. pabaigoje J. Arnotto namas Pilies g. valdovo raštu skirtas Minsko pataurininkui I. Novackiui. Tai liudija, kad vyriškosios lyties paveldėtojų J. Arnottas nepaliko.

Vilniuje, nors ir nedaug, buvo škotų prekyautojų. Žinoma, kad 1658 m., caro valdžios okupacijos metu vilniečiai prašė uždrausti škotams užsiimti išnešiojamąja prekyba. Teigta, kad škotai nešioja prekes po visą kraštą, daro žalą Vilniaus miestui ir išdui⁴¹.

XVII a. antrojoje pusėje požiūris į škotus Vilniuje pasikeitė. Pavyzdžiui, kaip jau minėta, 1665 m. magistrato sesijoje suteikus atleidimą nuo senojo muito mokėjimo škotui Ruderdorfiui, nurodyta, kad ateityje joks škotas šios privilegijos negaus („ab hinc nulli natione scoto libertas conferatur“). Tokį požiūrį, matyt, lėmė prekybinės konkurencijos baimė. Kaip bebūtų, XVI a. viduryje–XVII a. viduryje škotams emigrantams Vilniuje, kaip ir visoje LDK, buvo vadinamieji aukso laikai.

⁴⁰ J. Arnotto našlė neištekėjo už Sinkevičiaus, kaip jau minėta, ji buvo jo duktė. Žr. M. Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai* (Vilnius, 2006), 89.

⁴¹ Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, 377.

D. O. M. Ac Manibus p̄is.

Magnifici ac Excellentissimi D. Iacobi Arnotti, natione Angli, splendore natalium Nobilissimi, fidei Catholicae zelotissimi, eruditione Medici clarissimi, ac Serenissimo Sigismundo III. Poloniae & Sueciae Regi fidissimi officio, Senatoris Vilenensis prudentissimi; vita, moribus, pietate, ac humanitate integerrimi; hic cum prole quiescentis: quem Magnifica Veronica Morarissa, Iosephi Sienkieuicij vxor, Sponsa sua Diana Mater, praecessit ad tumulum. Sed iunxit Sponsa hoc amoris officijque signo, Parentem cum Marito, 1640. vicem receptura post fata.

J. Arnotto antkapinis užrašas S. Starowolskio veikale „Monumenta Sarmatarum“ (Cracoviae, 1655, 235). Antkapis neišliko

KATALIKAI

Kelerius metus valdžius katalikei Marijai Stiuart, naujasis valdovas, jos sūnus Jokūbas VI (1567–1625), buvo kalvinistas. Katalikybė Škotijoje tapo nelegali, tačiau ją palaikė atskiri klanai šiaurinėje šalies dalyje. Daug kur katalikybė buvo išpažįstama „pogrindyje“. Dalis katalikų, ypač dvasininkų ir vienuolių, iš šalies išvyko. Katalikų Bažnyčia kraštą pradėjo laikyti misijų teritorija. Didžiausias vaidmuo teko jėzuitų ordinui, kuris siekė į katalikybę sugrąžinti pirmiausia visuomenės elitą. Katalikai didikai ir Katalikų Bažnyčia tikėjosi, kad valdovas grįš į katalikės motinos tikėjimą. Manyta, kad vėliau į katalikybę grįš visa Škotija, taip pat ir Anglija bei Šiaurės Europa⁴².

Lietuvos jėzuitų provincija tapo centru, kuriame škotai jėzuitai rado prieglobstį. Čia buvo mokomi škotai jaunuoliai – tiek katalikai, tiek protestantai, siekiant vėliau juos išsiųsti į misijas tėvynėje. Procesas vyko ganėtinai ilgai – XVI a. antrojoje pusėje–XVII a. 3 deš. Panašiai buvo ir Skandinavijos (pavyzdžiui, Švedijos) atveju. Minėtina, kad karališkoje Prūsijoje 1564 m. kardinolo Stanislovo Hozijaus Braneve įsteigta jėzuitų seminarija priklausė Lietuvos jėzuitų provincijai. Čia ir Vilniuje studijavo ir dėstė daugiausia škotų.

Su Lietuva susijęs vienas garsiausių škotų jėzuitų – Robertas Abercromby (apie 1536, Murthly, Little Dunkeld, Perthshire – 1613, Abrecromby, Abercrombie, taip pat naudojosi Robert Sandiesoun and Sanders Robertson slapyvardžiais). Baigęs studijas Škotijoje ir Romoje, 1563 m. jis davė vienuolio įžadus, o 1564 m. atvyko į Braunsbergą (Branevą) karališkoje Prūsijoje. 1565 m. išventintas į kunigus. Ilgai dėstė Branevo jėzuitų seminarijoje, vėliau – Poznanėje, o 1580 m. – Vilniuje, iš kur balandžio mėn. išvyko į Škotiją (čia pasiliko iki rugsėjo). Jam pavyko tris kartus susitikti su karaliumi Jokūbu VI. Iš Škotijos į ATR studijuoti „atsivežė“ škotų

⁴² A. Roberts, „Jesuits in the Highlands: Three Phases“, *Journal of Jesuit Studies* 7 (2020): 103–116.

jaunuolių – katalikų ir evangelikų. 1587 m. grįžo į Škotiją, karaliaus dvare įsidarbino sakalininku, slapta laikė mišias, teikė sakramentus, vykdė konversijas, siuntė jaunuolius studijuoti seminarijose Braneve ir Vilniuje. Tikėtina, kad jis prisidėjo prie karaliaus žmonos liuteronės Onos Danės atsivertimo į katalikybę, nors vaikų atversti katalikais nepavyko. Galiausiai pateko į nemalonę ir buvo apkaltintas išdavyste. Už jo galvą paskirtas didelis atlygis. Slapstėsi pas markizą Huntly. Po vadinamojo 1605 m. katalikiškojo Parako sąmokslu (sąmokslu buvo apkaltinti jėzuitai (kaip 1678 m. „popiežininkai“) 1606 m. nuteistas mirties bausme, bet 1607 m. išvyko į ATR. Mirė Braneve⁴³.

Su Lietuva susijęs ir garsus škotas katalikas, intelektualas Džonas Hėjus (John Hay, Hayus, apie 1546, Dalgetty, Fifeshire, Škotijoje – 1608, Pont-à-Mousson, Prancūzija). Jis studijavo Liuvene. Jėzuitu tapo 1566 m. Romoje. 1570–1575 m. dėstė retoriką ir filosofiją Vilniaus jėzuitų kolegijoje, vadovavo bibliotekai, dalyvavo viešuosiuose disputuose su evangelikais Andriumi Volanu ir Andriumi Tčeceskiu (Trzecieski). 1575 m. išvyko iš Vilniaus. Jam pavyko trumpam sugrįžti į Škotiją, bet iš jos buvo deportuotas. Siekė grįžti į Škotiją, siūlėsi diskutuoti su Glazgo universiteto profesoriais, bet į šalį nebuvo įleistas. Prancūzijoje, Pont-à-Mousson jėzuitų kolegijoje dėstė filosofiją ir teologiją. Parašė poleminių ir istorinių darbų⁴⁴.

XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje keletas škotų studentų studijavo Vilniaus universitete. Pavyzdžiui, žinoma, kad Wilhelmą Douglasą pradžioje studijavo Braneve, o 1600 m. – Vilniuje⁴⁵. Kažkuris iš studentų parašė porą eilučių 1648 m. išleistam rinkiniui „Lukiškių pavasaris“, skirtam Vladislovo IV Vazos ir jo žmonos Liudvikos Marijos atvykimo į Vilnių progai:

Šviesiosios Lukiškės, kurių grožiu

*Pavasarį džiaugiasi karalienė ir linksmina karalių.*⁴⁶

43 W. J. Anderson, „Narratives of the Scottish Reformation. I. Reports of Father Robert A. SJ in the Year 1580“, *Innes Review* 7 (1956): 27–59; L. Grzebień, „Abercrombie“, in *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995* (Kraków, 1996).

44 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995* (Kraków, 1996); R. Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, t. 1 (Vilnius, 2004); M. Questier, *Dynastic Politics and the British Reformations, 1558–1630* (Oxford, 2019), 120.

45 T. A. Fischer, *The Scots in Germany* (Edinburgh, 1902), 299.

46 *Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai*, parengė, iš lotynų kalbos išvertė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė (Vilnius, 2010), 251.

PROTESTANTAI

Vyskupas Motiejus Valančius veikale „Žemaičių vyskupystė“ teigia, kad protestantizmą į Žemaitiją atnešė į Kėdainius atvykę škotai⁴⁷. Didžiosios Britanijos saloje Abiejų Tautų Respublikos, kaip protestantams tolerantiškos ir laisvos šalies, įvaizdis egzistavo dar XVII a. 3 deš. Po poros dešimtmečių šis įvaizdis ėmė keistis: pradėjo formuotis popiežiškos ir jėzuitiškos šalies, kurioje protestantai persekiojami, vaizdinys.

Protestantiškuose kraštuose buvo jautriai reaguojama į bet kokius bendratikių persekiojimus, siekta padėti jiems politiškai ir finansiškai. Šis veiksnys buvo svarbus ir užsienio politikai – XVIII a. pabaigoje religiniais persekiojimais buvo grindžiamas Didžiosios Britanijos nesikišimas į ATR padalijimus⁴⁸.

Daug įtakos tam turėjo 1641 m. gruodį Londone išleistas (1652 m. perspausdintas) buvusio Kėdainių škotų bendruomenės (*Preacher to the Scots Congregation in Keydon*), o vėliau Vilniaus evangelikų reformatų (kalvinistų) bendruomenės kunigo Eleazaro Gilberto veikalas „Nevves from Poland wherein is declared the cruell practice of the popish clergie against the Protestants, and in particular against the ministers of the city of Vilna, in the great dukedome of Lithuania, under the governement of the most illustrious prince, Duke Radziwell“⁴⁹.

Eleazaras Gilbertas veikiausiai gimė Škotijoje, buvo susijęs su Briusų šeima, turėjo laisvųjų menų magistro laipsnį, mokėjo graikų, lotynų kalbas ir, be abejo, anglų kalbą. Veikale teigiama, kad „Kėdainių mieste <...> pastaruosius trejus metus vadovavo škotų ir anglų kongregacijai“ („The Author hereof hath ministred these three yeares last past, to a Congregation of Scots and English within the Towne of Keydan, which belongeth unto that most famous and Illustrious Prince, and chiefe Protector of the Reformed Religion, Ianussius Radzivil, Duke of Birz and Dubinka, Prince of the sacred Roman Empire, Lord high Chamberlaine of the great Dukedome of Lithuania, Administrator of Mohilovia, Governour of Kasimerski, and Kameninski, &c..“). 1640 m. E. Gilbertas kelis kartus lankėsi Vilniuje (vasarį, gruodį). Antrojo apsilankymo metu matė evangelikų dvasininko Jokūbo (?) Jurskio užpuolimą. 1641 m. vasarį keliavo iš Kėdainių į Ariogalą, kur buvo užpultas „lenkų bajoro“ ir sužeistas kardu. Teigė buvęs užpultas (apmėtytas akmenimis) jėzuitų studentų ir vienuolių Kaune. Lietuvoje E. Gilbertas gyveno iki 1641 m. rugpjūčio. Dėl smurto prieš evangelikus reformatus jis atsisakė tarnybos pas Jonušą Radvilą ir per Prūsijos kunigaikštystę grįžo į Angliją. Traktate padarė išvadą, kad iš katalikiškos netolerancijos „Lenkijoje“ reikia pasimokyti: jokių būdu neleisti katalikams ir jėzuitams veikti Anglijoje, reikia išvyti ar sutramdyti ekstremistus anglikonus ir taip užtikrinti religinę vienybę. E. Gilbertas nematė galimybių šioms religijoms koegzistuoti tolerantiškai⁵⁰.

47 M. Valančius, *Raštai*. T. 6: *Žemaičių vyskupystė*, parengė V. Vanagas, komentarai – V. Merkys (Vilnius, 2013), 387, 391, 585–586.

48 B. Cieszyńska, „Literackie okruchy religijnych peregrynacji Brytyjczyków w Polsce (do początków XVIII wieku)“, *Napis* 11 (2005): 91–92.

49 Kūrinį žr.: <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A42725.0001.001/1:1?rgn=div1;view=fulltext>.

50 Plačiau žr.: Cieszyńska, „Literackie okruchy“, 91–93; B. Cieszyńska, „Polish religious persecution as a topic in British writing in the seventeenth and early eighteenth“, in *Britain and Poland–Lithuania*:

Škotų pirklys Robertas Gilbertas Porteousas (m. 1658)

Pirkliai

Tarp atvykusių į ATR ir Lietuvą škotų dominavo pirkliai. 1640 m. škotų keliautojas Williamas Lithgow (1582–apie 1645) gyrė šalį ir teigė, kad ji „tarsi motina gali išmaitinti škotus prekybininkus“⁵¹. Ne visi Lietuvoje veikę škotai pirkliai čia gyveno. Pavyzdžiui, apie 1618 m. į Lenkiją atvykęs neturtingas škotų bajoras Robertas Gilbertas Porteousas de Lanxethas (m. 1658), vėliau tapęs turtingu pirkliu, turėjo verslo interesų Lietuvoje, bet gyveno Krosno mieste⁵².

Iki šiol stokojama išsamesnių duomenų, iš kokių Škotijos vietovių škotų pirkliai buvo kilę. Nustatyta, kad tam tikra jų dalis buvo iš šiaurės ir šiaurės rytų Škotijos, o ne iš rytų Škotijos miestų, kur gaudavo kilmės liudijimus ir sėsdavo į laivus⁵³. Daugelis škotų buvo smulkūs keliaujantys prekybininkai, prekiaavę „šottiškomis“ prekėmis (*towary szockie*), daugiausia pigia galanterija (kojinės, kepurės ir kt.), įvairiais audiniais ir drabužiais, taip pat metalo dirbiniais. Miestuose pirkliai turėjo krautuves. Tyrimai rodo, kad škotų pirklių dalis prekyboje nebuvo didelė (neviršijo daugiau negu 2 proc.)⁵⁴. Škotų pirkliai protestantai Lietuvoje koncentravosi keliuose miestuose: sostinėje Vilniuje, taip pat privačiuose protestantų Radvilų miestuose, daugiausia Kėdainiuose ir Slucke. Jie veikė ir kituose protestantams Radviloms priklausiusiuose miestuose: Biržuose, Zabluduve. Pavienių škotų XVII a. pirmojoje pusėje gyveno Kelmėje, Raseiniuose ir kt. 1642 m. minimas škotas Dovydas iš Kelmės, buvęs kėdainiečio naujagimio krikšto tėvu⁵⁵.

Škotų gyveno ir tuometinei Prūsijai priklausiusioje liuteroniškoje Klaipėdoje. Jie buvo susiję su uosto teikiamomis galimybėmis: laivyba ir prekyba (pirkliai, jūrininkai, laivų dailidės ir lynininkai). Daug škotų gyveno kituose Baltijos jūros uostuose: Elbinge, Gdanske, Karaliaučiuje, Rygoje ir kt.

Klaipėdoje škotų pirkliai žinomi jau XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje. Jie minimi škotų emigracijos tyrėjo Th. A. Fischeerio darbe. Nurodoma, kad 1589 m. konfiskuotos Klaipėdos škoto Danielio Hendersono prekės. 1606 m. Klaipėdos magistratas prašė markgrafo Joachimo Fierdricho pagal mieste galiojančią Kelno miesto teisę priimti į miestiečius tik vokiečius. Teigta, kad, priėmus bent vieną škotą (omenyje, matyt, turėtas Jonas Mancke (Mackey), vėliau atvyks ir daug kitų. O jei jie susilauks dukterų, bajorai tuoksis

XVII–XVIII a. škotai

contact and comparison from the Middle Ages to 1795, edited by Richard Unger with the assistance of Jakub Basista (Edinburgh, 2008), 243–260; Šiaudvytis, „Eleazaro Gilberto (Eleazar Gilbert) „Žinios iš Lenkijos“, 143–163.

⁵¹ Cieszyńska, „Literackie okruchy“, 89.

⁵² Fisher, *Scots in Eastern and Western Prussia*, 102.

⁵³ Worthington, „Men of Noe Credit?“, 91–108.

⁵⁴ Kowalski, „Znaczenie szkockiej diaspory“, 34–35.

⁵⁵ *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 3.

su jomis, apsigyvens mieste ir taip vokiečiai patirs priespaudą. Klaipėdiečiai teigė, kad škotais apskritai negalima pasitikėti. Valdovas atsakė, kad škotus į miestiečius priims tik tada, jei jie tikrai turės tokią teisę. Iš 1606 m., 1608 m. ir 1611 m. Klaipėdos škotų Williamo Turnerio, Hanso Bessetto ir Zanderio Bisset prašymų matyti, kad jie mieste jau gyveno. Minėti asmenys ginčijo miesto valdžios delsimą suteikti jiems miestiečių teises. 1627 m. ir 1636 m. markgrafų raštais miesto valdžiai buvo leista imti iš škotų, norinčių gauti miestiečių teises, po 100 talerių. Tai buvo didelė pinigų suma. Žinoma, kad škotą Gilbertą, atsisakiusį ši mokesčių mokėti, palaikė valdovas⁵⁶.

Daugiausia škotų į Klaipėdą atvyko XVII a. antrojoje pusėje. Tuo metu jie gausiausiai apsigyveno šiame mieste, plėtojo savo verslus. Tai buvo Murėjai (Murays), Simpsonai (Simpsons), Irvingsai (Irwings), Maklynai (MacLean), Meisonai (Mason) ir kt. Kai kurie škotai pirkliai į Klaipėdą atvyko iš Šventosios (pavyzdžiui, Simpsonas). Žinomi šie škotai prekeiviai: Hansas Wrichtas (1650 m.), A. Adamsas, Alexanderis Murray (1656–1657 m.), Eliz. Ogilvie (1746 m.) ir kt. Smulkūs škotai prekeiviai lankydavosi Klaipėdoje mugių metu⁵⁷.

1642–1822 m. iš Didžiosios Britanijos salos į pirklių gildiją įstojo 27 asmenys, iš jų 16 buvo iš Škotijos. Atmetus du asmenis, kurie pirkliais tapo 1801 m. ir 1804 m., iki XVIII a. pabaigos škotų pirklių lieka 14. Įdomu tai, kad į dvi grupes (Anglijos ir Škotijos) pirkliai skirstomi pačiame šaltinyje.

Pradžioje škotų pamokslininkas tik atvykdavo į Klaipėdą. Žinoma, kad škotų namų pamokslininkas Johanas Vendelinas de Rodemas 1661 m. gavo Didžiojo kurfiursto leidimą kas ketvirtį atvykti į Klaipėdą ir laikyti privačias pamaldas. 1667 m. evangelikai reformatai – škotai ir olandai – gavo leidimą pasistatyti maldos namus. 1669 m. jie įsigijo namą. Namui sudegus, 1683 m. pastatė bažnyčią (dab. Tiltų g.). Dabartinėje Grįžgatvio gatvėje buvo škotų kapinės. Klaipėdos liuteronų bažnyčios dekanato 1616–1647 m. krikšto ir jungtinių knygoje minimi škotai Hansas Litlsonas, Hansas Peslis, Georgas Veslis ir Jakobas Nekstlis. Trys pastarieji buvo kilę iš Aberdyno Škotijoje, o Jakobas Nekstlis – iš Edinburgo. Škotų bendruomenė palaipsniui išaugo. Škotai ne tik gaudavo nelengvai įgyjamas (ypač didžiųjų miestų) miestiečių teises, bet ir tapdavo miesto valdžios nariais⁵⁸.

Istorikas Dainius Elertas teigia, kad škotai iš Niukaslo ir kitų Škotijos vietovių Klaipėdoje ieškojo saugumo, o anglai siekė pelno. Škotai buvo atviresni, lengviau bendraudavo su bendratikiais švedais ir olandais, todėl greičiau prarasdavo etninį savitumą. XVII a. antrojoje pusėje škotai bėgo nuo pilietinių karų, konfesinių konfliktų, anglų įsigalėjimo. XVIII a. tik vienas škotas tapo klaipėdiečiu pirkliu. Arūno Baublio teigimu, vien XVII–XVIII a. iš Britų salyno į Klaipėdą gyventi atvyko 79 šeimos. Nemažai šių šeimų atstovų tapo gerbiama miestiečiais. Tai Simpsonai (Simpson), Maklynai (MacLean), Mutrėjai (Mutteray), Meisonai (Mason) ir kt. Džonas Simpsonas, Ričardas Maklynas ir Džonas Augustas Mutrėjus buvo Klaipėdos burmistrai⁵⁹.

56 Fisher, *Scots in Eastern and Western Prussia*, 48–50 ir kt.

57 Ibid., 19, 40, 73, 90–91, 109, 150, 202.

58 J. Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, t. 1 (Klaipėda, 2002); D. Elertas, „1642–1822 m. įstojusiųjų į Klaipėdos pirklių gildiją sąrašas: statistika ir geografija“, *Acta Historica Universitatis Klaipėdensis* 11 (2005): 84–106.

59 Elertas, „1642–1822 m. įstojusiųjų į Klaipėdos pirklių gildiją sąrašas“, 103–104; Andromeda Milinienė, „Simsonai, Meisonai, Berbomai ir jų pėdsakai Klaipėdoje“ [Interviu su istoriku dr. A. Baubliu],

Kariškiai

Škotai kariškiai

Škotai kariškiai (1630 m.)

Škotai visoje Europoje garsėjo kaip puikūs kariai. Žinomas XVI a. Lenkijos kariuomenės kapitono teiginys, kad „du tūkstančiai škotų pėstininkų yra geriau negu 6 000 lenkų raitelių“⁶⁰. Lenkijos kariuomenėje, palyginti su Lietuvos kariuomene, škotų buvo daugiau.

Lietuvoje škotai kariškiai minimi Livonijos karo laikotarpiu (1558–1583 m.). Apskritai, Lietuvos kariuomenėje buvo daugelio tautybių atstovų. Škotai šalyje siekė derinti prekybą (taikos metu) ir karybą (karo metu). Jie buvo samdomi tiesiogiai arba į Lietuvos kariuomenę patekdavo iš Vokietijos ir kitų kraštų, pavyzdžiui, iš Livonijos, taip pat iš Rusijos. 1605 m. Salaspilio mūšyje ATR pusėje buvo du pėstininkų škotų daliniai, vadovaujami Alexandro Ruthveno ir Abraamo Youngo. Škotų buvo ATR kariuomenėje, kariaujant prie Smolensko 1614 m.⁶¹.

1612 m. Kristupo Radvilos tarnautojas rašė iš Papilio, kad Livonijoje galima būtų pasamdyti 200 kareivių, kilusių iš Škotijos ir Anglijos⁶². Didikas sąmoningai siekė užverbuoti atvykėlių iš Didžiosios Britanijos salos. Ir jam tai pavyko. Kristupo Radvilos Biržų pilies įguloje škotų buvo, tik neaišku kiek. Turėjo būti daug mažiau negu anglų ar vokiečių. Žinoma, kad 1626 m. pabaigoje prie Vendenos anglų Artūro Astono ir Jono Donovanajaus daliniai pateko į švedų nelaisvę. 1625 m. buvo pasamdyta 20 anglų ir škotų kareivių. Svetimšalių kareivių buvimą Biržuose liudija ir archeologinių kasinėjimų metu pilies teritorijoje rastos XVII a. pirmosios pusės škotiškos monetos. Deimantas Karvelis pažymi, kad epizodinis svetimšalių karinio pobūdžio lankymasis, nepagrįstas prekybinėmis ar religinėmis priežastimis, Biržų kunigaikštystėje, skirtingai negu Radvilų Kėdainiuose, XVII a. pirmojoje pusėje nesukūrė prielaidų atsirasti vietos škotų bendruomenei. Tvirtinimų, kad škotų Biržuose buvo daug, neparemia istoriniai šaltiniai⁶³.

Priklausomai nuo karo ar mūšio baigties, škotai pereidavo į Maskvos ar Respublikos kariuomenę. Galima manyti, kad taip pasielgė pamokslininkas E. Gilbertas ir Aleksandras Gordonas, perėję į Respublikos pusę pergalingo jai 1632–1634 m. karo dėl Smolensko metu⁶⁴. Būta atvejų, kai škotai samdiniai XVII a. pirmojoje pusėje kariaudavo vieni prieš kitus, nes priklausydavo skirtingoms

Atviraklaipeda.lt (2019 06 15), <https://www.atviraklaipeda.lt/2019/06/15/simsonai-meisonai-berbomai-ir-ju-pedsakai-klaipedoje/>.

60 D. C. Worthington, *Scots in Habsburg Service: 1618 – 1648* (Leiden, 2004), 16.

61 Ibid.

62 K. Łopatecki, „Charakterystyka „miejskich artykułów wojskowych“ na przykładzie Rigischer Artikelsbriefe z 1600 roku“, *Zapiski Historyczne* 78 (2013): 17.

63 D. Karvelis, *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais* (Vilnius, 2015), 284–287.

64 Ayre, *The Scottish Community*, 157–168.

kariuomenėms. Žinoma, kad 1633–1634 m. ginant Smolenską LDK kariuomenėje buvo 200 škotų dalinys.

XVII a. net atskiri nedideli pėstininkų kariuomenės daliniai buvo vadinami „škotų“ daliniais. Jų turėjo Jonušas Radvila ir Boguslavas Radvila. Minėtina, kad 1649 m. Lojevo mūšyje ir 1651 m. Kijevo operacijoje dalyvavo dragūnų kapitonas Jacobas Mainas, kavalerijos dalinio vadas Hugo Montgomery. Yra žinomas dalinio vadas majoras Jamesas Cartstairsas, 1659 m. prašęs Kėdainių evangelikų reformatų dvasininkų laikyti jo kariams pamaldas vokiečių kalba⁶⁵.

LDK kariuomenėje škotų buvo nedaug: iš viso per 30 kari-ninkų, daugiausia dragūnų. XVII a. antroje pusėje škotų kariškių skaičius dar labiau sumažėjo. Didesnę karjerą padarė tik kariškiai Jerzy Gordonas, Wilhelmas Patersonas, majoras J. Carstairsas, kapitonas Wilhelmas Russellas, Piotras Davidsonas, Zygmuntas Gibsonas⁶⁶. Minėtu laikotarpiu ir vėliau škotų kariškių skaičius smarkiai išaugo Rusijos kariuomenėje. Tūkstančiai škotų kariškių tarnavo Švedijos kariuomenėje.

Škotai kariškiai Švedijos karaliaus Gustavo Adolfo (1594–1632) tarnyboje (1631 m.)

Škotai kariškiai (rekonstrukcijos)

65 H. Wisner, „Wojsko litewskie I połowy XVII wieku“, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 19(1) (1973): 79; A. Biegańska, „Żołnierze szkoccy w dawnej Rzeczypospolitej“, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 27 (1984): 81–111; Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, 381; Ayre, *The Scottish Community*, 157–168.

66 W. Borowy, „Anglicy, Szkoci i Irlandczycy w wojsku polskim Zygmunta III“, in *Studia z dziejow kultury* (Warszawa, 1949), 293–315; Bajer, *Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, 149–154; A. Gładysz, „Niemcy“ – uczestnicy wojny moskiewskiej w wybranych relacjach wyższych dowódców polskich (1609–1612)“, *Teka Komisji Historycznej. Polska Akademia Nauk. Oddział w Lublinie* 9 (2012): 32–52; Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, 382; Ayre, *The Scottish Community*, 158–168.

Pažadėtoji žemė Antilija? Radvilų Kėdainių atvejis

Škotiškųjų Kėdainių fenomenas sulaukė iš tiesų didelės istoriografijos. Vėlesnėje epochoje išnykusios etninės bendruomenės, taigi egzotiško tapusio siužeto, nepamiršdavo fiksuoti nė vienas apie senuosius Kėdainius ar jų visuomenę rašęs tyrėjas, pradedant vyskupu M. Valančiumi XIX a. viduryje ir baigiant archeologu A. Juknevičiumi XXI a. pradžioje. Visos istoriografijos nevardydami, paminėsime svariausias Stanisławo Tworeko, Lino Eriksono, Steve Murdocho, Peterio Paulo Bajerio, Gintauto Sliesoriūno, Almos Ragauskaitės ir jau minėtų R. Žirgolio ir A. Juknevičiaus publikacijas. Atkreiptinas dėmesys, kad publikacijose greta daugelio teisingų pastebėjimų kartais matyti tam tikras siekis padidinti škotų skaičių ar pervertinti jų svarbą Kėdainių miesto raidai, jo architektūrai ar prekybai. Pavyzdžiui, 1731 m. Kėdainių škotų įsteigta bendrija (*Societatis Commerciorum*) vadinama pirmąja akcine bendrove Lietuvos istorijoje⁶⁷.

Vis dėlto reikia pritarti, kad škotai senuosiuose Kėdainiuose buvo savotiškas fenomenas. Jokiamė kitame LDK mieste škotų nebuvo daugiau, jie nevaicino miesto istorijai tiek reikšmingo vaidmens. Kėdainiuose gyveno gausios vokiečių ir žydų bendruomenės, tačiau šios etninės grupės būdingos daugeliui LDK miestų. Škotiškas senosios Kėdainių visuomenės aspektas leidžia susieti šį mikropasaulį su ankstyvųjų naujųjų laikų LDK, ATR ir Europos religijos, migracijos ir etniškumo procesais. Ar škotų atvykimas į Kėdainius buvo organizuota akcija, ar stichiškas procesas? Kokios prielaidos, aplinkybės ir veiksniai buvo svarbiausi?

Pirmiausia, tikslinga apsvarstyti protestantiškos Pažadėtosios žemės – Antilijos – tapatinimo su Kėdainiais galimybę. Linas Eriksonas teigia, kad įžymūs Europos protestantai Janas Amosas Komenskis, Samuelis Hartlibas, Johnas Durie ir kt., ieškodami, kur galėtų sukurti savotišką Kristianopolį, XVII a. 3 deš. jį planavo kurti tiek Amerikoje, tiek Europoje. Tarp kitų pasirinkimų svarstyti ir Lietuvos, Livonijos bei Kuršo variantai. Istorikas pažymi, kad šiuo klausimu Johannas Abrahamas Pömeris 1629 m. Vilniuje net planavo kalbėti su Vilniaus vaivada Kristupu Radvila dėl kokios nors valdos nuomos, tačiau vėliau šią galimybę atmetė, pabrėždamas vietinių gyventojų priešišumą. Vienas iš variantų – pirkti salą Dauguvoje. L. Eriksonas daro išvadą, kad Antilija galėjo būti ir Kėdainiai. Remiamasi tuo, kad... škotai kalvinistai būtent 1629 m. pradėjo vykti į miestą. Šios versijos neatmeta ir R. Žirgulis, ji paplito ir lietuviškajame bei kėdainietiškajame viešajame diskurse. Teigiama, kad Kėdainiuose škotų imigrantai ieškojo Antilijos – Pažadėtosios žemės. Vis dėlto L. Eriksonas nepateikia jokių įrodymų, kad kas nors iš amžininkų būtų Antiliją įsivaizdavęs būtent minėtame mieste.

Tikrovėje Antilija buvo viena geriausių ir ambicingiausių vokiškų draugijų, įsteigta sekant liuteronų teologo Johanno Valentino Andreae (1586–1654) 1619 m. išleistu veikalu „Kristianopolio valstybės aprašymas“. Vienas iš minėtos draugijos tikslų – įkurti kurs nors krikščionišką bendruomenę (ne protestantišką ar juo labiau tik evangelikų reformatų), kuri galėtų save išlaikyti. Pradžioje draugijos lyderis buvo

67 Juknevičius, *Škotų palikimas Kėdainiuose*, 23, 31. Apie „škotišką architektūrą“ žr. toliau.

Heinrichas Heinas, vėliau – Johanas Abrahamas Pömeris (1604–1687). Draugijos veikloje aktyviai dalyvavo Johannas Fridwaldas, iš Gdanskio kilęs ir Anglijoje apie 1628 m. apsigyvenęs mokslininkas universalas Samuelis Hartlibas (apie 1600–1662) ir kt.

Algirdo Juknevičiaus teigimu, Kėdainiuose škotai presbiterionai gyveno nuo XVII a. pirmosios pusės iki XVIII a. vidurio. Jie buvo evangelikų reformatų atšakos, atsiradusios XVI a. antrojoje pusėje Škotijoje, atstovai. Presbiterionai neigė popiežiaus ir vyskupų pareigybes, aukščiausiu Bažnyčios vadovu skelbė Jėzų Kristų. Bendruomenę valdė taryba, lygiomis teisėmis sudaryta iš dvasiškių ir pasauliečių. Iš pastarųjų buvo renkamas presbiteriu vadinamas bendruomenės vyresnysis.

Škotai Kėdainiuose buvo pasiturintys pirkliai, krautuvių ir smuklių savininkai, kreditoriai, magistrato pareigūnai, reformatų bažnyčios rėmėjai, gimnazijos dėstytojai ir lietuvių kalbos puoselėtojai. XVII a. pirmosios pusės–XVIII a. vidurio dokumentuose paminėta per pusantro tūkstančio škotų pavardžių. Nuo 1628 m. škotai kūrėsi Didžiojoje Rinkoje, Didžiojoje, Senojoje ir Arklių (dabar – Radvilų) gatvėse. Miesto savininkui kunigaikščiui Kristupui Radvilai leidus, jie pirkė sklypus iš vietinių gyventojų: lietuvių, lenkų, vokiečių. Įsigytuose sklypuose škotai mūrijo vieno ir dviejų aukštų U, L ir I formų namus su stačiais stogais ir aukštais renesansiniais frontonais. Dviaukščių namų pirmuose aukštuose veikė krautuvės ir smuklės, antruose aukštuose gyventa, po namais išmūrytuose rūsiuose buvo sandėliuojamos prekės. Škotų namams būdingos tapytos skliautuotos pirmųjų aukštų perdangos ir medinės galerijos kiemuose. Jas XVI–XVII a. įrengdavo rytinės Škotijos pakrantės miestų gyventojai. Prie Nevėžio prieplaukos škotai laikė savo laivus. Jais į Dancigą ir Karaliaučių plukdė medieną, javus, linus, kanapes, vašką, lajų⁶⁸.

Škotiška kultūra naujojoje tėvynėje

Kėdainiuose buvo didžiausia škotų bendruomenė Lietuvoje, todėl kyla klausimų, ar susiklostė škotų subkultūra, ar naujojoje tėvynėje buvo propaguojama škotiška kultūra? Deja, atsakyti į šiuos klausimus sudėtinga. Yra žinoma tik apie škotų giminiavimąsi tarpusavyje ir krikštatevius škotus⁶⁹.

Atvykę škotai pirmiausia susidurdavo su kalbos problema. Škotas Francis Craw skundėsi, kad atvykus reikia išmokti dvi–tris kalbas, o tai sunku bet kokio amžiaus žmogui⁷⁰. Kokios tai buvo kalbos? Pirmiausia, lenkų kalba ir, priklausomai nuo regiono, rusėnų ar vokiečių kalbos. Lietuviškose žemėse vietoj rusėnų galėjo reikėti lietuvių kalbos. Iš Kėdainių atvejo žinoma, kad škotai savo kalba kalbėdavo konspiraciniais tikslais, jog jų nesuprastų aplinkiniai.

1637 m. Kėdainiuose buvo laukiama atvykstant dviejų kunigų, pamokslaujančių vokiškai ir škotiškai. Kiekvienam numatyta už metų ketvirtį sumokėti po 75 auks. algos. Škotų pamokslininką planuota apgyvendinti pas Kėdainių katechetą, skirti pirmąjį namo aukštą. K. Radvila nurodė apgyvendinti pamokslininką neimant nuomos mokesčio ir

68 Ibid., 3–9 ir kt.; Juknevičius, *Senieji Kėdainiai*, 152–156; „Kas sieja škotus su Lietuva?“.

69 Išsamų genealoginį tyrimą žr. Ayre, *The Scottish Community*.

70 Bajer, *Scots in the Polish–Lithuanian Commonwealth*, 190.

paskirti vietą ir laiką angliškiems pamokslams bažnyčioje sakyti (sekmadienį, penktadienį anksti ryte arba po pietų). Vokiečių pamokslininką planuota apgyvendinti Ilgojoje gatvėje buvusioje varpinėje. Žinoma, kad 1638 m. iš Škotijos atvykęs kunigas sakė pamokslus škotiskai (tikėtina, kad miesto škotams). 1638 m. pirmaisiais mėnesiais pamaldos bažnyčioje vykdavo tokia tvarka: pradžioje – lietuviškos, vėliau – škotiskos. Lenkiškoms pamaldoms nelikdavo laiko. Kadangi škotų klausytojų buvo dar nedaug, nutarta pakeisti eiliškumą ir nustatyta, kad po lietuviško pamokslo eitų lenkiškos pamaldos, o tik po jų – škotiskos. Vakarinės pamaldos pradžioje rengtos lenkiškai, vėliau – škotiskai. Pabrėžiama, kad tokia pamokslų sakymo tvarka bus visada. 1638 m. rengti škotiški pamokslai yra vieninteliai fiksuoti istoriniuose šaltiniuose.

1667 m. škotai, matyt, vėl buvo pasikvietę pamokslininką, kuris vedė pamaldas škotų kalba. Bažnyčios sesija šią liturgiją įvertino kaip „privačias pamaldas“, atkreipdama dėmesį, kad kadaise škotų pamokslininkas tarnavo Kėdainiuose turėdamas leidimą, o šį kartą leidimo neturi, t. y. pažeidžia vidinę bažnyčios tvarką. „Škotų nacijos broliai“ buvo išpėti taip nesielgti, priminta nuostata, kad Kėdainiuose „pagal seną paprotį Dievo namuose vartojamos lenkų ir lietuvių kalbos“. Šis tam tikras škotų religinio separatizmo atvejis patvirtina istoriografinį teiginį, kad škotai Lietuvoje, palaikomi Vienetos, siekė burtis į škotų brolijas. Įprastai škotai dalyvaudavo bendrose pamaldose pagrindinėje miesto reformatų bažnyčioje. 1640 m. bažnyčios sesija nutarė, kad škotai turi dalyvauti Šv. Komunijos apeigose kartu su visais ir negali rengti atskirų apeigų.

XVII a. miestiečių namai Kėdainiuose, Rotušės aikštėje

1659 m. mieste įsikūrus B. Radvilos kariuomenei, komendantas Jamesas Cartstairas kreipėsi į bažnyčios senjorus prašydamas, kad jo kareiviams, kurie nesupranta nei lenkiškai, nei lietuviškai, pamaldos būtų vedamos vokiečių kalba. Per Adventą, baigęs lenkiškas pamaldas, kunigas ėmė skaityti pamokslą vokiškai. Galima manyti, kad didžioji dalis minėtos kariuomenės samdinių buvo kilę iš Vokietijos.

Deja, neturime duomenų apie kitokią škotiską kultūrą Lietuvoje. Nėra žinoma, ar škotai dėvėjo tautinius kostiumus – kiltus, ar nešiojosi sporanus (*sporrان* – krepšelis iš odos ir vilnos), ar mūvėjo vilnones atlenktas kojines iki kelių, dėvėjo batus ir švarkus. Išlikę dokumentai liudija, kad škotai rengėsi profesiniais (dvasininkų, kariškių ar

medikų) drabužiais, taip pat dėvėjo bajoriškus rūbus. Tikėtina, kad namų aplinkoje ar karinėje subkultūroje galėjo būti šokami kokie nors škotiški šokiai.

A. Juknevičius siekė atsakyti į klausimą, ar kėdainiečiai škotai gamino viskį. Tyrėjo teigimu, tai patvirtinančių žinių nėra. Vis dėlto XVIII a. viduryje Halibortonų (Haliburton) šeimos turto išpardavimo sąraše minima distiliavimo įranga leidžia manyti, kad škotai šiuo gėrimu Kėdainiuose mėgavosi⁷¹.

Pastaruoju metu ginčijami kėdainiečių istoriografijoje paplitę teiginiai⁷² dėl specifinės miesto škotiškos architektūros. Škotų architektūros istorijos ekspertai Michaelis Pearce ir Geoffrey Stellas išlikusiuose škotų statybose namuose (Beneto, Arnotto, Gordono ir kt.) Škotijai būdingos architektūros specifinių bruožų neįžvelgia. Pastebimi Lietuvai, Lenkijai ar Prūsijai būdingi statybos būdai⁷³.

Iš tiesų, turime sutikti, kad išlikę mūriniai namai buvo būdingi pirkliams. Tokie patys namai buvo statyti daugelyje šalių ir miestų, ypač vokiškuose kraštuose ar jų apgyventose teritorijose. Kėdainiuose esantys namai mažai kuo skiriasi nuo tokių pat namų Vilniuje ar Kaune. Minėti teiginiai, kaip jau minėta, gali būti susiję su nuoširdžiu siekiu iškelti škotų reikšmę naujai tėvynei. Tačiau, kaip žinome, kultūrinė difuzija automatiškai nevyksta. Įprastai atvykusieji prisitaiko prie naujų gamtinių ar kultūrinių aplinkybių. Antra vertus, minėtą hipotezę galėtų patvirtinti ar paneigti tik išsamūs lyginamieji istoriniai architektūriniai tyrimai. Juo labiau, kad būtina nustatyti, ar tikrai namai, šiandien vadinami škotiškais, iš tiesų priklausė škotams.

Namas, XVII a. viduryje priklausęs škotui Jurgiui Benetui

Namas, XVII a. viduryje priklausęs škotui Jurgiui Andersonui

⁷¹ „Kas sieja škotus su Lietuva?“.

⁷² Teigiama, kad škotų namuose buvusios skliautuotos pirmųjų aukštų perdangos ir medinės galerijos kiemuose yra būdingos rytinės Škotijos pakrantės miestams. Žr. Juknevičius, *Škotų palikimas Kėdainiuose*, 7.

⁷³ Ayre, *The Scottish Community*, 63–65.

Škotų ir lietuvių santykiai

Nereikia manyti, kad atvykę škotai buvo mielai priimti kėdainiečių. Taip teigiama tik romantiškoje istoriografijoje ar neistoriškame viešajame diskurse. Net XVII a. 7 deš., t. y. praėjus 30 m. nuo pirmųjų škotų atvykimo, vietiniai į juos žiūrėjo priešišškai. Galima manyti, kad tik bendratikiai buvo kiek nuosaikesni. Škotai buvo susitelkę ir siekė vienus kitus palaikyti, užtarti. Štai škotas J. Benetas 1667 m. gruodį apibūdindamas situaciją Kėdainiuose pažymi, kad mieste ramu, jame gyvena geri ir ištikimi valdiniai svetimšaliai (škotai). Jis rašė, kad apkaltintas škotas Vilimas Kuperis pasiteisins kunigaikščiui.

1666 m. kovo 9 d. B. Radvilos komisijos priimtuose miesto nuostatų papildymuose teigiama, kad „yra žinoma“, jog svetimšaliai yra aplenkiami užimant miesto pareigybes, kad nepaisoma J. Radvilos valios. Nurodoma, kad svetimšaliams turi būti visam laikui užtikrinta teisė užimti bet kurias miesto pareigybes ir konkuruoti su „lietuvių nacija“. Komisarai paliepė, kad būsimų rinkimų metu laisvos vietos taryboje ir suolininkų teisme būtų užpildytos svetimšalių, kurie sutinka šias vietas užimti. Vyresniajam vokiečiui taryboje turėjo būti duotas miesto spaudas. Taip pat nutarta, kad visada 4 tinkami svetimšaliai turi būti tarp decemvirų, magistras turi būti 2 svetimšaliai tarėjai, 1 burmistras, suolininkų teisme – 2 suolininkai. Jei to nebūtų paisoma, svetimšaliai turi teisę į kunigaikščio asesorių teismą šaukti lietuvių naciją ir magistratą ir ginti teises bei laisves, kurios jiems priklauso lygiai su lietuviais. Jei būtų įrodyta, kad tinkami asmenys yra aplenkti, teismas turi stabdyti rinkimus ir kreiptis į kunigaikštį, kuris priimtų sprendimą.

Vadinamieji škotų namai Kėdainiuose

Suolininko lietuvio Jono Stanelevičiaus 1666 m. liepos 25 d. apeliaciniame skunde B. Radvilai kaip „aukščiausiam teisėjui“ teigiama, kad škotas burmistras, miesto prezidentas Jurgis Andersonas nuo pat prezidentavimo pradžios kasdien slapta tariasi su savo tautiečiais (*szkotami*) kaip galėtų jį vietinį (tėvynainį) ir kitus lietuvių nacijos kunigaikščio valdinius pražudyti, iš pareigų pašalinti ir išvyti, o į jų vietą priimti vietos lietuvių teisės neišmanančius ir nesėslius saviškius; burmistras pažeidžia miesto teisę vykdydamas naujo magistrato rinkimus ne pagal kunigaikščių Radvilų duotą ir B. Radvilos patvirtintą tvarką, kurioje nustatyta Šv. Trejybės diena, o tamsiu metu; jis yra prieš bet kokią teisybę; kur tik gali savo nacijai įvairiais neteisėtais būdais padeda, o lietuvių nacijai kenkia. J. Stanelevičius visos lietuvių nacijos vardu B. Radvilos prašė, kad

Radviloms neištikimi škotai jo ir lietuvių nacijos nepražudytų, galiausiai, kad teismuose nežinoma kalba nesitartų ir nuo jo bei lietuvių nacijos neišsiskirtų. Skundo autorius akcentuoja, kad išpažįstamas tik vienas Dievas, taigi turėtų būti ir vienas ponas, t. y. B. Radvila. Škotams prikišama neištikimybė, jie prilyginami migruojantiems paukščiams.

Minėtas raštas parašytas J. Stanelevičiui pralaimėjus bylą prieš Joną Tegą (Jan Teg), kuriam teisme atstovavo Šolas (Szol). Burmistras J. Andersonas priteisė pralaimėjusiajam sumokėti ieškovui 1 000 raudonųjų auksinų. J. Stanelevičius teigė, kad nuosprendis neteisingas, o teisėjas jam kerštauja, nes jis netylėjęs miesto veiklą vertinant komisijai (1666 m. padėtį mieste nagrinėjo B. Radvilos komisarai).

Galima pastebėti, kad, manipuliuodamas asmeniniais ir viešais faktais bei aplinkybėmis ir siekdamas nuteikti B. Radvilą prieš priešininkus, J. Stanelevičius prikišo škotams *in corpore* vieniems kitų protegavimą ir nesuprantamos kalbos vartojimą teisme. Išsakytas iš tiesų egzistavęs lietuvių priešiškus kitataučiams škotams. Skundo autorius pats save įvardijo kaip lietuvių nacijos atstovą. Neaišku, kokios konfesijos buvo J. Stanelevičius, t. y. ar minėtas priešiškus nebuvo paremtas ir religija. Akivaizdu, kad škotų ir lietuvių priešprieša yra tautinės priešstatos siekis, nors skunde galima įžvelgti ir platesnę priešstatą: atvykėliai ir vietiniai, svetimšaliai ir lietuviai.

Škotai, žinoma, turėjo savo versiją. Apie 1667 m. Vilimas Benetas ir Jokūbas Kiukas netaisyklinga lenkų kalba surašytame rašte skundėsi B. Radvilai, kad lietuviai yra jiems priešiški. Teigta, kad svetimšaliai iš tolimų kraštų į Kėdainius yra pakviesti, kad jie yra miestiečiai. Rašto autoriai pažymėjo, kad 1666 m. komisijos nurodymas, jog visi svetimšaliai būtų sėslūs, įvykdytas. Minima, kad nurodymas, jog taryboje ir suolininkų teisme būtų 2 svetimšaliai, o tarp decemvirų – 4, nėra vykdomas. Prašoma atsižvelgti, kad du svetimšaliai atsisakė pareigų. Iškeltas pageidavimas, kad būtų paskirti du evangelikai ir katalikas. Rašto autoriai nurodė, kad yra pateikę protestą, o dabar teikia skundą kunigaikščiui.

Taigi kėdainiečiai škotai gynė ne tik savo, bet ir kitų svetimšalių interesus. Jie aiškino, kad yra ne šiaip atvykę, o buvę pakviesti! Bendrų škotiškų veiklų buvo ir ūkyje. 1666 m. spalį magistrato prašymu kėdainiečiams škotams Jurgiui Andersonui, Vilimui Benetui, Vilimui Kuperiui ir Jokūbui Kiukui B. Radvila vieniems metams išnuomojo prekybos mokesčio surinkimo teisę, kurio $\frac{3}{4}$ turėjo eiti miesto skoloms padengti, o $\frac{1}{4}$ – dvarui.

Jokūbas Gordonas buvo labai išsilavinęs asmuo. Škotas. Mokėjo vokiečių, prancūzų, anglų ir lietuvių kalbas. Kunigu ordinuotas 1708 m. Kėdainių provinciniame sinode. 1708–1712 m. buvo Slucko gimnazijos rektorius, 1717 m. – Slucko bažnyčios kunigas ir kolegijos inspektorius, 1719 m. – Baltarusijos distrikto konsenjoras, 1720 m. – Deltuvos bažnyčios kunigas, 1725 m. – Kėdainių gimnazijos inspektorius. Vienetos pavedimu vykdė misijas Berlyno, Londono, Peterburgo dvaruose, rinko pinigines aukas Kėdainių padegėliams.

1729 m. provincinis sinodas J. Gordoną kartu su Kėdainių miesto piliečiu J. Grėjumi išsiuntė į Prūsiją ir Angliją rinkti kolekto. Kelionė buvo rezultatyvi – 1731 m. J. Gordonas pateikė sinodui 10 puslapių aukotojų sąrašą. 1731 m. liepos 3–4 d. Kėdainių bažnyčios sesijoje svarstytas klausimas dėl smukusios prekybos atgaivinimo galimybių. Sudaryta komisija, turėjusi vyksti pas E. Augustos vyrą Sulzbacho kunigaikštį Karolį Emanuelį ir pas Lenkijos karalių Augustą II, siekiant gauti garantinius raštus, kuriais būtų apsaugoti

Įdomybė.
Škotų kilmės dvasiškis
Jokūbas Gordonas

prekybinės škotų bendrijos interesai. Planuota prašyti, kad Kėdainių grafystę tiesiogiai valdytų pats kunigaikštis, o ne nuomotų ją kitiems asmenims.

To meto įprastas reiškinyss buvo skolinti už tam tikrą procentą bažnyčios lėšas jos patronams ar pirkliams. Kėdainių bažnyčiai papildomų pajamų teikė bendradarbiavimas su Kėdainiuose nuo 1731 m. veikusia škotų, kurie buvo ir tikinčiųjų bendruomenės nariai, prekybine bendrija. Neretai gražinti pinigus vėluota. Tokiais atvejais pirkliai per bažnyčios senjorus prašydavo skolą atidėti. Dešimtąją pajamų nuo verslo dalį bendrija skirdavo bendratikiams reformatams, kiek daugiau lėšų – Kėdainių bažnyčiai. Pinigų buvo skiriama kulto pastatų remontui, kunigams paremti, kelionėms finansuoti, ryšiams su kitomis bažnyčiomis palaikyti. Lėšų paskirstymą Žemaitijos distrikto senjoras svarstydavo bažnyčios sesijoje su vyresniaisiais.

1730 m. J. Gordonas, būdamas misijoje pas Prūsijos karalių Berlyne, pranešė apie protestantų persekiojimus Lietuvoje, prašė karaliaus per pasiuntinį Varšuvoje įsitraukti į kovą už disidentų teises. Vienetos įgaliojimu rūpinosi bažnyčios alumnais, studijuojančiais užsienyje: rūpinosi jiems perduoti lėšas, palaikė aktyvius korespondencinius santykius su alumnais ir Karaliaučiaus bažnyčia, tarpininkavusia organizuojant edukacines keliones. Vėliau J. Gordonas buvo Slucko gimnazijos rektorius (1713–1716), Baltarusijos distrikto konsenjoras (1725), ilgametis Žemaitijos distrikto senjoras (1726–1748). Dalyvavo distrikto sinoduose (1745), provinciniuose sinoduose (1713, 1728). Turėjo sūnų Steponą. Mirė prieš 1749 m. birželio mėn.

Škotai Radvilų Slucke

Galima teigti, kad po Kėdainių didžiausia škotų grupė buvo susitelkusi kitoje Radvilų valdoje – Slucke. Šiame mieste veikė 1617 m. pastatyta evangelikų reformatų bažnyčia, 1625 m. įsteigta gimnazija. Sluckas buvo didesnis ir net svarbesnis už Kėdainius. Nors Magdeburgo teisė miestui suteikta vėliau negu Kėdainiams, Slucke pastatyta didelė mūrinė tvirtovė. Deja, apie Slucke gyvenusius škotus tyrimų beveik nėra. Be to, labai svarbus šaltinis – Slucko evangelikų reformatų metrikų knygos – išliko tik nuo 1643 m.⁷⁴ Garsus reformacijos istorijos tyrėjas Józefas Łukaszewiczus teigia, kad XVII a. 4 deš. Slucke gyveno daug škotų. Tyrėjo teigimu, didelę Slucko gyventojų dalį sudarė sulenkėję škotai, iki XVII a. vidurio buvę turtingi ir verslūs⁷⁵. Deja, šiais teiginiais pasitikėti negalima.

Apie sluckiečius škotus duomenų labai mažai net jau daugelį kartų minėtuose P. P. Bajerio ir M. B. Ayre veikaluose, skirtuose ATR ir LDK gyvenusių škotų veiklai aptarti. Autoriai, skirtingai negu Kėdainių atveju, beveik neturėjo kuo pasiremti, o patys išsamių tyrimų neatliko. P. P. Bajeris pažymi, kad, be gimnazijos mokytojų – ketvirtos kartos škoto Andriaus Muzonijaus (Andrew Musonius) ir Jokūbo Ingliso (James Inglis, 1723–1756), daugiau škotų Slucko šaltiniuose nerasta⁷⁶. XVII a. minimi tik pavieniai asmenys – kariškiai ir pirkliai: Jacobas Ogilvie, Wilhelmas Patersonas ir kt. XVIII a. Slucko škotų bendruomenėje, kaip teigia M. B. Ayre, buvo 20–30 asmenų. Dalis jų buvo atvykėliai iš Kėdainių (kai kurie buvo kariškiai). Gimnazijoje dėstė keli škotai dvasiškiai (pavyzdžiui, Jacobas Inglis), mokėsi keli kėdainiečių škotų vaikai⁷⁷.

⁷⁴ Bajer, *Scots in the Polish–Lithuanian Commonwealth*, 33.

⁷⁵ J. Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 2 (Poznań, 1843), 74–78.

⁷⁶ Bajer, *Scots in the Polish–Lithuanian Commonwealth*, 286–287.

⁷⁷ Ayre, *The Scottish Community*, 183–202.

LIETUVIAI ŠKOTIJOJE (XVI–XVIII A.)

Enciklopedijose lietuvių atvykimas į Škotiją datuojamas tik XIX a. pabaigoje. Šis teiginys nėra teisingas. Į atšiaurųjį kraštą iš Lietuvos buvo vykstama jau XVI–XVIII a. Vyko diplomatai, pirkliai, dvasininkai ir vienuoliai (jėzuitai). Ne taip svarbu, kokie tai buvo lietuviai: etniniai ar politiniai, mišrūs, ar į tėvynę laikinai ar visam laikui grįžtantys škotų kilmės asmenys.

XVII a. antrojoje pusėje Londone (ne Škotijoje!) susibūrė nedidelė evangelikų reformatų iš ATR bendruomenė. Didelį postūmį emigruoti į Didžiosios Britanijos salą XVIII a. pabaigoje turėjo pralaimėtas T. Kosciuškos sukilimas.

Nuo XVIII a. 3 deš. studentai iš Lietuvos studijavo Edinburgo universitete.

STUDENTAI IŠ LIETUVOS EDINBURGO UNIVERSITETE

Kaip jau minėta, Edinburgo universitetas buvo „jauniausias“ Škotijos universitetas, Vilniaus universiteto amžininkas, funduojamas miesto. Skirtingai negu kiti Škotijos universitetai, jis buvo patvirtintas ne popiežiaus bule, o karaliaus Jokūbo VI Stiuarto raštu. Lėmė tai, kad tiek naujasis valdovas, tiek to meto Škotija jau buvo protestantiški. Šalyje dominavo presbiterioniška bažnyčia (*Kirk*). Katalikybė šalyje teisiškai buvo nelegali, tačiau jos dar laikėsi atskiri klanai.

Evangelikų reformatų studentai iš Lietuvos Škotijoje pradėjo studijuoti gana netikėtomis aplinkybėmis. Kai kurie tyrėjai teigia, kad stipendijas lietuvių studentams šiame universitete skyrė škotų pirkliai, dėkingi už leidimą apsigyventi Kėdainiuose sunkiu jiems laikotarpiu⁷⁸. Iš tiesų buvo kitaip: stipendijas skyrė škotų pirkliai, bet ne kėdainiečiai.

1686 m. škotų pirklys Danielis Akenhidas iš Tarnuvo testamentu skyrė 800 talerių būsimiems evangelikų ministrams rengti. Jo valios įgyvendinimą turėjo prižiūrėti gdanskietis Danielis Davidsonas. Pinigai turėjo būti skirti Aberdino universitete studijuojantiems studentams iš Mažosios Lenkijos. D. Davidsonas apsiėmė kuruoti studentų išsiuntimą, pinigų jiems išmokėjimą. Galiausiai į D. Davidsoną ir jo palikuonis buvo kreipiamasi siekiant padėti studentams grįžti baigus studijas. 1714 m. Zamostės škotas pirklys

Edinburgo miestas (J. Slezer, *Theatrum Scotiae*, 1693)

⁷⁸ E. Bagińska, „Edukacja kaznodziejów ewangelicko-reformowanych na Litwie w XVII wieku“, *Studia Podlaskie* 20 (2012): 68.

Robertas Brownas skyrė Mažosios Lenkijos evangelikams reformatams lėšų dviem alumnams (škotui ir lenkui) studijuoti Edinburgo universitete. Kandidatus turėjo atrinkti Zamostės škotai pirkliai, o alumnais užsiimti D. Davidsono paveldėtojai (nuo XVIII a. vidurio – Aleksandras Steiffas). Tačiau, stokojant kandidatų, stipendijos ne visada buvo panaudojamos. 1754 m. provincinio sinodo direktorius P. Middletonas kreipėsi į Zamostės pirklus dėl neišmokamų lėšų, nes studentai į Edinburgą neišvykdavo. 1757 m. paaiškėjo, kad nuo R. Brown skirtos sumos kasmet susidaro 30 talerių. Tais metais įvykęs sinodas nutarė perleisti stipendiją Lietuvos Vienetai, kuri mainais turėjo mokytį po du kandidatus į kunigus savo gimnazijose. 1758 m. jie pradėti ugdyti Kėdainiuose ir Zabludove⁷⁹. Į Aberdyną studentai iš Lenkijos nustojo vykti – kelionė buvo ilga, pavojinga ir brangi. Daugiau studentų 1720–1757 m. vyko į Edinburgą. Teigiama, kad nuo 1733 m. įsitvirtino paprotys studentams studijų ciklą užsienyje užbaigti Leideno universitete – tik po šių studijų jie būdavo šaukiami į tėvynę⁸⁰. Tikrovėje buvo įvairiai.

Škotijos bažnyčios visuotinis susirinkimas, atsižvelgęs į Lietuvos Vienetos prašymą, priėmė nutarimą Edinburgo universitete savo lėšomis išlaikyti du studentus – būsimus evangelikų reformatų kunigus iš Lietuvos. Tam turėjo būti panaudotos keturios Lothiano ir Tweedale rinkliavos. Gegužės 17 d. laiške apie tai buvo informuotas Prūsijos pasiuntinys Londone ir Lietuvos Vienetos atstovas kun. Boguslavas Kopijevičius, 1717 m. išsiųstas į Vokietiją ir Didžiąją Britaniją prašyti finansinės pagalbos.

Atvykusiųjų iš ATR studijos iš dalies aptartos 1958 m. Nicholaso Hanso (1888–1969) straipsnyje. Minėtina, kad studentus iš LDK (deja, tik kelis) autorius aptarė atskirai⁸¹. Vertas paminėti ir pats tyrėjas. Tai buvo filologas iš Odesos, 1919 m. atvykęs į Angliją, kaip edukologas dėstęs Londono karališkajame koledže (*King's College London*), domėjęsis švietimo istorija, plėtojęs lyginamuosius švietimo tyrimus⁸².

Kokiomis aplinkybėmis Edinburgo universiteto stipendija atiteko Lietuvai, nustatė lenkų tyrėjas St. Tworekas (1932–1977)⁸³. Jis išsiaiškino, kad nuo 1750 m. dėl mažos fundacijos (30 talerių), kandidatų stygiaus ir didelių tolimos kelionės kaštų iš Lenkijos į Edinburgo universitetą nebebuvo vykstama. Kaip jau minėta, nutarta stipendiją perleisti Lietuvai.

Beveik visi studentai iš Lietuvos Škotijoje studijavo Edinburgo universitete, o vėliau tapo evangelikų reformatų dvasininkais. Studentai buvo siunčiami mokytis evangelikų reformatų Lietuvos Vienetos, skyrus stipendijas. Jie buvo vadinami alumnais. Baigę mokslus Karaliaučiuje, Berlyne, Frankfurte prie Oderio, Marburge, Helmstedte ar Leidene, jie privalėjo būti mokytojai arba dvasininkai.

Studijos Edinburge (*w Edenburgu, w Edemburgu*) buvo finansuojamos iš jau minėtos vadinamosios „škotiškos beneficijos“ (*ex beneficio scoticano*). Kartais šis fondas būdavo naudojamas ne pagal paskirtį. Pavyzdžiui, 1721 m. Lietuvos Vieneta nutarė

79 S. Tworek, „Kontakty alumnów kalwińskich prowincji małopolskiej z ośrodkami zagranicznymi do połowy XVII wieku“, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Nauki Filozoficzne i Humanistyczne* 20 (1965): 83–84.

80 Ibid., 89–90.

81 Nicholas Hans, „Polish Protestants and Their Connections with England and Holland in the 17th and 18th Centuries“, *The Slavonic and East European Review* 37(88) (1958): 196–220.

82 Nicholas Hans Archive, <https://libguides.ioe.ac.uk/c.php?g=482273&p=3298376>.

83 Tworek, „Kontakty alumnów kalwińskich“, 91.

Edinburgo universitetas
(XVIII a. pab. vaizdas)

fondo lėšomis padengti įtakingo škotų kilmės dvasininko, Žemaitijos distrikto senjoro Jokūbo Gordono sūnaus išlaikymo Slucko gimnazijos ar Kėdainių gimnazijos alumnate metinius kaštus – iš viso 120 auksinų. Tuo metu 1 talerio vertė siekė 4–6 auksinus.

Į Edinburgą pavieniais atvejais buvo vykstama ir anksčiau. Čia studijavo būsimasis evangelikų reformatų mokytojas ir kunigas Samuelis Lutomirskis (m. 1711), Naugarduko superintendente Jurgio Lutomirskio sūnus. 1672–1677 m. S. Lutomirskis mokėsi Slucko gimnazijoje. 1678 m. birželį Lietuvos Vienetos sinodas jam skyrė 120 auksinų metinę stipendiją. 1679–1682 m. būsimasis evangelikų reformatų mokytojas ir kunigas studijavo Karaliaučiaus universitete ir Škotijoje, galima manyti, Edinburge. 1681 m. Sinodas jam sugrįžti skyrė 100 auksinų. 1683 m. S. Lutomirskis paskirtas lektoriumi Slucko bažnyčioje ir katechetu gimnazijoje. Tolesnė jo karjera vedė į Kėdainius ir Naugarduką⁸⁴.

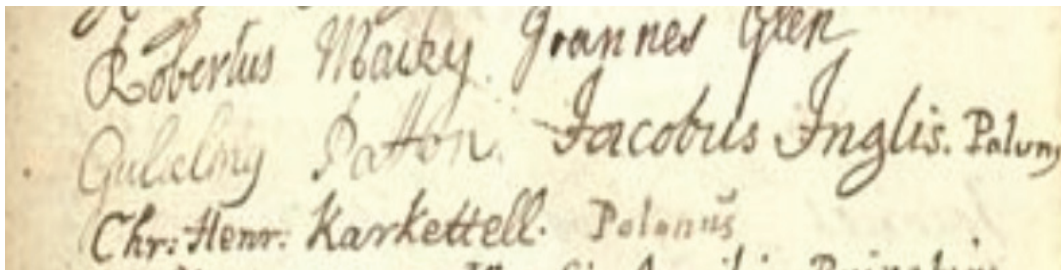
Škotiškoji Apšvieta buvo žinoma visoje Europoje. Tai padėjo Škotijos universitetams, kurie buvo Apšvietos dalis. Visi universitetai veikė miestuose, prekybos ir pramonės centruose, atliepė jų poreikius. Patekti į šiuos universitetus nebuvo religinių apribojimų. Tai lėmė didesnę negu ankstesniais laikotarpiais studentų iš užsienio skaičių. XVIII a. ypač išpopuliarėjo Edinburgo universitetas. Daugelis tyrėjų jį vertina net geriau už žymiausius Anglijos universitetus: Oksfordą ir Kembridžą. Bene garsiausia buvo šio universiteto Medicinos mokykla⁸⁵. Deja, universitetų statistiniai duomenys apie studentus yra neišsamūs – į sąrašus patekdavo tik nedidelė besimokančiųjų dalis. Be to, tik mažas procentas studijuojančiųjų baigdavo studijas akademinio laipsniu. Edinburgo universiteto Medicinos mokykloje XVIII a. paskutinį ketvirtį kasmet būdavo apie 500 studentų, iš kurių laipsnį gaudavo vos 20–30.

⁸⁴ S. Tworek, „Samuel Lutomirski“, *Polski Słownik Biograficzny* 18 (1973): 173–174.

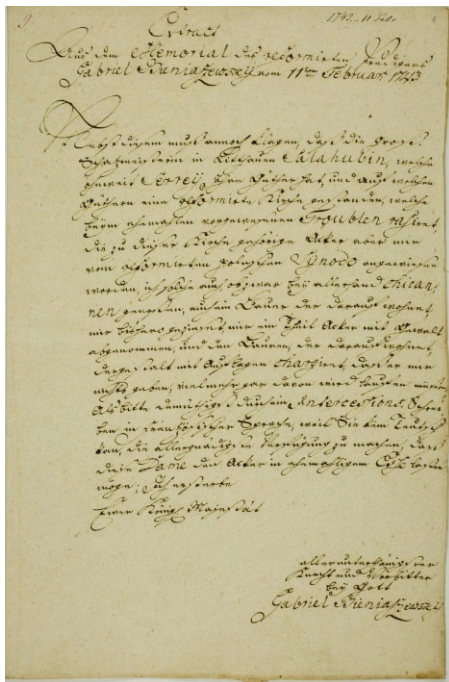
⁸⁵ Roger L. Emerson, *Academic Patronage in the Scottish Enlightenment: Glasgow, Edinburgh and St. Andrews Universities* (Edinburgh, 2008), 211–366.

1726 m. Edinburgo universitete mokėsi Gabrielius Beniaševskis (1705–1760). Jis 1715 m. buvo alumnas, 1721 m. studijavo Karaliaučiuje, 1724 m. paskirtas į Berlyną, o 1724 m. – į Leideną. 1726 m. kartu su Vladislavu Bochvicu buvo paskirti studijuoti Edinborge, čia jie mokėsi ir 1728 m. Iš Leidenos vykti į Edinburgą abiem studentams buvo skirta po 30 auksinų. 1729 m. abu iš studijų Edinborge buvo atšaukti, o jų studijų vietos tais metais paliktos neužimtos dėl nenurodyto universiteto pasipriešinimo. 1730 m. tapo Kėdainių gimnazijos konrektoriumi, 1732 m. paskirtas kunigu. 1736–1753 m. buvo Seirijų kunigas. Žinoma, kad 1743 m. Seirijuose jį skriaudė LDK iždininkienė Sologubienė, užėmusi jam priklausančią Pramiežių žemę, dėl ko Prūsijos pasiuntinys kreipėsi į ATR valdovą. 1749 m. G. Beniaševskis tapo Vilniaus distrikto konsensoriu, 1753 m. – Vilniaus distrikto senjoru.

1726 m. Edinburgo universitete bakalauro laipsnį įgijo Jokūbas Inglisas (Jacobus Inglis) ir Kristupas Henrikas Karketellis (Chr. Henricus Karketell). K. H. Karketellis tais pačiais metais buvo paskirtas studijuoti Leidene.

J. Ingliso ir K. H. Karketellio įrašai (autografai)

G. Beniaševskio autografas vokiečių k. (1743 02 11)
(Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, f. 93–1231, l. 1)

Reikia pažymėti, kad liuteroniškajame Karaliaučiaus universitete teologijos studijos evangelikų reformatų studentams nebuvo tinkamos. 1734 m. rašytame laiške K. H. Karketellis džiaugėsi, kad galima studijuoti teologiją Marburge ar Edinborge. Laiške nurodoma, kad Edinburgo universitete jau antrus metus studijuoja Renčinskis, planuojama siųsti Reikutį.

Jonas Andrius Renčinskis (Jan Andrzej Reczyński) Edinburgo universitete studijavo prieš 1735 m. Žinoma, kad 1735 m. jam buvo skirta 120 auksinų grįžti į Slucką. 1736 m. J. A. Renčinskis paskirtas Slucko gimnazijos rektoriumi ir ordinuotas kunigu.

1735 m. studijuoti į Edinburgą išsiųstas Juzefas Swida (Józef Swida). Jam iš Marburgo nuvykti į Edinburgą buvo skirta 120 auksinų. Tais pačiais metais studijas turėjo pradėti ir Andrius Kurnatovskis (Andrzej Kurnatowski), kuriam kelionei iš Karaliaučiaus skirta 60 auksinų. 1741 m. minimas studentas Nikodemus Bieniaszewskis (Nikodem Bieniaszewski), kuris, jei būtų pritrūkė lėšų, iš studijų Edinborge turėjo būti atšauktas.

Iš žymesnių veikėjų, studijavusių Edinburgo universitete, istoriografijoje minimas kėdainietis škotas Tomas Ramza (Thomas Ramsay, Thomasz Ramsay). Teigiama, kad, universitete įgijęs bakalauro laipsnį, T. Ramza 1678–1682 m. Londone studijavo mediciną, vertėsi privačiomis

pamokomis⁸⁶. Teiginiai gana kontroversiški. Didesnė tikimybė, kad Edinburge T. Ramza vis dėlto nestudijavo. Su šia asmenybe susijusi įdomi donacijos istorija, tik ji sietina su Kembridžu, o ne su Edinburgu.

1707 m. kėdainiečio škoto, evangelikų reformatų pamokslininko Tomo Ramzos (Thomas Ramsay, Tomasz Ramsaeus, Thomasz Ramsay, Tomasz Ramzey, Thomasz Ramza) našlė Kembridžo universiteto bibliotekai padovanojo 1701 m. Karaliaučiuje išleistą Naujojo Testamento lietuvišką leidimą ir ilgaaulį batą. Apie tai dar 1961 m. buvo paskelbta anglų knygotyriminko J. C. T. Oateso straipsnyje⁸⁷. Knyga ir aulinukas iki šiol saugomi minėto universiteto bibliotekoje, yra paskelbtas skaitmeninis, tikėtina, minėtos našlės dovanoto ilgaaulio bato ir knygos atvaizdas⁸⁸. J. C. T. Oateso straipsnyje nurodoma, kad našlė bibliotekai dovanavo dar ir paprastą, t. y. beaulį batą. Vis dėlto 2017 m. paskelbto minėtos publikacijos vertimo į lietuvių kalbą komentaruose, remiantis bibliografinė informacija ir leidinio provenienciniu įrašu, teigiama, kad beaulis batas (angl. *shoe*) yra dingęs⁸⁹.

Kiek netikėta: jei knyga įprasta dovana universitetui ar jo bibliotekai, tai aulinukas ar beaulis batas nelabai... Kodėl T. Ramzos našlė dovanavo batus? Kokia šio veiksmo prasmė?

2016 m. rugpjūtį, vykdant remonto darbus Kembridžo universiteto Šv. Jono koledžo profesorių salėje (buvusi fakulteto dekanų rezidencija), atrastas odinis batas – gerokai nudėvėtas, su skyle (24 cm ilgio). Spėjama, kad už plokščių, tarp židinio ir lango, šis batas galėjo būti paslėptas keičiant interjerą XVII a. pabaigoje–XVIII a. viduryje⁹⁰.

Tai nebuvo T. Ramzos našlės dovanotas batas. Tačiau batai pagal apotropinę (apsauginę) magiją, paplitusią tiek Europoje, tiek Lietuvoje, turėjo saugoti gyvuosius ir neleisti į patalpą patekti velniui ir blogai lemčiai. Batai panašūs į savininko pėdas, todėl turi šiek tiek jo sielos. Įprastai židinyje, sienoje ar stoge būdavo slepiamas vaikiškas batas. Anglijoje tokie „apsauginiai“ batai žinomi nuo 1300 m. Gyvenamuosiuose namuose, bažnyčiose, vienuolynuose ir kituose pastatuose jų rasta daugiau negu 2 000. Minėtai apsaugos funkcijai atlikti naudotos ir kitos priemonės.

Odinis batas, rastas 2016 m. Kembridžo universiteto salės sienoje

Įdomybė.

Kėdainiečio škoto pamokslininko Tomo Ramzos našlės dovanotas batas Kembridžo universiteto bibliotekoje

⁸⁶ Hans, „*Polish Protestants*“, 212.

⁸⁷ John Claud Trewinard Oates, „An Old Boot at Cambridge“, *The Book Collector* 3 (1961): 74–89.

⁸⁸ University of Cambridge, *Cambridge Digital Library*, <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-F-00170-D-00001-00001/2>.

⁸⁹ John Claud Trewinard Oates, „Senas batas Kembridže“, iš anglų k. vertė Evaldas Grigonis, *Knygotyra* 69 (2017): 203–215. Žr. komentarą p. 202.

⁹⁰ S. Pappas, „300-year-old secret “lucky” shoe found in Cambridge University wall“, *foxnews.com* (2016 08 22), <https://www.foxnews.com/science/300-year-old-secret-lucky-shoe-found-in-cambridge-university-wall>; Archaeological Institute of America, „Artifact“, *Archeology* (2016 November/December), <https://www.archaeology.org/issues/236-1611/artifact/4945-artifact-cambridge-magic-shoe>.

Vadinasi, T. Ramzos našlė apie tokį prietarą – „laimingus batus“ ar „laimę nešančius batus“ – irgi žinojo. Todėl ir dovanojo batus. Taigi ji turėjo būti kilusi iš Anglijos. Nėra žinoma, ar minėtas prietaras buvo paplitęs ir Kėdainiuose bei visoje Lietuvoje. Galima manyti, kad taip.

Kembridžo universiteto Šv. Jono koledžas (Care, Adam. „Magic“ shoe used to ward off evil spirits 300 years ago found buried in university wall. <https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/magic-shoe-used-ward-evil-8644290>)

Aulinis batas ir 1701 m. išleisto Naujojo Testamento lietuvių kalba antraštinis puslapis Kembridžo universiteto bibliotekos skaitmeninėje bibliotekoje (<https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-F-00170-D-00001-00001/2>)

IŠ XVIII A. ŽENGIANT Į XIX A. KOMPOZITORIUS FELIKSAS JANEVIČIUS EDINBURGE

Smuikininkas, dirigentas, kompozitorius, pedagogas ir natų leidėjas Feliksas Janevičius (Feliks Janiewicz, Felix Yaniewicz, 1762–1848) gimė Vilniuje. Jis – vienas žymesnių smuikininkų, gimęs istorinėje Lietuvoje. Nėra žinoma, kokia buvo jo šeima, jos konfesinė priklausomybė, nežinomas pirmasis smuiko mokytojas.

Nuo 1777 m. F. Janevičius grojo karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio kapeloje Varšuvoje. 1784 m. vasarį išvyko į Europą. Jau 1785 m. vasarį koncertavo Vienoje, Florencijoje, Turine, Paryžiuje. Nuo 1792 m. gyveno Anglijoje. Koncertavo kaip smuikininkas ir dirigentas. Sukūrė 5 koncertus smuikui ir orkestrui, trio ir divertismentų styginiams instrumentams, sonatą ir pjesių fortepijonui, dainų. Su žmona Eliza (m. po 1762) susilaukė dviejų dukterų, gabių muzikų: Felicija – pianistė, Paulina – arfininkė. Nuo 1815 m. gyveno Edinburge, kur ir mirė. Susitikdavo su atvykstančiais tėvynainiais, kūryboje panaudojo lenkų liaudies muzikos fragmentų. Palaidotas Warristono kapinėse⁹¹.

Minėtina, kad Warristono kapinėse, Edinburge, netoli F. Janevičiaus palaidotas ir Valerianas Krasinskis (Walerian Skorobohaty Krasiński, 1795–1855). Iš lietuvių evangelikų reformatų šeimos kilęs grafas buvo Kėdainių gimnazijos auklėtinis, Vilniaus universiteto absolventas – 1822–1824 m. šiame universitete studijavo filologiją ir istoriją, kitus dalykus. V. Krasinskis laikomas įžymiojo istoriko Joachimo Lelevelio mokiniu. Nuo 1822 m. dirbo Rusijos švietimo ministerijos kitatikių mažumų departamente Varšuvoje. 1830–1831 m. sukilimo vadovybės atsiųstas į Londoną dirbti atstovybės padėjėju. Sukilimui pralaimėjus, liko gyventi Anglijoje.

Namas, kuriame mirė F. Janevičius (Great King Street 84, Edinburgh)

Atminimo lenta ant F. Janevičiaus namo (Great King Street 84, Edinburgh)

⁹¹ J. Berwaldt, *Feliks Janiewicz* (Kraków, 1966); J. Berwaldt & M. Mikulska, „Janiewicz, Feliks [Yaniewicz, Felix]“, in *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, éd. Stanley Sadie, 2e éd. (Londres, 2001), 148–149; V. Landsbergis, „Feliksas Janevičius“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 8 (2005): 507; J. Trilupaitienė, „Feliksas Janiewiczzius (1762–1848)“, in *XVI–XIX a. Lietuvos muzikinio gyvenimo atodangos* (Vilnius, 2014), 722–736.

F. Janevičiaus antkapis Warristono kapinėse, Edinburge

Istoriko grafo V. Krasinskio antkapinis paminklas Warristono kapinėse, Edinburge

Gyvendamas emigracijoje, V. Krasinskis tapo žinomu ATR Reformacijos istoriku, vertėju. Paskelbė keletą veikalų, svarbiausias iš jų – „Reformacijos Lenkijoje kilmės, raidos ir nuosmukio istorinė apybraiža“ („Historical Sketch of the Rise, Progress, and Decline of the Reformation in Poland and the Influence which the Spiritual Doctrines Have Exercised on that Country in Literary, Moral and Political Respects“, t. 1–2 (London, 1838–1840). Gerai įvertintas veikalas buvo išverstas į prancūzų, vokiečių ir lenkų kalbas. V. Krasinskis parašė ir kitų istorijos darbų, pavyzdžiui, „Lectures on the Religious History of the Slavonic Nations“ (London, 1849). Jam siūlyta tapti slavų studijų profesoriumi Oksfordo universitete ir užimti profesoriaus etatą Berlyno universitete.

Viename iš veikalų V. Krasinskis teigia, kad užaugo evangelikų šeimoje, bet daug jo giminaičių yra katalikai. Nurodo nesusidūrus su katalikų priešišku. Nors deklaravo protestantišką poziciją, siekė būti objektyvus. V. Krasinskio teigimu, greitai paplitusi Reformacija sparčiai žlugo dėl katalikų (pirmiausia – jėzuitų) veiksmų ir pačių protestantų – liuteronų ir reformatų – nesutarimų. Ypač didelį negatyvų vaidmenį jis priskyrė antitrinitoriams, kurie, V. Krasinskio nuomone, leido katalikams diskredituoti evangelikus. Tamsaus katalikiško valdovo Zigmanto Vazos vaidmuo taip pat buvo esminis veiksnys.

Paskutinius penkerius metus V. Krasinskis gyveno Edinburge. Čia išleisti kito populiaraus V. Krasinskio veikalo „Sketch of the Religious History of the Slavonic Nations“ du leidimai (1850 m. ir 1851 m.)⁹².

92 M. Paszkiewicz, „Kraśński Walerian Skorobohaty (1795–1855)“, in *Polski Słownik Biograficzny* 15 (1970): 193–195.

SENOJI ŠKOTŲ LITERATŪRA LIETUVOJE

XVIII a. škotų autoriams pradėjus kurti ir skelbti kūrinius anglų kalba, žymiausi jų kūriniai tapo žinomi visame pasaulyje, taip pat ir Lietuvoje. Antra vertus, XIX a. škotų literatūros samprata tampa problemiška. Vieni tyrėjai kūrėjus ir jų kūrybą vadina „škotų“ ar „škotų kilmės“, kiti – „anglų“, „škotų-anglų“ ir pan.

Bajoriškoji visuomenė su minėta kūryba susipažindavo originalo kalba. Išlikę duomenų, kad kai kurie lietuvių bajorai XIX a. skaitė ir nurašinėjo XVIII a. anglų, airių ir škotų poetų kūrybą: airio Oliverio Goldsmitho (1728–1774), anglo Williamo Cowperio (1731–1800), škoto Roberto Burnso ir kt. Minėti autoriai buvo žinomi Paliepių dvaro savininkams bajorams Daugirdams⁹³. Beje, kai kurie W. Cowperio kūriniai išversti į lietuvių kalbą (pavyzdžiui, krikščioniškos religinės giesmės „Aš ateinu su atgaila“ ar „Yra srovė šventa, brangi“, giedamos evangelikų liuteronų, metodistų ir baptistų bažnyčiose)⁹⁴. W. Cowperio kūrinius į lietuvių kalbą taip pat vertė poetas ir vertėjas marijampolietis Albinas Dūdonis (1928–2005)⁹⁵. Nereliginiai škotų autorių kūriniai į lietuvių kalbą pradėti versti XIX a. pabaigoje. Pirmiausia lietuviškai buvo skelbiami tekstai, kuriuose buvo ryškūs protesto prieš tautinę anglų priespaudą motyvai.

Vienas iš škotų rašytojų, kurio kūryba XIX a. pabaigoje pradėta versti į lietuvių kalbą, – Tobijas Džordžas Smoletas (Smollett Tobias George, 1721–1771), žinomas kaip žymus pikareskinio romano atstovas. Pikareskinio romano herojui, įprastai iš žemo visuomenės sluoksnio kilusiam šelmiui (sukčiui, avantiūristui), būdingas ironiškas aplinkos vertinimas, asmenų, kuriems jis tarnauja, demaskavimas ir kt. Rašytojas Glazgo universitete studijavo mediciną, dirbo gydytoju, žurnalų redaktoriumi. Gyveno ir kūrė Anglijoje (Londone), Prancūzijoje, Italijoje. Savo romanuose satyriškai vaizdavo Anglijos gyvenimą. Į lietuvių kalbą išverstas žymiausias jo kūrinys – romanas „Hamfrio Klinkerio kelionė“ („The Expedition of Humphrey Clinker“, t. 1–3, 1771). Vertimas išleistas 1973 m.⁹⁶. Kūrinyje derinami pikareskinio, epistolinio ir kelionių romano elementai⁹⁷.

93 „Country Clergyman“, „The Negro's complaint“, „But wen power descending...“ [ir kitų XVIII a. anglų, airių, škotų poetų eilių, poemų ištraukos], atrodo, nurašytos Paliepiuose. Išliko 12 lapų nuorašų bajoro Juozo Daugirdo, Paliepių dvaro savininko, fonde, žr. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, f. 94–2412.

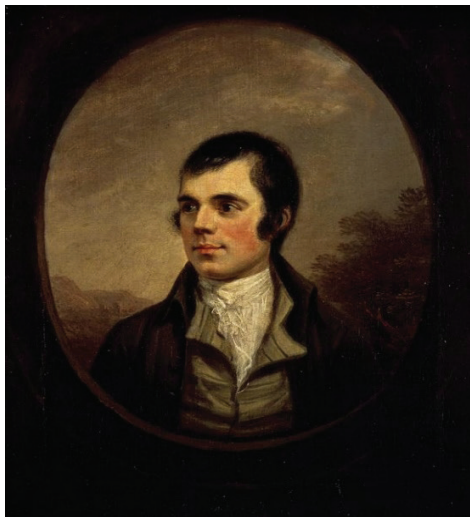
94 *Giesmių vainikas [Natos]: [giesmių rinkinys bendruomeniniam giedojimui]* (Klaipėda, 2006); *Giesmyno „Krikščioniškos giesmės“ choralai vargonams [Natos]*, sudarytojas Liudvikas Fetingis (Vilnius, 2008); *Naujosios apaštalių bažnyčios giesmynas [Natos]: skirta naudoti Naujosios apaštalių bažnyčios pamaldose* (Klaipėda, 2012).

95 A. Dūdonis, *Laiko pėdsakai* (Kaunas, 1996), 46; *Rudens žiedai* (Marijampolė, 2005), 53.

96 Tobijas Džordžas Smoletas, *Hamfrio Klinkerio kelionė*, iš anglų kalbos vertė Juozas Butėnas (Vilnius: Vaga, 1973).

97 MELC, „Smollett Tobias George“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Tobias-George-Smollett-87875>.

XVIII A. ŠKOTŲ POETO ROBERTO BURNSO MEILĖS LYRIKA

Robertas Burnsas
(1787 m., dail. H. Nasmythas)

Įdomybė.
„Kaip man jaunystės neminėt...“
Škotų liaudies daina – poeto
Roberto Burnso versija

Žymaus XVIII a. škotų poeto Roberto Burnso (Robert Burns, 1759–1796) kūryba, paremta škotiškos literatūros ir folkloro tradicijomis, tapo populiari daugelyje šalių. Poetas puikiai išmanė savo tautos folklorą, nes pats rinko škotų liaudies dainas. R. Burnsas buvo kilęs iš valstiečių, neturėjo finansinių galimybių studijuoti universitete. Pradžioje ūkininkavo, vėliau dirbo tarnautoju. Rašė škotiškai ir angliškai su škotišku dialektu.

R. Burnso eilėraščiai į lietuvių kalbą pradėti versti XIX a. pabaigoje⁹⁸. Eilėraščius vertė poetas Vytautas Mačernis (1921–1944)⁹⁹. R. Burnso, audringo temperamento poeto, patyrusio nemažai meilės nuotykių, lyrika susilaukė išskirtinio dėmesio. Eilėraščių paskelbta ir lietuviškai išleistose pasaulinėse meilės lyrikos antologijose. Šių kūrinių vertėjai – įvairūs lietuvių poetai¹⁰⁰.

Sena škotų liaudies daina „Auld Lang Syne“ („Seni praėję metai / Seni geri laikai“) anglų kalba („Old Long Since“) R. Burnso buvo perkurta 1788 m., o paskelbta jau po jo mirties. Dainos siužetas: susitikę du seni draugai kelia po taurę ir prisimena jaunystės nuotykius. Apie Naujuosius metus dainoje neužsimenama. XIX a. dainai išpopuliarėjus, ji pradėta dainuoti Hogmanėjaus (Hogmanay) šventės metu, sutinkant Naujuosius metus.

Baladžių su panašiais žodžiais buvo žinoma ir anksčiau. Beje, išlikę R. Burnso dainos rankraščiai nėra identiški.

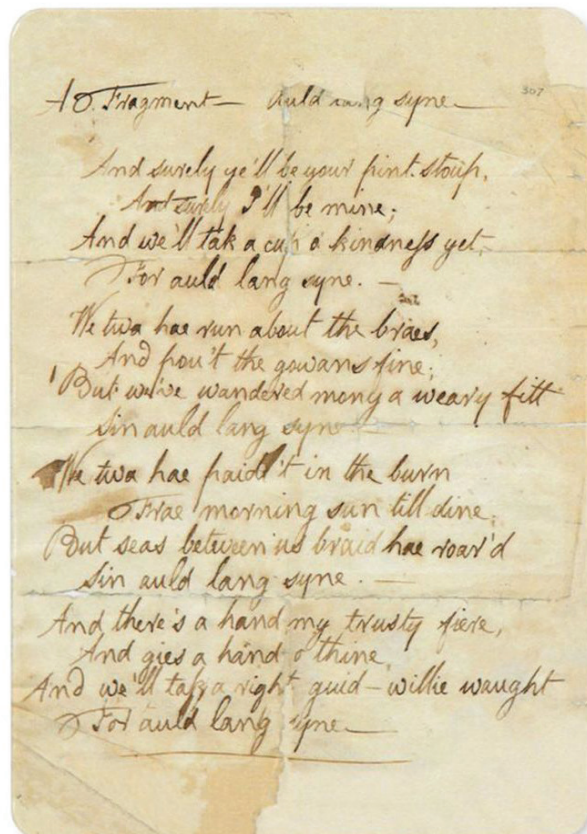
Daina tapo plačiai žinoma daugelyje pasaulio tautų, net virto tam tikra šių tautų „liaudies daina“. Poetas ir vertėjas Aleksys Churginas (1912–1990) minėtą dainą išvertė į lietuvių kalbą ir pagrįstai ir taikliai pavadino „Kaip man jaunystės neminėt...“. Daina yra savotiškas šlageris, ji dainuojama per įvairias šventes, naudojama kino filmų ar muzikos kūrinių, knygų pavadinimuose. R. Burnso kūrinys – Lietuvoje labai populiari užstalės daina. Lietuviškai ji kartais dar vadinama „Už mūsų jaunas dieneles“.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje šalių, kuriose gyvena škotų, sausio 25 d. švenčiama R. Burnso gimimo diena. Ta proga deklamuojama didžio poeto kūryba, valgomas garsus tradicinis škotiškas patiekalas hakis, užgeriama škotišku viskiu.

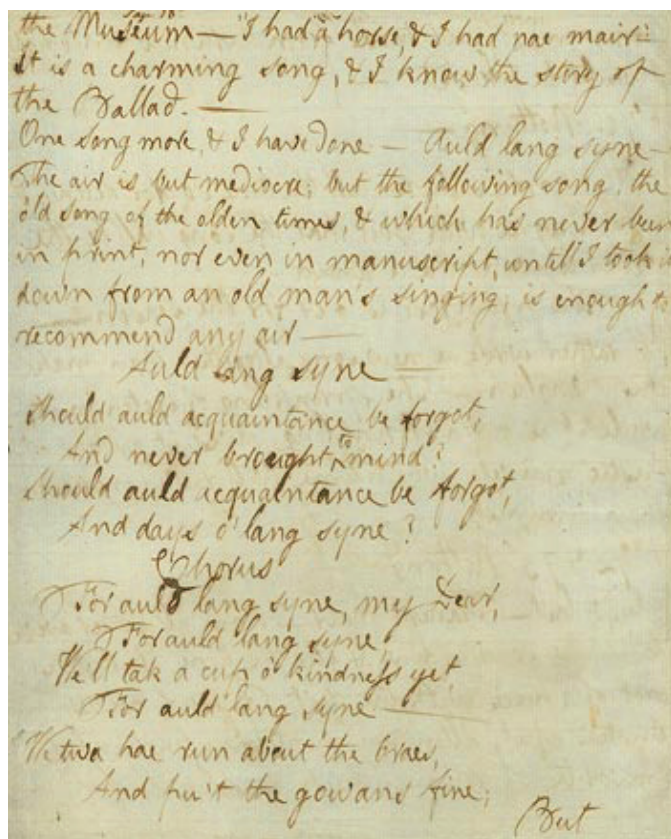
⁹⁸ E. Kuosaitė-Jašinskienė, „Robert Burns“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Robert-Burns-58777>.

⁹⁹ V. Mačernis, *Po ūkanotu nežinios dangum: poezija, proza, laiškai* (Vilnius, 1990), 89.

¹⁰⁰ Skaidrus liūdesys: meilės lyrika (Vilnius, 1967), 48; *Ji spindi žavesiu slaptu... Pasaulio meilės lyrika*, sudarytojas Julius Jasaitis (Marijampolė, 2000), 75; *Didžiųjų žmonių meilės laiškai*, parengė Ursula Doyle, iš anglų kalbos vertė Dalė Virginija Jakutienė (Vilnius, 2009), 46; *Skiriama M.: pasaulio meilės lyrika*, sudarytojas Kornelijus Platelis (Vilnius, 2015), 76.

Vienas iš dainos „Auld Lang Syne“ R. Burnso rankraščiu

Vienas iš dainos „Auld Lang Syne“ R. Burnso rankraščiu

ŠKOTŲ RAŠYTOJAS WALTERIS SCOTTAS IR LIETUVA

Rašytojas W. Scottas (1822 m., dail. H. Raeburnas)

Paminklas rašytojui W. Scottui Edinburge

W. Scottas (Walter Scott, 1771–1832) vadinamas tiek škotų, tiek anglų rašytoju, nors visą gyvenimą praleido Škotijoje. Studijavo Edinburgo universitete, dirbo teisininku. Rinko škotų liaudies balades. Sukūrė šių baladžių imitacijų, išleido originalių baladžių rinkinį. Svarbiausia – parašė daug istorinių romanų (iš viso – 26, pirmasis – „Vaverlis“ (1814). Galima teigti, kad šis rašytojas sukūrė istorinio romano žanrą ir jį pagrindė teoriškai. Kūriniuose vaizduojami Škotijos, Anglijos ir Europos viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų istorijos įvykiai. Škotijos istoriją W. Scottas išmanė puikiai, parašė jos sintezę. Kūrybai būdingi romantizmo literatūros bruožai. „Škotiškuose“ romanuose, vaizduojančiuose XVII–XVIII a. Škotijos istoriją, rašytojui artima aplinka, įvairi autentiška medžiaga – pasakojimai, rankraščiai – pasitelkiama papročiams ir dvasiai nušviesti. Rašytoją mažiau domino istorinių aplinkybių tikslumas, anachronizmai meniniais tikslais naudoti sąmoningai. Kituose romanuose, skirtuose viduramžiams, nevengiama nuotykinų siužetų, net riterių romano stilistikos. Pažymima, kad W. Scottas „romano priemonėmis... rašė istoriją, padedant istorijai, kūrė romaną“.

Populiariausi Europoje buvo „lengvieji“ rašytojo istoriniai romanai. W. Scotto kūryba turėjo didelės įtakos Europos ir Amerikos romanistams, kartu ir pirmiesiems lietuviškų istorinių romanų kūrėjams – Vincui Pietariui (1850–1902), Kaziui Puidai (1883–1945), Antanui Vienuoliui (1882–1957)¹⁰¹.

Į lietuvių kalbą išversti keli W. Scotto istoriniai romanai (trys „škotiški“ ir du „viduramžiški“): *Aivenhas* (*Ivanhoe*, 1819; pirmasis vertimas – 1922, tačiau vėlesni vertimai buvo iš rusų kalbos (vertė Barbora Mejerytė); būtent šie vertimai naudojami iki šiol¹⁰²), *Kventinas Dervardas* (*Quentin Durward*, 1823; pirmasis vertimas – 1935), *Gražioji Perto mergelė* (*The Fair Maid of Perth*, 1828; pirmasis vertimas – 1970), *Puritonai* (*Old Mortality*, 1816; pirmasis vertimas – 1984), *Lamermuro sužadėtinė* (*The Bride of Lammermoor*, 1819; pirmasis vertimas – 1995).

¹⁰¹ James J. Coleman, *Remembering the Past in Nineteenth-Century. Commemoration, Nationality and Memory* (Edinburgh, 2014), 21–22, 27–28; V. Kubilius, „Valteris Skotas lietuvių istorinio romano raidoje“, in *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* (Vilnius, 1983), 308–322; E. Kuosaitė-Jašinskienė, „Žmogus ir istorija Valterio Skoto romanuose“, in *Puritonai. Istorinis romanas*, iš anglų kalbos vertė Valdas Petrauskas (Vilnius: Mintis, 1984), 5–11; I. Varnaitė, „Valteris Skotas – istorinio romano kūrėjas“, in *Kventinas Dervardas. Romanas*, iš anglų k. vertė J. Subatavičius (Vilnius, 1987), 409–417; V. Repšienė, „Anglakalbės literatūros (sovietinis) kanonas Lietuvoje“, *Naujasis židinys-Aidai* 6 (2012): 390–398; I. Varnaitė, „Scott Walter“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Walter-Scott-84788>.

¹⁰² Valteris Skotas, *Aivenhas*, iš rusų kalbos vertė Barbora Mejerytė (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954). Pakartotiniai leidimai: Vilnius: Vaga, 1979; Vilnius: Alma littera, 2005.

W. Scotto vertimai į lietuvių kalbą. Bibliografija

- Aivenhas* [Malvinos G. Vogel adaptuota versija]. Vertė Edmundas Juškys. Vilnius: Alka, 1999. – 238, [2] p.
- Aivenhas: romanas*. Iš rusų kalbos vertė Barbora Mejerytė. Vilnius: Vaga, 1979. – 450 p. („Drąsiųjų keliai“).
- Aivenhas: [romanas]*. Vertė Barbora Mejerytė. Vilnius: Alma littera, [2005]. – 445, [2] p.
- Aivenhas: romanas*. Vertė Barbora Mejerytė. Vilnius: Valstybinės grožinės literatūros leidykla, 1954. – 584 p.: iliustr.
- Gražioji Perto mergelė*. Vertė E. Juškevičienė ir A. Šlikaitė. Vilnius: Vaga, 1970. – 481 p. („Drąsiųjų keliai“).
- Ivanhoe (Aivenga): romanas*. Vertė K. Karklys. Kaunas, Vilnius: „Švyturio“ b-vė, 1922. D. 1 – 226 p.; 1922; d. 2. – 222 p. („Jaunimo biblioteka“).
- Kventinas Durvardas: istorinis romanas*. Vertė A. Tyruolis. [Kaunas]: Sakalas, 1935. – D. 1. – 315, [4] p.; d. 2. – 301, [2] p.
- Kventinas Dervardas: [romanas]*. Iš anglų k. vertė J. Subatavičius. Vilnius: Vaga, 1987. – 431 p.: iliustr. („Pasaulinės literatūros biblioteka. Kn. 37: XIX a. literatūra“).
- Kventinas Dervardas: romanas*. Iš anglų k. vertė J. Subatavičius. Vilnius: Žaltvykslė, 2007. – 495, [1] p. („Žaltvykslės kolekcija“).
- Kventinas Dervardas: [romanas]*. [Vertė J. Subatavičius]. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963. – 510 p.: iliustr.
- Lamermuro sužadėtinė: romanas*. Iš anglų k. vertė Elena Kuosaitė-Jašinskienė. Vilnius: Žaltvykslė, 1995. – 365 p. („Žaltvykslės kolekcija“).
- Puritonai: istorinis romanas*. Iš anglų k. vertė Valdas Petrauskas. Vilnius: Mintis, 1984. – 405, [2] p.
- Rob Rojus: romanas*. Iš anglų k. vertė Marija Kazlauskaitė ir Juozas Subatavičius. 2-asis leid. Vilnius: Vyturys, 1991. – 429, [2] p.
- Rob Rojus: romanas*. Iš anglų k. vertė Marija Kazlauskaitė ir Juozas Subatavičius. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956. – 606 p.: iliustr.
- Rob Rojus: romanas*. Iš anglų k. vertė Marija Kazlauskaitė ir Juozas Subatavičius. Vilnius: Žaltvykslė, 2007. – 455, [1] p. („Žaltvykslės kolekcija“).

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Ayre, M. B. *The Scottish Community in the Grand Duchy of Lithuania. 1630–1750.* Vilnius, 2019.
- Anderson, W. J. „Narratives of the Scottish Reformation. I. Reports of Father Robert A. SJ in the Year 1580“. *Innes Review* 7 (1956): 27–59.
- Archaeological Institute of America. „Artifact“. *Archeology* (2016, November/December). <https://www.archaeology.org/issues/236-1611/artifact/4945-artifact-cambridge-magic-shoe>.
- Bagińska, E. „Edukacja kaznodziejów ewangelicko-reformowanych na Litwie w XVII wieku“. *Studia Podlaskie* 20 (2012).
- Bajer, Peter Paul. *Scots in the Polish–Lithuanian Commonwealth, 16th–18th centuries: the formation and disappearance of an ethnic group.* Leiden–Boston, 2012.
- Bernsas, Robertas. *Skaidrus liūdesys. Meilės lyrika.* Vilnius, 1967.
- Berwaldt, J. & M. Mikulska. „Janiewicz, Feliks [Yaniewicz, Felix]“. In *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Éd. Stanley Sadie. 2e éd., 148–149. Londres, 2001.
- Berwaldt, J. *Feliks Janiewicz.* Kraków, 1966.
- Biegańska, A. „In Search of Tolerance: Scottish Catholics and Presbyterians in Poland“. *Scottish Slavonic Review* 17 (1992): 37–59.
- Biegańska, A. „The Learned Scots in Poland (From the Mid–Sixteenth to the Close of the Eighteenth Century)“. *Canadian Slavonic Papers* 43/1 (2001): 1–27.
- Biegańska, A. „Żołnierze szkoccy w dawnej Rzeczypospolitej“. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 27 (1984): 81–111.
- Borowy, W. „Anglicy, Szkoci i Irlandczycy w wojsku polskim Zygmunta III“. *Studia z dziejów kultury*, 293–315. Warszawa, 1949.
- Britain and Poland–Lithuania: Contact and Comparison from the Middle Ages to 1795.* Ed. by Richard Unger with the assistance of Jakub Basista. Leiden–Boston, 2008.
- British and Irish Emigrants and Exiles in Europe, 1603–1688.* Edited by David Worthington. Leiden, 2010.
- Childs, Wendy R. „England’s contacts with Poland–Lithuania in the fourteenth to sixteenth centuries“. In *Britain and Poland–Lithuania: contact and comparison from the Middle Ages to 1795.* Ed. by Richard Unger with the assistance of Jakub Basista, 19–38. Leiden–Boston, 2008.
- Cieszyńska, B. „Literackie okruchy religijnych peregrynacji Brytyjczyków w Polsce (do początków XVIII wieku)“. *Napis* 11 (2005).

- Cieszyńska, B. „Polish religious persecution as a topic in British writing in the seventeenth and early eighteenth“. In *Britain and Poland–Lithuania: contact and comparison from the Middle Ages to 1795*. Ed. by Richard Unger with the assistance of Jakub Basista, 243–260. Leiden–Boston, 2008.
- Coleman, James J. *Remembering the Past in Nineteenth–Century. Commemoration, Nationality and Memory*. Edinburgh, 2014.
- Country Clergyman; The Negro's complaint; But wen power descending... [ir kitų XVIII a. anglų, airių, škotų poetų eilių, poemų ištraukos]. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. F. 94–2412.
- Didžiųjų žmonių meilės laišakai. Parengė Ursula Doyle, iš anglų kalbos vertė Dalė Virginija Jakutienė. Vilnius, 2009.
- Dobson, D. *Scots in Poland, Russia and the Baltic States*. Edinburgh, 2000.
- Dovydaitytė, A. „Ar Kėdainių istorija sudomins Lietuvos kino kūrėjus?“. Rinkosaikste.lt (2020 03 05). <http://rinkosaikste.lt/gyvenimas-margas/savam-krate-net-saul-rykesn/ar-kdaini-istorija-sudomins-lietuvos-kino-krjus>.
- Dūdonis, A. *Laiko pėdsakai*. Kaunas, 1996.
- Elertas, D. „1642–1822 m. įstojusųjų į Klaipėdos pirklių gildiją sąrašas: statistika ir geografija“. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 11 (2005): 84–106.
- Emerson, Roger L. *Academic Patronage in the Scottish Enlightenment: Glasgow, Edinburgh and St. Andrews Universities*. Edinburgh, 2008.
- Emigrant Homecomings: The Return Movement of Emigrants, 1600–2000. Manchester, 2005.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995. Kraków, 1996.
- Eriksonas, L. „The Lost Colony of Scots: Unravelling Overseas Connections in a Lithuanian Town“. In *Ships, Guns and Bibles in the North Sea and the Baltic States c. 1350–c. 1700*. Ed. by A. I. Macinnes, T. Riis & F. G. Pedersen, 173–187. East Lothian, 2000.
- Fedosov, D. *The Caledonian connection: Scotland–Russia ties. Middle Ages to early twentieth century: a concise biographical list*. Aberdeen, 1996.
- Fischer, Th. A. *The Scots in Germany*. Edinburgh, 1902.
- Fisher, T. A. *Scots in Eastern and Western Prusia*. Edinburgh, 1902.
- Frost, R. „Scottish Soldiers, Poland–Lithuania and the Thirty Years' War“. In *Scotland and the Thirty Years' War 1618–1648*. Ed. by S. Murdoch, 191–213. Leiden, 2001.
- Gardner, G. *The Scottish Exile Community in the Netherlands, 1660–1690*. East Linton, 2004.
- Giesmių vainikas [Natos]: [giesmių rinkinys bendruomeniniam giedojimui]. Klaipėda, 2006.
- Giesmyno „Krikščioniškos giesmės“ choralai vargonams [Natos]. Sud. Liudvikas Fetingis. Vilnius, 2008.
- Gładysz, A. „Niemcy“ – uczestnicy wojny moskiewskiej w wybranych relacjach wyższych dowódców polskich (1609–1612)“. *Teka Komisji Historycznej. Polska Akademia Nauk. Oddział w Lublinie* 9 (2012): 32–52.

- Goodare, J. *The European Witch-Hunt*. London and New York, 2016.
- Grosjean, A. *An Unofficial Alliance: Scotland and Sweden 1569–1654*. Leiden, 2003.
- Grzebień, L. „Abercrombie“. In *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995*. Kraków, 1996.
- Guard, T. *Kingship and Crusade: The English Experience in the Fourteenth Century*. Woodbridge, 2013.
- Hans, N. „Polish Protestants and Their Connections with England and Holland in the 17th and 18th Centuries“. *The Slavonic and East European Review* 37(88) (1958): 196–220.
- Ji spindi žavesiu slaptu... Pasaulio meilės lyrika. Sud. Julius Jasaitis. Marijampolė, 2000.
- Juknevičius, A. *Senieji Kėdainiai. Istorija ir įdomybės*. Kėdainiai, 2017.
- Juknevičius, A. *Škotų palikimas Kėdainiuose*. Vilnius, 2015.
- Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai. Parengė, iš lotynų kalbos išvertė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė. Vilnius, 2010.
- Kalvis ir fejės: škotų pasakos. Iš anglų kalbos vertė Romualda Zagorskienė. Vilnius: Alma littera, 2008.
- Karvelis, D. *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais*. Vilnius, 2015.
- Kasparavičius, A. „Škotijos istorija“. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Skotijos-istorija-124401>.
- „Kas sieja škotus su Lietuva?“. 15min.lt (2018 06 19). <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/kas-sieja-skotus-su-lietuva-582-989330>.
- Keyser, E. „Die Ermordung des schottischen Grafen William Douglas in Danzig im Jahre 1391“. *Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins* 27 (1928): 10–14.
- Klasikinės anglakalbės poezijos perlai = Gems of classic English poetry: prarastojo rojaus ilgesys. Sudarė ir išvertė Lionginas Pažūsis. Vilnius, 2017.
- Kowalski, W. „Scotland, the Scottish Diaspora, and the Wider World in Recent Historiography“. In *Scotland in Europe / Europe in Scotland. Links–Dialogues–Analogies*. Red. A. Korzeniowska & I. Szymańska, 31–38. Warszawa, 2013.
- Kowalski, W. *The Great Immigration: Scots in Cracow and Little Poland, circa 1500–1660*. Leiden–Boston, 2015.
- Kowalski, W. „The Reasons for the Immigration of Scots to the Polish Commonwealth in the Early Modern Period as outlined in Contemporary Opinions and Historiography, Scotland and Poland“. In *Historical Encounters, 1500–2010*. Red. T. M. Devine & D. Hesse, 38–50. Edinburgh, 2011.
- Kowalski, W. *Wielka imigracja. Szkoci w Krakowie i Małopolsce w XVI – pierwszej połowie XVII wieku*. Kielce, 2010.
- Kowalski, W. „Znaczenie szkockiej diaspory w społeczeństwie staropolskim. Zarys problemu“. In *Robert Wojciech Portius – krośnieński mieszczanin, kupiec i fundator. Studia z dziejów diaspory szkockiej na ziemiach Rzeczypospolitej oraz relacji polsko–węgierskich w dobie nowożytnej*. Red. P. Łopatkiewicz, G. Przebinda & W. Witalisz. Krosno, 2019.

- Kubilius, V. „Valteris Skotas lietuvių istorinio romano raidoje“. Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas, 308–322. Vilnius, 1983.
- Kuosaitė-Jašinskienė, E. „Robert Burns“. In Visuotinė lietuvių enciklopedija. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Robert-Burns-58777>.
- Kuosaitė-Jašinskienė, E. „Žmogus ir istorija Valterio Skoto romanuose“. In Puritonai. Istorinis romanas. Iš anglų kalbos vertė Valdas Petrauskas, 5–11. Vilnius: Mintis, 1984.
- Landsbergis, V. „Feliksas Janevičius“. In Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 8. Vilnius, 2005.
- Libiszowska, Z. Misja polska w Londynie w latach 1769–1795. 1966.
- Libiszowska, Z. „Ogiński Michał Kleofas“. In Polski Słownik Biograficzny. T. 23(4), z. 99. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978.
- Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. F. 93–1231, l. 1. F. 94–2412.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F. 606, ap. 1, b. 144, l. 3.
- Łopatecki, K. „Charakterystyka „miejskich artykułów wojskowych“ na przykładzie Rigischer Artikelsbrieff z 1600 roku“. Zapiski Historyczne 78 (2013): 17.
- Łukaszewicz, J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. T. 2. Poznań, 1843.
- Macquarrie, A. D. The impact of the crusading movement in Scotland, 1095–1560. Edinburgh, 1985.
- Macquarrie, A. D. The impact of the crusading movement in Scotland, 1095–c. 1560. PhD Dissertation. University of Edinburgh, 1982. <https://www.medievalists.net/2014/02/impact-crusading-movement-scotland-1095-c-1560/>.
- Mačernis, V. Po ūkanotu nežinios dangum: poezija, proza, laiškai. Vilnius, 1990.
- Markiewicz, M. „Unia polsko-litewska na tle innych unii europejskich“. In Unia Lubelska z 1569 roku. Z tradycji unifikacyjnych i Rzeczypospolitej. Pod redakcją Tomasza Kempy i Krzysztofa Mikulskiego, 13–19. Toruń, 2011.
- MELC. „Smollett Tobias George“. In Visuotinė lietuvių enciklopedija. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Tobias-George-Smollett-87875>.
- Miliniene, A. „Simsonai, Meisonai, Berbomai ir jų pėdsakai Klaipėdoje“ [Interviu su istoriku dr. A. Baubliu]. Atviraklaipeda.lt (2019 06 15). <https://www.atviraklaipeda.lt/2019/06/15/simsonai-meisonai-berbomai-ir-ju-pedsakai-klaipedoje/>.
- Miniotaitė, D. „Škotijos literatūra“. In Visuotinė lietuvių enciklopedija. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Skotijos-literatura-123776>.
- Murdoch, S. Network North: Scottish King, Commercial and Covert Associations in Northern Europe, 1603–1746. Leiden, 2005.
- Murdoch, S. „Scotland, Europe and the English ‚Missing Link‘“. History Compass 5(3) (2007): 890–913.
- Murdoch, S. „The Scottish Community in Kedainiai (Kiejdany) in its Scandinavian and Baltic Context“. Almanach Historyczny 9 (2007): 47–61.
- Naujosios apaštalių bažnyčios giesmynas [Natos]: skirta naudoti Naujosios apaštalių bažnyčios pamaldose. Klaipėda, 2012.
- Ne laikas eina: iš pasaulio poezijos. Vertė Jonas Juškaitis. Vilnius, 2004.

- Nicholas Hans Archive. <https://libguides.ioe.ac.uk/c.php?g=482273&p=3298376>.
- Oates, John Claud Trewinard. „An Old Boot at Cambridge“. *The Book Collector* 3 (1961).
- Oates, John Claud Trewinard. „Senas batas Kembridže“. Iš anglų k. vertė Evaldas Grigonis. *Knygotyra* 69 (2017): 203–215.
- Paknys, M. Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai. Vilnius, 2006.
- Pappas, S. „300-year-old secret “lucky” shoe found in Cambridge University wall“. *Foxnews.com* (2016 08 22). <https://www.foxnews.com/science/300-year-old-secret-lucky-shoe-found-in-cambridge-university-wall>.
- Paravicini, H. W. *Die Preussenreisen des europäischen Adels*. T. 1. Sigmaringen, 1989.
- Paszkievicz, M. „Kraśński Walerian Skorobohaty (1795–1855)“. *Polski Słownik Biograficzny* 15 (1970): 193–195.
- Pleckaitis, R. *Lietuvos filosofijos istorija*. T. 1. Vilnius, 2004.
- Questier, M. *Dynastic Politics and the British Reformations, 1558–1630*. Oxford, 2019.
- Ragauskaitė, A. „Škotų pavardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose“. *Acta linguistica Lithuanica* 75 (2016): 45–67.
- Ragauskas, A. „Tarp Kėdainių ir Tobago: škotai Benetai Naujamiestyje. XVII a. antroji pusė“. In *Iš Panevėžio praeities: šeimos portretas istorijos*. Mokslo straipsnių rinkinys, 30–74. Panevėžys, 2019.
- Ragauskas, A. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*. Vilnius, 2002.
- Repšienė, V. „Anglakalbės literatūros (sovietinis) kanonas Lietuvoje“. *Naujasis židinys–Aidai* 6 (2012): 390–398.
- Roberts, A. „Jesuits in the Highlands: Three Phases“. *Journal of Jesuit Studies* 7 (2020): 103–116.
- Rowell, S. C. *Distant friends draw nigh: the realms of Great Britain and Lithuania*. Vilnius, 2006.
- Rudens žiedai. Marijampolė, 2005.
- Ruffman, K. H. „Englander und Schotten in den Seestädten Ost- und Westpreussens“. *Zeitschrift für Ostforschung* 7 (1958): 17–39.
- Scotland as an Emigrant Nation, c. 1600 to c. 1800*. Ed. by Angela McCarthy. Edinburgh, 2017.
- Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*. Ed. by Alexia Grosjean & Steve Murdoch. Leiden, 2005.
- Skaidrus liūdesys: meilės lyrika. Vilnius, 1967.
- Skiriama M.: pasaulio meilės lyrika. Sud. Kornelijus Platelis. Vilnius, 2015.
- Skotas, Valteris. *Aivenhas*. Iš rusų kalbos vertė Barbora Mejerytė. Vilnius: Alma littera, 2005.
- Skotas, Valteris. *Aivenhas*. Iš rusų kalbos vertė Barbora Mejerytė. Vilnius: Vaga, 1979.
- Skotas, Valteris. *Aivenhas*. Iš rusų kalbos vertė Barbora Mejerytė. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.

- Skotas, Valteris. Puritonai. Istorinis romanas. Iš anglų k. vertė Valdas Petrauskas. Vilnius, 1984.
- Sliesoriūnas, G. Lietuvos istorija. T. 6: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais). Vilnius, 2015.
- Smoletas, Tobajas Džordžas. Hamfrio Klinkerio kelionė. Iš anglų kalbos vertė Juozas Butėnas. Vilnius: Vaga, 1973.
- Šiaudvytis, L. „Eleazaro Gilberto (Eleazar Gilbert) „Žinios iš Lenkijos“ – šaltinis apie 1639–1640 metų konfesinius konfliktus Vilniuje“. In Lietuvos istorijos metraštis 2012. Nr. 1. 2013.
- Škotų pasakos. Iš anglų k. vertė Romualda Zagorskienė. Vilnius: Vaga, 1973.
- The Scottish Witch-Hunt in Context. Ed. by Julian Goodare. Manchester, 2002.
- Tyerman, Ch. England and the Crusades. 1095–1588. Chicago, 1986.
- Treinys, Romas. Dziedas. Vilnius, 2018.
- Trilupaitienė, J. „Feliksas Janiewiczzius (1762–1848)“. In XVI–XIX a. Lietuvos muzikinio gyvenimo atodangos, 722–736. Vilnius, 2014.
- Tworek, S. „Kontakty alumnów kalwińskich prowincji małopolskiej z ośrodkami zagranicznymi do połowy XVII wieku“. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 20 (1965): 83–84.
- Tworek, S. „Samuel Lutomirski“. Polski Słownik Biograficzny 18 (1973): 173–174.
- Tworek, S. „Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII w.“. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska 21(8) (1966): 193–201.
- University of Cambridge. Cambridge Digital Library. <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-F-00170-D-00001-00001/2>.
- Valančius, M. Raštai. T. 6: Žemaičių vyskupystė. Parengė V. Vanagas, komentariai V. Merkys. Vilnius, 2013.
- Varnaitė, I. „Scott Walter“. In Visuotinė lietuvių enciklopedija. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Walter-Scott-84788>.
- Varnaitė, I. „Valteris Skotas – istorinio romano kūrėjas“. In Kventinas Dervardas. Iš anglų k. vertė J. Subatavičius, 409–417. Vilnius, 1987.
- Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999.
- Wendy, R. „Childs, England's contacts with Poland-Lithuania in the fourteenth to sixteenth centuries“. In Britain and Poland-Lithuania: contact and comparison from the Middle Ages to 1795. Ed. by Richard Unger with the assistance of Jakub Basista, 19–38. Leiden-Boston, 2008.
- Williamson, Arthur H. „Nation epidemical: Scoto-Britannus to Scoto-Polonus“. In Britain and Poland-Lithuania. Contact and comparison from the Middle Ages to 1795. Ed. by Richard Unger with the assistance of Jakub Basista, 287–304. Edinburgh, 2008.
- Wisner, H. „Wojsko litewskie I połowy XVII wieku“. Studia i Materiały do Historii Wojskowości 19(1) (1973).
- Witchcraft in Early Modern Scotland. King James's Demonology and the North Berwick. Ed. by L. Normand & G. Roberts. Exeter, 2000.

- Worthington, D. C. *British and Irish Experiences and Impressions of Central Europe, 1560–1688*. Surrey, 2012.
- Worthington, D. C., 'Men of Noe Credit'? Scottish Highlanders in Poland–Lithuania, c. 1500–1800". In *Scotland and Poland: Historical Encounters, 1500–2010*. Ed. by T. M. Devine & D. Hesse, 91–108. Edinburgh, 2011.
- Worthington, D. C. *Scots in Habsburg Service: 1618–1648*. Leiden, 2004.
- Worthington, D. C., 'Unfinished Work and Damaged Materials': Historians and the Scots in the Commonwealth of Poland–Lithuania (1569–1795)". *Immigrants & Minorities* 20(10) (2015): 1–19.
- Zembrickis, J. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. T. 1. Klaipėda, 2002.
- Zins, H. *Polska w oczach Anglików. XIV–XVI wiek*. Lublin, 2002.
- Žirgulis, R., „Škotų bendruomenė Kėdainiuose 1630–1750“. *Lietuvos muziejų rinkiniai* 1 (Kėdainiai, 2002): 23–27.
- Žirgulis, R., „The Scottish Community in Kėdainiai c. 1630–c. 1750“. In *Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*. Ed. by A. Grosjean & S. Murdoch, 225–247. Leiden–Boston, 2005.

LIETUVOS IR ŠKOTIJOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI IKI XIX A.

CHRESTOMATIJA

Parengė Aivas Ragauskas

Šioje dalyje pateikiamos literatūros, reikšmingos Lietuvos ir Škotijos istoriniams ir kultūriniams ryšiams iki XIX a. atskleisti, ištraukos lietuvių kalba. Pasirinkti darbai, kuriuose atsispindi tiek škotų atvykimas į Lietuvą ir jų gyvenimas šioje šalyje, tiek ne toks intensyvus lietuvių išvykimas į Škotiją studijuoti ar čia gyventi. Lietuviškoje istoriografijoje labiausiai nagrinėta škotų veikla Kėdainiuose, todėl šiai temai chrestomatijoje skiriama daugiausia dėmesio.

Siekiant išsamiai atspindėti dvišalius tarpusavio santykius, pasitelkiami įvairaus žanro kūriniai. Skaitytojai ras ir mokslinių tyrimų, ir škotų folkloro, ir grožinės literatūros kūrinių ištraukų. Tekstai pateikiami laikantis chronologinio principo. Atrinktų tekstų ištraukos susijusios su mokymo priemonės teorine medžiaga, ją iliustruoja.

Chrestomatijoje pateikiami tekstai gali būti įtraukti į lietuvių kalbos mokymo(si) procesą, padėti studentams formuoti savo žodyną. Didaktiniais tikslais tekstų komentarai ar šaltinių ir literatūros nuorodos publikuojamame rinkinyje praleidžiami.

Šiaudvytis, L. „Eleazaro Gilberto (Eleazar Gilbert) „Žinios iš Lenkijos“ – šaltinis apie 1639–1640 metų konfesinius konfliktus Vilniuje“ [iš anglų k. vertė L. Šiaudvytis]. *Lietuvos istorijos metraštis* 1 (2013): 151–153, 162–163.

Eleazaro Gilberto „Žinios iš Lenkijos“

Žinios iš Lenkijos, kuriose skelbiami žiaurūs popiežininkų dvasininkijos veiksmai prieš protestantus, o būtent dvasininkus iš Vilniaus miesto, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, valdomoje paties žymiausio princo, kunigaikščio Radvilos, Eleazaro Gilberto pagarbiai išguldytos.

[...] [Šiame pamflete] prieš jūsų akis atsivers tikra tiesa. [Įvykiai panašiai klostosi] daugelyje kitų Europos vietų, kurių likimui, mano nuomone, mūsų Karalystė negali likti nejautri. [Tai įvyko] Lenkijos Karalystėje, būtent didžiajame Vilniaus mieste, Lietuvos metropolijoje, nesuskaičiuojamo skaičiaus bažnyčių, puikių pastatų, daugybės skirtingų tautų žmonių, intensyvios prekybos mieste, savyje talpinančio didelį kiekį visų gerų dalykų, (išskyrus sąžinės ir religijos laisvę) ir nedaug nusileidžiančiu Londono miestui. [Šis miestas] yra centras arba širdis septynių ar aštuonių senovės karalysčių, dabar prijungtų ir susisaisčiusių su Lenkijos Karūna, būtent Lietuvos, Žemaitijos, Kuršo, Livonijos, Baltosios Rusios, Prūsijos ir Mazovijos. Netoli šio miesto, Kėdainių mieste, Autorius pastaruosius trejus metus vadovavo škotų ir anglų kongregacijai. [Kėdainių miestas] priklauso žymiausiam ir garsiausiam kunigaikščiui, pagrindiniam reformatų religijos gynėjui Jonušui Radvilai, Biržų ir Dubingių kunigaikščiui, Šventos Romos Imperijos kunigaikščiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakamariui, Mogiliavo administratoriui, Kazimiersko ir Kameninsko gubernatoriui. [Su jo pagalba] Autorius 1638 metais, pritariant sinodui, vykusiam Vilniuje, buvo aprobuotas ir priimtas į tarpą [Jonušo Radvilos] stipendijuojamų pastorių, ir apie tai plačiau rašoma [Jonušo Radvilos] išduotame rašte.

Šiame puikiam mieste yra minėtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Tribunolas, arba Teisingumo vieta, didelis Universitetas su beveik nesuskaičiuojama daugybe studentų iš visų Karalystės vietų ir kampelių, kurie čia lavinasi ir mokosi, ypač Romos katalikų religijos. Studentai nuolatos pripildo, o gal veikiau kamuoja visą miestą. Šiame mieste praktikuojama ir toleruojama daug religijų, kurioms priklauso daug bažnyčių ir Dievo garbinimo vietų, kaip, pavyzdžiui, sinagogos žydams, kurių šiame mieste yra tūkstančiai, rusėnų bažnyčia rusams, Mahometonų bažnyčia totoriams, atskira bažnyčia liuteronams, kurie gali džiaugtis savo religijos praktika be bėdų ar trukdymų. Visos šios religijos (stabmeldiškumu, prietaringumu ir klaidomis giminiškos ir susijusios su popiežininkais) sudaro daugumą šiame mieste ir Karalystėje.

Be kita ko, prieš įžymiojo kunigaikščio, garbingos ir palaimintos atminties Kristupo Radvilos mirtį, kuris paliko šį pasaulį 1640 m. rugpjūčio mėnesį savo rūmuose Vyžuonose, dvidešimt mylių atstumu nuo prieš tai minėto miesto [Vilniaus], ir

buvo didingai palaidotas Vyžuonose, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, minėtame mieste buvo puiki, erdvi ir tvirta bažnyčia, priklausiusi protestantams, kurie yra vadinami kalvinistais, o jų bažnyčia pašiepiamai Romos katalikų yra vadinama *Zbor* (arba bendruomene). Šią bažnyčią autorius galėjo pamatyti savo akimis praeitų metų vasario 12 dieną. Prie šios bažnyčios yra prijungta vokiečių bažnyčia. Šios bažnyčios buvo pastatytos iš statybinio akmens ir apsuptos aukšta, tvirta ir stora akmenine siena. Bažnyčios buvo saugomos muškietininkų ir kareivių igulos, kuriems už tarnybą nuolatos mokėjo anksčiau minėtas kunigaikštis tam, kad saugotų minėtą bažnyčią ir tikinčiuosius. Šios dvi bažnyčios buvo pačioje širdyje, miesto viduryje, ir turėjo tiek daug privilegijų ir laisvių kaip ir bet kokia kita popiežininkų bažnyčia Lenkijoje. [Privilegijos ir laisvės] šioms dviem bažnyčioms (vienai lenkiškai, kitai vokiškai) buvo sukurtos ir patvirtintos daugelio vieni po kitų sekusių karalių ir parlamentų. Šiose bažnyčiose dirbo trys pastoriai, du lenkai (Ponas Baltazaras Labenskis ir Ponas Jurskis), vokiečių bažnyčios kunigas Andrius, kurio padėjėjas buvo Jurgis Hartlibas, protestantų kolegijos rektorius, puikaus išsilavinimo, nesuterštos reputacijos žmogus, kurią ne vieną kartą liudijo net jo didžiausi priešai.

Kadangi šios bažnyčios ir pastoriai buvo minėtoje vietoje, o pastoriai buvo labai gerbiami ir buvo dažnai lankomi protestantų kilmingųjų ir bajorų, kurie klausėsi jų pamokslų gausiose pamaldose, [į kurias būdavo atvykstama] iš visų šalies vietų. Dėl šių priežasčių jie neturėjo kito pasirinkimo, kaip tapti akių skausmu jų kaimynams jėzuitams, dvasininkams ir vienuoliams, kurių bažnyčios, vienuolynai ir kolegijos buvo greta ir supo jas iš visų pusių.

[...]

Baigiant pasakojimą reikia pasakyti, kad pastaruoju metu po mūsų jau minėtojo įžymiojo patrono kunigaikščio Kristupo Radvilos mirties jėzuitų ir popiežininkų išdidumas ir įžūlumas išaugo tiek, kad jie nebesidrovi persekioti ir puldinėti mūsų dvasininkus ir tikėjimo brolius gatvėse, puldami juos užgauliomis kalbomis ir kartais smūgiais, sužeidami juos ginklais, durklais, lazdomis ar akmenimis, kaip jie neseniai padarė dviem mūsų kunigaikščio dvasininkams Vilniuje praeitų metų gruodžio mėnesį. Poną Jokūbą, išsilavinusį dvasiškąjį tėvą, jie užpuolė ir jam padarė tris žaizdas, vieną rankoje, vieną kairiame žande, o trečią kitoje plaštakos pusėje, o šio įvykio liudininku buvau aš. Dabar jie turi nustoti dėvėti savo dvasiškių drabužius ir keliauti apsirengę kaip pirkliai ar kareiviai su spalvotais drabužiais ir ginklais.

Tiesą sakant, man pačiam teko neseniai patirti dviem atskirais atvejais didelį pavojų savo gyvybei. Kartą, tiksliau pasakius, antroje vasario mėnesio pusėje, aš taikiai keliavau iš Kėdainių, mano rezidencijos, į Ariogalą, kuri yra keturių lenkiškų mylių atstumu. Kelyje aš sutikau lenką bajorą ar kilmingąjį, kuris paklausė, kuriam vyskupui aš tarnauju, bet dėl to, kad aš negalėjau jam atsakyti jo kalba taip sklandžiai, kaip jis to tikėjosi, ar gal dėl mano drabužio palaikė mane vienu iš kunigaikščio Radvilos dvasininkų, jis man desperatiškai trenkė savo durklu ar lenkišku kardu tris ar keturis kartus, sužeidė man galvą ir, jei aš nebūčiau apsigynęs nuo dviejų smūgių stora lazda, kurią turėjau savo rankoje ir kurią jis beveik sulaužė, jis būtų atėmęs man gyvybę.

Neilgai trukus, kai buvau Kauno mieste, už šešių lenkiškų mylių nuo Kėdainių, ėjau gatve apie devintą valandą ryto tam, kad įsigyčiau šiek tiek būtiniausių daiktų. Kadangi aš nepasveikinau nukryžiuotojo, kurį pro mane nešė procesijoje ir kurio aš tiesiog nepamačiau, jėzuitų studentai su dviem [...] vienuoliais aršiai užpuolė mane iš pradžių žodžiais, o tada smūgiais ir akmenimis, todėl aš didesne nei įprasta sparta turėjau grįžti į vietą, kurioje buvau apsistojęs.

Taigi palikau savo žymiojo patrono tarnybą ir leidau jums sužinoti mūsų reformų bažnyčių padėtį Lenkijos Karūnoje ir atskleidžiau ją pasauliui, būtent klastingą praktiką, tironiją, nesutaikomą neapykantą, neribotą ir nepasotinamą Romos prelatų ir jų bendražygių ambicijas...

Bernsas, Robertas. „Manoji meilė skaisčiai žydi“. In Bernsas, Robertas. *Skaidrus liūdesys. Meilės lyrika*, 22. Vilnius, 1967.

Manoji meilė skaisčiai žydi

Manoji meilė skaisčiai žydi
Raudonu radastu
Visur, lyg mėgiama dainelė,
Ji su manim kartu.

Tave aš myliu ir mylėsiu,
Mylėsiu amžinai.
Ne, neišseks manoji meilė,
Kaip marių vandenai.

Kol bangos plaks ir stiebsis uolos,
Ir vėjas smiltis neš, –
Visa širdim, brangioji mano,
Tave mylėsiu aš.

Tad lik sveika ir būk laiminga!
Aš dėl tavęs ramus:
Jokie kalnai ir okeanai
Negali perskirt mūs.

Vertė A. Churginas

Bernsas, Robertas. „Džiugus pavasaris ateina“. In Bernsas, Robertas. *Skaidrus liūdesys. Meilės lyrika*, 23. Vilnius, 1967.

Džiugus pavasaris ateina,
 Paniurus traukiasi žiema,
 Upeliai spindi kaip krištolas,
 Skaidri padangių žydruma.
 Ar viltys auksu žaižaruoja,
 Ar aušta rytas už kalnų,
 Ar leidžias sutemos – aš visad,
 Gražioji Bel, tavo menu.

Žiema šerkšnota vos prabėgo, –
 Žiūrėk, jau kloniai vėl žali;
 O čia ir – vasara saulėta,
 Ruduo geltonas netoli.
 Greit laikas eina, viską maino,
 Atbudus žemė žydi vėl.
 Taip keičias dienos, – tik aš vienas
 Ilgiuos tavęs, gražioji Bel!

Vertė A. Churginas

Bernsas, Robertas. „Pridengę laurais išdidžiai“. In *Ne laikas eina. Iš pasaulio poezijos*, 117. Vertė Jonas Juškaitis. Vilnius, 2004.

Pridengę laurais išdidžiai
 Visus mūsų galvažudžiai,
 Neverta girt jų peilio.
 Kaip verda kraujas man, vaje,
 Bet jį praliesiu kovoje,
 Kuri vadinasi meile.

Pasaulio liūdinti nemaniau,
 Gimiau pats neliūdėti.
 Padirbti vieną maloniau,
 Nei dešimtį nudėti.

Bernsas, Robertas. „Mergaitė, klojusi man lovą“. In *Ji spindi žavesiu slaptu. Visų laikų meilės lyrika*, 39. Marijampolė, 2000.

Mergaitė, klojusi man lovą

Aš tąsyk Šiaurėn keliavau;
 Padūko sausio vėjai siausti,
 Naktis užklupo pagaliau,
 Galvojau, kur reiks prisiglausti.
 Bet, mano laimei, pakeleję
 Netrukus sutikau mergaitę
 Ir ji tuojau mane mielai
 Seklyčion pakvietė užėiti.

Žemai nusilenkiau aš jai

Ir padėkojau už malonę.

Žemai nusilenkiau aš jai

Ir paprašiau paklot man lovą.

Paslaugiai balta drobele

Pataisė ji man platų guolį

Ir, pavaišinus taurele,

Pasakė: „Mik saldžiai, jaunuoli!“

Išeit pakilus su žvake,

Ji net nedrįso atsigręžti,

Bet aš jos paprašiau staiga

Dar vieną prieglavį atnešti.

Po mano galva ji tuojau

Pakišo prieglavį pūkinį.

Už tai aš ją pabučiavau,

Jos kaklą rankom apkabinęs.

– Paleisk, vaicine, – tarė ji

Ir tuoj kaip žarija užkaito.

– Jei tu mane bent kiek myli,

Palik skaisčia mergaite.

Žvilgėjo auksu jos plaukai,

Ant mano rankų krito, vijos,

O skruostai degė raudonai,

Lyg laistytos vynu lelijos.

Bolavo sniego pusnimi

Balti krūtinės kauburėliai,

O ir visa – tokia daili,

Lyg marmurinė statulėlė.

Aš vėl ir vėl ją bučiavau,

Ji nežinojo ką sakyti,

Paskui prie sienos paguldžiau,

Ten ir užsnūdo ligi ryto.

Pakirdęs su dienos šviesa,

Aš padėkojau už nakvynę,

O ji man tarė rausdama:

– Tu pražudei mane, vaicine!

Aš jos akis išbučiavau,

Ji ašarą nuliejo karčią.

– Neverk, brangioji, – pasakiau.

– Man lovą klosi dar ne kartą.

Paskui ji sėdo pamaži

Man siūti marškinius kelionei

Tokia laiminga ir smagi –

Mergaitė, klojusi man lovą.

Ji buvo man tokia miela,

Kad negaliu pamiršt lig šiolei,

Ir mirdamas minėsiu ją –

Mergaitę, klojusią man lovą.

Vertė Lionginas Pažūsis

Bernsas, Robertas. „Pirmasis atsisveikinimo bučinyš“. In *Ji spindi žavesiu slaptu. Visų laikų meilės lyrika*, 39. Marijampolė, 2000.

Pirmasis atsisveikinimo bučinyš

Drėgnas antspaudas švelnumo,
 Palaimus širdžių ryšys,
 Pirmas įžadas artumo,
 Meilės žiedas – bučinyš!
 Iškalbi tyli malonė,
 Žaismas bundančios aistros,
 Nekalta drovi glamonė,
 Spindulys skaisčios aušros!
 Džiugesys nerimastingas,
 Lūpų lūkestis godus;
 Argi žodis iškalbingas
 Išsakytų šiuos jausmus?

Vertė Lionginas Pažūsis

Bernsas, Robertas. „Linksmieji valkatos“. In Mačernis, Vytautas. *Po ūkanotu nežinios dangum. Poezija, proza, laiškai*, 277–281. Vilnius, 1990.

Linksmieji valkatos

Kai lapai jau pajuodę, geltoni, suvytę,
 Kaip šikšniai ore supdamies, į žemę krito,
 Šiaurinio vėjo bloškiami;
 Kai krušos plakdamos atėjo
 Ir šalčiai ėmė gnybt pirmieji,
 Save į šerkšną supdami;
 Linksmi klajokliai, ubagai,
 Suėjo vakaropi vieną kartą
 Į Poosie Nansie pauliot linksmiai
 Ir savo skarmalus pragerti.
 Ten gerdami, uliodami,
 Dainuodami dainas
 Ir šokdami, kvatodami,
 Jie daužė keptuves.

Arti ugnies raudonais skarmalais
 Sėdėjo viens su miltiniais maišais,
 Tvarkinga kuprine prie kojų,
 O mergšė vartės jo glėby:
 Šilta kaip vilna ir whisky,
 Kareiviui ji savam šypsojos.
 O jis, apglėbęs savo prostitutę,
 Dalijo skambančius bučkius,
 Nors jai tie bučiniai galėjo būti...
 Kaip valgis išmaldos gaižus:
 Kiekviens jo bučinyš – kaip pliauškesys
 iš ubago botago;

Bet štai svyruodamas, krypuodamas
Užbliovė jis dainušką tokią:

Sūnum aš Marso vadinuos, buvau visur karuos,
Aš savo žaizdomis, randais giriuos, kur tik einu.
Štai šitas dėl mergos, o kitas gautas apkasuos,
Kai mušėm frankus jų laukuos tarp būgno trenkiančių
garsų.

Išmokau amato tenai, kur vadas liko amžinai,
Kai kruvinas jisai panoro Abraomo būt svečiu.
Paskui buvau drauge, kai subtiliajam žaidime
Sumaišėm Morro su žeme tarp būgno trenkiančių garsų.

Vėliau su Curtis'o kariais ir jo plaukiojančiais pulkais
Aš netekau juokais kairiosios kojos, rankos lig pečių,
Bet jei tėvynei reikalingas aš, tegu man Elliot praneš,
Skubėsiu, kiek medinė koja neš, tarp būgno trenkiančių
garsų.

Tegu dabar aš elgeta, medinė koja ir ranka
Ir visas – skarose, nepridengtu pilvu,
Aš tenkinuosi tuomi, kas maiše, ir savo nuosava mergše,
Kaip tąsyk bėgdamas risčia tarp būgno trenkiančių garsų.

Nors garbanom žilom ir tenka žiemą valandom
Kentėt miškuos ir po uolom, ir po dangum plačiu,
Bet jei parduodu maišą skarmalų, įkaitęs nuo viskio lašų,
Aš visą pragarą sutikt galiu tarp būgno trenkiančių garsų.

Jis baigė; tuoj pakilo ūžesys,
Subliovė choru ubagai,
Ir išsigandę žiurkės neberado, kur įlįst,
Į urvus puldamos vikriai.
O smuikininkas kertėje sėdįs,
Suspigo: Kas toliau!
Bet vėl pakilo karo ūžesys:
Visi subliovė dar garsiau.

Kadai buvau nekalta, bet atsimint negaliu,
O šiandien mano laimė – gulėt su bernu;
Iš raitelių tarpo kas nors buvo mano tėvelis,
Todėl man toks mielas kareivis bernelis.

Vyrukas puikus buvo meilė manoji pirma,
O būgno mušimas – tai amatas jo ir dalia,
Jo koja lanksti ir raudoni veideliai:
Aš buvau vežama šalia savo bernelio.

Bet kareivių kuopos kapelionas paliko jį vargšą bėdoj;
 Aš kardą mečiau dėl bažnyčios klestėjimo tuoj.
 Jis pardavė sielą velniams, ašen kūną jo daliai,
 Ir taip palikau neverta savo pirmo bernelio.

Bet greit man įgriso tas šventintas, girtas kvailys.
 Po to visas pulkas naudojos manim naktimis.
 Ir nuo alebardo lig dūdos vingiavosi kelias...
 O man tereikėjo kareivio bernelio.

Atėjus taika elgetauti išvarė mane,
 Kol aš sutikau savo pirmą Cunninghame.
 Kai pulko senuos skarmaluos pamačiau jį ant kelio,
 Džiaugsmu sutvaskėjo širdis dėl kareivio bernelio.

Nors aš nežinau, kaip ilgai gyvenau,
 Bet dar padainuot ir išgert galiu kaip anksčiau:
 Kol rankos abi pilną taurę pakelti dar gali,
 Aš tau priklausau, mano mielas kareivi berneli!

O Merry Andreu pačiame kampe
 Šalia katiliaus mergšės rydamas sėdėjo;
 Jie nesiklausė choro ir slapčia
 Tarpu savęs kažką čiulbėjo;

Bet pagaliau, apsvaigęs meile ir vynu,
 Jis atsistojo netvirtai, apsižiūrėjo
 Ir, pliaukštelėjęs Grizry skambančiu bučkiu,
 Taipos, suderinęs stygas, pradėjo:

Pana Išmintis sukvailioja girta,
 O niekšas kvailiu būna sesijom:
 Jis tokį vaizduoja prireikus kada,
 Bet aš tai kvailys iš profesijos.

Senelė nupirko man knygą –
 Pradėjau mokyklą lankyti;
 Bet vienas kitam mes nelygūs:
 Iš kvailio išminčių sunku padaryti.

Dėl viskio netekti galvos nebijoju
 Ir mergius buvau sumanus,
 Ir ko gi norėti daugiau iš herojaus,
 Kurs girias kvailystėm prieš jus?

Pririšo mane vienąsyk kaip telyčią
 Viešam išjuokimui visų.
 Iškeikė mane vieną sykį bažnyčioj
 Už gnaibymą smuklėj mergų.

Bet Andreu, kurs linksmina jus,
Būt pašieptas dar neįprato.
Girdėjau, valdžioj net yra toks žmogus:
Premjeru vadina jie tą akrobatą.

Tą gerbiama tipą ar matėt kada,
Viliojantį minią grimasa saldžia? Jam baisiai netinka tas mūsų būrys,
Kvailiojimu jam konkuruoti galįs.

Ir dar pasakysiu kalbos baigmėje:
Pasiuto! Išdžiūvo visai gomurys;
Tas asilas gi kaip kvailys savyje
Didesnis tikrai negu aš, juokdarys.

Bernsas, Robertas. *Kaip man jaunystės neminėt*. <http://dainutekstai.lt/r702/uz-musu-jaunas-dieneles.html>.

Škotų liaudies daina pagal škotų liaudies baladę, žodžiai Roberto Bernso

Kaip man jaunystės neminėt
Su bičiuliu senu,
Kaip neliūdėt, nesigailėt
Prabėgusių dienų!

Choru: Už mūsų naujas dieneles
Pakelkime taures,
Žvaliau išgerkime, brolau,
Už jaunas dieneles.

Drauguži mielas, pilk drąsiau
Ir vyno negailėk.
Jaunystė dingo ir atgal
Ji nebegriš vis tiek.

Choru: Už mūsų naujas dieneles
Pakelkime taures,
Žvaliau išgerkime, brolau,
Už jaunas dieneles.

Kadaise mudu su tavim
Bėgiojom po šlaitus
Ir neverkšlenom, jeigu mus
Užklupdavo lietus.

Choru: Už mūsų naujas dieneles
Pakelkime taures,
Žvaliau išgerkime, brolau,
Už jaunas dieneles.

Mes nardėm upių bangose
Kartodami linksmai,
Bet jūra kriokianti, rūsti
Mus perskyrė ūmai.

Choru: Už mūsų naujas dieneles
Pakelkime taures,
Žvaliau išgerkime, brolau,
Už jaunas dieneles.

Tiek metų pralėkė ir štai
Aš vėl tave matau,
Už mūsų meilę vėl geriu
Ir spaudžiu ranką tau.

Choru: Už mūsų naujas dieneles
Pakelkime taures,
Žvaliau išgerkime, brolau,
Už jaunas dieneles.

Treinys, Romas. „Mažoji Škotija“. In Treinys, Romas. *Dziedas*, 304–317. Vilnius, 2018.

Mažoji Škotija

Penkiolika metų Edgardo Ramsay nebuvo namuose. Na, neskaitant trumpalaikių vizitų su reikalais. Kėdainiai išgražėjo – nauji namai švytėjo vaiskiomis spalvomis, akmeniu grįstomis gatvėmis vaikštinėjo išsidabinę frantai, pasipuošę plunksnuotomis skrybėlėmis, prie diržų kabančiomis labai jau gražiomis ir dėl to tik dar labiau primenančiomis žaislines špagomis. Jie linksėjo vieni kitiems, ceremoningai makaluodami savo skrybėlėmis. Tarp jų maišėsi daug kukliau apsirengę žydai, bet vis dėlto jų juodi surdutai buvo pasiūti iš brangios angliškos vilnos. Puošnios moteriškos suknelės šlavė grindinį, žodžiu, buvo justai, kad miestas gyvena sočiai, kad valdant Radviloms reikalai vis gerėja.

Edgaro pasirodymas šitoje papūgiškoje aplinkoje sukėlė nemažą susidomėjimą.

Norsėjo jau penkiasdešimt septintus metus, Edgaras dar buvo pilnas jėgų ir jo karų užgrūdintos figūros galėjo pavydėti bet kuris jaunuolis. Aptempęs savo šiek tiek kreivokas kojas ilgais, suvarstomais iš šonų ir jau gerokai iškleišusiais batais, ant nebe pirmo švarumo baltinių su prabangių nérinių likučiais užsivilkęs liemenutą suvarstomą odinę jūros druskų išsėdintą liemenę, o ant jos pasirišęs keliose vietose pradegintą apsiaustą, Edgaras skrodė minią kaukšėdamas sidabriniais pentiniais. Prie šono kabėjo išpūdingo ilgio špaga, kurios rankeną – visai nepuošnią, bet labai patogią – Edgaras prilaikė pirštinėta ranka. Jam už nugaros, taikiai dairydamasis, išsišiepęs visa burnaėjo Gabrieliūs. Ir ne tiek jo milžiniška figūra, kiek išvaizda vertė stabtelėti praeivius. Mat Edgaras jį aprengė dar Gotlande konfiskuotais turkų sultono haremo eunucho rūbais. Plačios žydro šilko kelnės, ant baltų šilko baltinių užvilktas raudono aksomo

liemenė, ant galvos geltonas turbanas, papuoštas auksinėmis ir sidabrinėmis grandinėmis, už tokio pat geltonumo juostos kyšojo išpūdingo dydžio turkiškas durklas.

Porelė kirto minią artimiausios smuklės kryptimi.

Daug laiko nutekėjo nuo tada, kai Edgaro pasirodymas smuklėje priversdavo susigūžti ten sėdinčiuosius, kai vien jo žvilgsnio pakako, kad bajorai grupelėmis nešdintųsi lauk. Daugelis iš dabar čia esančių net nežinojo, kas jis per vienas, ir smalsiai, net įžūliai apžiūrinėjo atėjūnus. Bet smuklininkas žinojo, todėl, žemai lankstydamasis, prišoko prie Edgaro nešinas pačiu geriausiu savo vynu.

Edgaras dairėsi aplink. Čia, viduje, ne tokie jau ir dideli pasirodė jam tie pasikeitimai. Na, kiek geriau apsirengę, truputį skanesnį vyną geria, bet tokie pat savo reikšmingumu persisotinę veidai, apgirtusios savimonės susvarbinti gestai, piniginės storio suskirstytos vietos. Ne, žmonės keičiasi daug lėčiau negu miestai.

Iš tikrųjų lėčiau, nes Edgaras pajuto, kad praeities velniukščiai šokinėja jam prieš akis ir taip norisi įsivelti į kokią nors avantiūrą. Jis dar kartą peržvelgė salę ir net sumurkė iš malonumo.

Pačiame salės centre sėdėjo keturių pienburnių kompanija ir gana atvirai aptarinėjo jo ir Gabrieliaus pasirodymą. Iš brangių apdarų ir įžūlios laikysenos galėjai suprasti, kad prieš tave Kėdainių grietinėlės atžalos.

– Ar ponams kas nepatinka? – dar sėdėdamas paklausė Edgaras.

– Pirmą kartą matau, kad valkata turėtų nuosavą kvailį, – atsakė vienas iš jaunuolių, iš visko sprendžiant, jų vadas.

– Na, ir kuris gi iš mūsų yra kuris? – jau pakilęs sumurkė Edgaras.

– O į tai gan sunku atsakyti, – skambant juokui, atsakė tas pats jaunuolis.

– Gal norėtumėt patikrinti, ar jūsų špagos tokios pat aštrios kaip ir liežuviai? – jau priėjęs prie jų stalo paklausė Edgaras.

– Su tokiais kaip tu, seni, mes nefechtuojam, – tarė antras jaunuolis. – Tokius kaip tu mūsų tarnai lazdomis auklėja.

– Tas tiesa, jaunuoli, šiandien jūs tikrai nekovosit, – atsakė jam Edgaras ir, neįtikėtinai greitai išsitraukęs savo špagą, jos smaigaliu užkabino jaunuolio špagos rankeną, ištraukė ginklą iš už diržo, kelis kartus apsuko jį apie savo špagos ašį ir švystelėjo į viršų. Puošni bajoraičio špaga net zvimbdama įsmigo į palubės rąstą. Pats jaunuolis, gavęs per sėdimąją Edgaro *ispanės* plokštumą, inkšdamas pasislėpė už draugų nugarų.

Trys likę ginkluoti draugai puolė Edgarą. Senas piratas lyg juokdamasis vieną po kito nuginklavo pasipūtėlius. Jau keturios špagos lėtai siūbavo palubėse, o jaunuoliai trindami kas užgautą riešą, kas užpakalį, taip ir liko stovėti salės viduryje.

– Gabrieli, – pašaukė Edgaras, – jie pasišaipė iš gražiosios tavo kepurės. Paaiškink ponuliams apie naujausią madą.

Draugiška šypsena, kuri švietė Gabrieliaus veide per visą fechtavimo pamoką, beveik nepasikeitė, gal tik dar labiau suspindėjo. Jis sugriebė masyvų ažuolinį smuklės suolą, pakėlė jį nuo žemės ir, atstatęs kojų ragais į priekį, nuėjo jaunuolių link. Taip ir prastumė juos per visą smuklę, vaikydamas pakeliui pasitaikiusius žioplus, o kai prirėmė bejėgį jaunimėlį prie sienos, kai, viena ranka laikydamas suolą, kita ėmė

švelniai, kaip jam atrodė, talžyti bajoraičiams per įkaitusius skruostus, tai ir su visam pradėjo juoktis, ir kas smūgį vis kartot:

– Bumbt švedą, bumbt.

Nusiėmęs savo aptriušusią skrybėlę ir pamojavęs ja bealpstančių jaunuolių pusėn, Edgaras išėjo iš smuklės. Jis įkvėpė muskusu ir virtom ropėm atsiduodantį gatvės orą ir šyptelėjo.

Buvo gera. Edgaras Ramsay grįžo namo!

Jau kitą dieną Edgaras, lydimas Gabrieliaus, nujojo į apleistą savo pilaitės statybviетę. Atidavęs pagarbą Motiejaus ir jo tėvo kapui, Edgaras prisėdo po didžiuoju ažuolu.

Pilaitės pamatai, rūšiai ir pirmas aukštas jau buvo beveik baigti. Akmeninė siena, juosianti visą pilies teritoriją, taip pat jau beveik pastatyta – tereikėjo įstatyti vartus, uždengti stogą ant bokštelių, stovinčių abipus vartų, įrengti viršutinę galeriją šauliams, patobulinti šaudymo angas, sutvarkyti aikšteles patrankoms, atvežtoms iš Baltijos. Dar išvalyti šulinį ir tvenkinius, išgenėti parką, iškirsti pievose ataugusius krūmus – darbo buvo daug ir tai Edgarui teikė džiaugsmą.

Surinkęs akmentašių ir dailidžių komandą, Edgaras išskirstė jiems statybos darbus, o Gabrieliui pavedė vadovauti valstiečiams – tvenkiniams valyti ir krūmams kirsti. Pats ėmėsi matuoti lauką, plytintį priešais pilį. Nuo kiekvienos būsimos patrankos vietos jis matavo žingsnius, statė akmeninius žymeklius, kažką skaičiavo, kažką braižė.

Gabrielius gan nepatikliai žiūrėjo į bergždžią, jo manymu, Edgaro užsiėmimą, o pats uoliai dirbo svarbų darbą – vaikė valstiečius iki devinto prakaito. Ir jei įkinkytam arkliai darėsi sunku išrauti kokį išsikerojusį krūmą, griebdavo už virvių ir, aidint priitarimo šūksniams, pats išlupdavo jį su visom šaknim.

Mažoji Škotija kilo kaip ant mielių. Jau baigtas statyti antras pilies aukštas, jau statomas trečias, kurį užbaigs gražus bokštelis, o jo stogą papuoš kalvio jau kalama vėtrungė – drakonas, laikantis dantyse Edgaro ir Emilijos šeimų herbus. Jau uždengti bokšteliai ir į vieną jų jau įkelta patranka, o kitame įrengtos patogios šaudymo vietos muškietininkams. Jau sukai ta galerija, skirta šauliams, ir kiemas jau grindžiamas akmeniu, paliekant žaliuojančius plotus apie ažuolą, šulinį, gėlių ir dekoratyvinių krūmų kaskadas. Kėdainiuose, šeimos namuose, jau laukia atidėti baldai ir kilimai, kalnai patalynės ir drabužių, senų ginklų kolekcija ir gobelenai, vaizduojantys mūšius ir dvaro gyvenimo scenas.

Prie Nevėžio, tolėliau nuo parko, prie galinio tvenkinio Edgaras pastatė naują bravorą, per Radvilas išsirūpinęs naują privilegiją gaminti ir prekiauti savo įžymiaja degtine. Prie pilaitės virtuvės pastatė akmeninę ledainę, o pačiam parke jau buvo beveik baigtos ištaigingos arklidės, kuriose, kaip pats juokėsi, priveis tiek žemaitukų, kad visai Lietuvos kariuomenei užtektų. Pinigų jis turėjo užtektinai – piratavimas ir žygiai į Livoniją davė gražaus pelno, tad statėsi plačiai, su užmoju. Net Gabrieliui šalia pilaitės pastatė atskirą namelį, tokį jaukų ir mielą, kad į dar nebaigtą milžinas įsikėlė ir jokių būdu nenorėjo niekur kitur nakvot. Kai dar nebuvo stogo, virš lovos išsitempė burės gabalą ir net lyjant nakvojo jame, savo knarkimu baidydamas visus aplink.

Būtent tuo metu, kai statybos jau ėjo į pabaigą, prie pilaitės įsitaisė dar vienas gyventojas.

Vieną rytą, kai Edgaras, kaip įpratęs, išskirstė dienos darbus ir nuėjo pasėdėti po ąžuolu, prie jo priėjo žilagalvis senolis. Lininė tunika ir kreiva lazda rankoje, ironiškas žvilgsnis ir keistoka šokčiojanti eisena Edgarui priminė kažką matyto ir, jei ne prabėgęs laikas (o praėjo jau beveik trisdešimt metų), Edgaras galėtų prisiekti, kad prieš akis išdygo Livonijoje sutiktas senis. Pasilabinęs senukas prisėdo prie Edgaro.

– Tokių ąžuolų visam pasaulyje ne kiek teliko, – tarė jis. – Jis juk ir žiemą lapų nemeta? – dar paklausė.

– Ne, nemeta, – atsakė Edgaras. – Ar mes nebuvo anksčiau susitikę?

– Asmeniškai su tavim, sūneli, ne. Bet matau, kad kažką iš mūsų tikrai buvai sutikęs, – senis ištiesė ranką ir pirštais pakedeno Edgaro baltąją sruogą.

– Kadaise Livonijoje buvau sutikęs, ko gero, jūsų giminaitį.

– Taip, taip. Ko gero. Visi mes giminės, – mąsliai ištare senis. – Ar tu nesupyksi, sūneli, jei aš čia, po ąžuolu, kurį laiką pasėdėsiu?

Taip ir sėdi jau antra savaitė. Kūrena nedidelę ugnelę ant išskobto akmens, kurį jam parūpino akmentašiai, džiovina pievose surinktas žoleles, rūpinasi Motiejaus kapu, kalbasi su žmonėmis, o jų diena iš dienos pas jį ateina vis daugiau. Edgaras ir pats mielai klausėsi senio postringavimų. Reikia pripažinti, kartais jie neatrodė jam kvaili.

Senis aiškino, kad vienas Dievas negali visko aprėpti, kad jei Jis kuria pasaulį, tai Jam tikrai nėra motais tavo karvės užtrukęs tešmuo ar turguj pamestas pinigėlis, kad tam ir yra sukurta daug mažų dievukų, kad kiekvienas pasaulio daiktas turi savo dvasią, savo dievuką, kuriam ir pavesta rūpintis tuo daiktu ar reiškiniu. Kad protėvių vėlės negali nugarmėti kažkokian pragaran, nes kas gi tada pasirūpintų ir padėtų mums – gyviesiems ir kam gi būtume atsakingi mes, jei ne protėviams, kurie perdavė mums gyvenimo estafetę. Vieną Dievą sugalvojo kunigai, kad galėtų tapti tarpininkais tarp Jo ir žmonių ir nusigriebinėtų grietinėlę sau.

Taip jis aiškino žmonėms, bet kai likdavo vieni du su Edgaru, jų kalbos pakildavo į aukštesnį lygmenį.

Kartą senis prisipažino, kad ir pats yra studijavęs Krokuvos universitete teologiją, ir pats vos netapo kunigu, bet, dėkui dievams, iš šio liūno jį ištraukė. Kas ištraukė ir kodėl – senis neaiškino, tik pasakė, kad nuo to laiko gyvena darnoje su pasauliu ir savimi. O kad Dievas galų gale yra vienatinis – tą visi žyniai žino ir visada žinojo. Tik kam Jį trikdyti, jei pilna visokiausių kaukų, bildukų, laumių ir laimių, kurie ir gali pasirūpinti kasdieniais reikalais.

– Štai vakar tu šaudei iš bokšto patrankos ir keikei visą pasaulį, kad šaudo netaikliai, – šypsodamas kalbėjo senolis. – O, sakyk, ar sunku tau buvo kreiptis į patrankos dvasią, kad pasistengtų? Na, pavadink jos dievuką, sakykim, kad ir Taikleniu ir paprašyk, kad padėtų tau apginti tą lauką priešais pilį. Matai, kaip yra – išvalęs šitą erdvę, pradėdamas nuo švento ąžuolo, nuo savo pilies ir baigdamas pačiu šios proskynos pakraščiu, tu atvėrei dangų ir dabar esi šios proskynos gynėjas, galima sakyti, jos vietinis dievukas, ir daiktų dvasios, esančios tavo lauke, privalo tau padėti. Vienatinio,

Pradžio pačio, nereikia painioti į šį reikalą. Kam tada duota atsakomybė tau – pats turi susitvarkyti.

Ir vis dar su ta pačia šypsena lūpose pasiūlė Edgarui pasikalbėti su patrankos Taikleniu ir pabandyti vėl pašaudyti.

Ir iš tikrųjų, Edgardo nuostabai, šį kartą patrankos sviediniai krito būtent ton vieton, kur ir taikė Edgaras. Atrodė, kad kažkas pakeitė patranką, kad ji pati susiranda Edgardo pažymėtą akmenį ir sviedinys, vedamas nematomos rankos, gula taip, kad ir geriausias patrankininkas nenorėtų geriau.

Galėjai nesutikti su senio dėstomomis mintimis, bet faktai vertė susimąstyti. Ir Edgaras, per daug nekvaršindamas sau galvos teorijomis, kartkartėmis praktikoje ėmė taikyti senio pasiūlymus. Tiek šaudydamas iš patrankų, tiek veisdamas žuvis tvenkiniuose, tiek sodindamas sodą. Ir, patikėkit, vaismedžiai puikiai derėjo, o žuvų priviso tiek, kad po degtinės jos pasidarė antru pagal dydį Edgardo dvaro pajamų šaltiniu.

Senis tapo neatsiejama ažuolo dalimi, jį visada galėjai rasti medžio paunksnėje. Be to, pasirodo, jis buvo puikus žolininkas ir, gydydamas Edgardo darbininkus, davė nemažai naudos dvarui. Edgaras jau norėjo pastatyti senoliui namuką, bet tam pasipriešino Gabrielius ir kilniai užleido vieną kambarėlį savo name. Tarp jų užsimezgusi draugystė nė kiek nestebino Edgardo, nes kas jei ne jie – kvailėlis ir kvanktelėjęs senis – turėtų rasti bendrą kalbą. Be to, maištingai Edgardo dvasiai labai patiko senio skleidžiamos idėjos. Per savo audringą gyvenimą ir patirtas netektis Edgaras gerokai atitolo nuo šeimos išpažįstamo kalvinizmo. Ne, jis netapo bedieviu, o ir senio pagonybė Edgarui dažniausiai sukeldavo tik šypseną, bet kartais tas jaukus senio sutarimas su jį supančia aplinka, tas dievobaimingumo nebuvimas, būtent – Dievo baimės neturėjimas, net atvirkščiai, kažkoks bendras buvimas kartu, vos ne partnerystė, Edgarui kėlė pasigėrėjimą.

Kartą Edgaras paklausė senio, kaip reikėtų jį vadinti.

– Labiausiai tiktų – šventikas, – atsakė senis, – nes švento ažuolo dėka ši vieta yra šventvietė. Tik, va, jūsų kunigai pavogė šitą vardą, net nesuprasdami tikrosios jo prasmės. Jie sako, kad mes meldžiamės stabams, nesuvokdami, kad kaltina mus tuo, kuo nusideda patys. Juk tai jie prikalė savo Dievą prie kryžiaus ir dar uždarė jį į kalėjimą, vadinamą bažnyčia, ir meldžiasi savo Nukryžiuotajam. O šventvietė yra vieta, kur pasireiškia Galia, kur įmanomas ryšys su Ja, – tęsė senolis. – O ažuolas yra materialus to ryšio įsikūnijimas. Tu tik pagalvok, prieš tūkstantį metų koks nors kėkštas, vydydamas savo, o gal dievų valią pasėjo čia mažą taškelį, sėklą, pradžios pradžią, kuri nuo to laiko auga vienodai į abi puses – kiek ji išleidžia šakų į dangų, tiek pat šaknų suleidžia į žemę. Medis auga į abi puses vienodai. Ir kas gali būti geresnis tarpininkas tarp dangaus ir žemės! Kur tu rasi geresnę bažnyčią?

Senis dar daug postringavo apie šventumą, apie tai, ką pajunta žmogus, vos tik priartinęs prie šventumo pažymėtos vietos (kadaise ir Emilija kalbėjo apie tai Edgarui), apie tai, kad ir kunigai stengiasi statyti savo bažnyčias tose vietose, bet nesupranta kvailiai, kad šventumo negalima uždaryti, kad uždarytas jis praranda ryšį su Galia.

Daug dar apie ką kalbėjo senis. Ne viską Edgaras ir suprato, ne su viskuo ir sutiko. Bet dėl to nesumažėjo jo pagarba nei senio pasaulėjautai, nei jo dėstomoms mintims, nei gyvenimo būdai.

Statyboms einant į pabaigą, Edgaras ėmėsi kurti savo kariuomenę. Kiekvieno turtingo bajoro pareiga ir prievolė karaliui išlaikyti toki būrį buvo savaime suprantamas dalykas, bet Edgardo surinktieji kėlė siaubą visoje apylinkėje. Nuo pajūrio jis atsikvietė kelis draugelius piratus, artileriją patikėjo dviems broliams samdiniams škotams, kurių blaivių nematė net jų motina, nes pati gimdė girta. Arklius globojo vienaakis totorius, puikiai susikalbantis su arkliais, bet tik ne su kėdainiškiais. Raitininkus Edgaras atsirinko pats, kiekvieną jų asmeniškai patikrinęs tiek raitoj kovoje, tiek ir priversdamas susipažinti su savo *ispane*. Iš kelių šimtų pretendentų liko tik penkiasdešimt. Kiti – kas kruvinas, bet savo kojom, o kas jau ir ant neštuvų – paliko pilį. Pačios pilies gynyba buvo patikėta samdiniui ispanui, nežinia kaip atsibeldusiam į Kėdainius. Edgaras rado jį smuklėje girtut girtutėlį, surištą ir numestą galiniame kieme už savaitinio besaikio gėrimo skolas ir jau paruoštą gabenti skolų kalėjiman.

Edgaras atsiskaitė su žydėliu už ispaną, o patį skolininką Gabrielių nunešė į pilaiteį.

Prablaivėjęs ispanas pasirodė esąs pilių apsiausties žinovas, patirtį įgijęs Flandrijoje. Be to, puikus karys ir geras mokytojas, tad patikėti jam keturiasdešimt vyrų po pusmečio tapo tikri muškietininkai ir nuo pilaitės sienų pyškino į Edgardo išstatytus laukuose taikinius pavydėtinais taikliai.

Ispanas įkinkė į darbą ir Gabrielių. Kartą pamatęs, kaip milžinas sviedė patrankos sviedinio dydžio akmenį į Nevėžį, jis liepė atvežti visą karutį tokių akmenų ant pilies sienos ir liepė Gabrieliui juos svaityti į nurodytus taikinius. Taiklumas nebuvo pagirtinas, bet nusviesto akmens nuotolis – išpūdingas. Ispanas vėl liepė atvežti karutį, po to dar, dar ir dar. Gabrielių svaidė akmenis naršiai, bet vis netaikliai, vis pro šalį. Jau ir ranka užtirpo, o prakeikti akmenys krito kur nori, bet tik ne į pastatytą ant lauko puodynę.

Migelis, toks buvo ispano vardas, ėmėsi gudrybės ir pažadėjo Gabrieliui už kiekvieną sudaužytą puodynę po lygiai tokią pat, tik sklidiną šalto alaus, bet ir tas negelbėjo. Visiškai nusiviręs nuo kojų Gabrielių krito į ažuolo šešėlį.

– Apie ką tu galvoji sviesdamas akmenį? – atsisėdęs šalia urzgiančio Gabrieliaus, paklausė senolis.

– Alus, akmuo... Labai piktas! – trumpai reziūmavo Gabrielių.

– O tu nepyk. Tu juokis. Ir prieš mesdamas įsivaizduok, kaip ta prakeikta puodynė dūžta, pamatyk, kaip jūs kartu su akmeniu ją sudaužot. Jūs gi draugai su akmeniu, o tavo mintis parodys jam kelią, – šyptelėjo žynys.

Ir tikrai, po kelių bandymų Gabrielių pataikė į pirmą puodynę, o jau į vakarą jų pridaužė tiek, kad ispano pastatytas alus pakirto jam kojas. Migelis jį nuvedė į namelį pailsėti.

– Bumt puodynė! – konstatavo Gabrielių, griūdamas į lovą.

Vakare Migelis atskleidė savo pratybų esmę Edgarui. Reikalas tas, kad unikali Gabrieliaus jėga leidžia svaityti bombas ten, kur patrankos, sustatytos ant pilies sienų, nebeveiksmingos, jos tiesiog taip žemai nebebusileis. Gabrielių gali apšaudyti pačias pilies prieigas, o, ištobulinus jo taiklumą, priešininkas, jei toks atsiras, patirs didžiulių nuostolių.

Tūkstantis šeši šimtai keturiasdešimt penktais metais Mažosios Škotijos statyba buvo baigta. Edgaras, dabar jau vyriausias iš visų Ramsay, šeimos patriarchas, ėjo šešiasdešimt penktus metus.

Pabaigtuvių proga buvo iškelta puota, į kurią susirinko visa Ramsay giminė, visa Emilijos giminė ir svečiai. Tarp svečių galėjai išskirti Jonušą Radvilą su palyda, visus tris Kėdainių burmistrus, pačius kilmingiausius Kėdainių bajorus, turtingiausius pirkliaus. Visus juos Edgaras pasitiko prie vartų. Jam iš dešinės stovėjo sūnus Mykolas su žmona ir dviem Edgardo anūkais – Petriuku ir Janyte, iš kairės sūnus Motiejus su žmona, kuri netrukus turėjo pagimdyti jų pirmagimį. Už jų nugarų, dengdamas visus kaip siena, šypsodamasis visa burna, mindžikavo Gabrielius.

Buvo tarp svečių ir žydelis Elisas su sėbrais, atvežę Edgarui dovanų iš pajūrio, ir Nemuno apsaugos būrio vadas, ir abu škotai, jau gerokai išgėrę ir besikabinėjantys prie jaunų bajoraičių. Migelis, pasipuošęs brangiais drabužiais, nugvelbtais kokioje nors Flandrijos pilyje, kaip povas vaikščiojo po pilies kiemą, savo skrybėlės plunksnomis šluodamas grindinį kiekvieną kartą, kai kokia nors dama atkreipdavo į jį dėmesį. Net senasis žynys išlindo iš po ąžuolo ir stoviniavo prie šulinio, gurksnodamas burgundišką vyną. Garbės sargybą ėjo naujomis uniformomis išpuošti, iki tobulo išspano išmuštruoti asmeninės Edgardo vėliavos kariai.

Puotai įpusėjus į dangų šovė šimtai fejerverkų, kuriuos paruošė specialiai iš Vilniaus atsisiųsdintas italas architektas. Škotai nenusileido jam griausmingomis pilies patrankų salvėmis. Patrankų pliūpsnių ir fejerverkų fone, išdidžiai pakilęs virš visų, ant vėtrungės suposi paaukuotas drakonas, laikantis dantyse abiejų šeimų herbus.

„Ilen Doneno pilies legenda“. In Škotų pasakos. *Kalvis ir fėjos*, 301–306. Iš anglų kalbos vertė Romualda Zagorskienė. Vilnius, 2008.

Ilen Doneno pilies legenda

Škotijos šiaurėje ir Hebridų salose nuo seno žmonės tiki, kad vaikas užaugs nežemiškai gudrus ir išmintingas, jeigu pirmą gurkšnį pieno išgers iš juodvarnio kiaušo, mat juodvarnis visų paukščių išmintingiausias.

Kadaį kadės gyveno Kinteile klano vadas. Jis sumanė pabandyti, ar teisybę žmonės sako. Kai jo sūnus Šeimus turėjo pirmą kartą paragauti karvės pieno, liepė jį pagirdyti iš plono ir trapius juodvarnio kiaušo.

Ėjo dienos, o sūnus vis jokių gudryščių neturėjo. Žaidė sau, čiauskėjo kaip visi vaikai, taip pat kartais ožius rodė, kartais geras buvo.

Bet vieną dieną žiūri tėvas – ogi Šeimus sėdi po obelimi, akis pakėlęs į šakas, ir kažin ką šneka, tik ne žmonių kalba. Priėjo arčiau – sušnarėjo suplakę sparnai, iš obels pakilo būrelis paukščiukų ir nuskrido.

– Oi, tėve, kam išbaidei? – sako Šeimus. – Jie man pasakojo apie šiltus kraštus, kur būna išskridę, kai mes čia drebam nuo žiemos speigų, ir apie didelį mėlyną vandenyną, kuris visą laiką ramiai liūliuoja saulės nušviestas, kai mūsų krantus daužo pilkos bangos.

– Argi taip gali būti, sūnau? – klausia vadas. – Juk paukščiai nemoka mūsų kalbos.

– Užtat aš moku jų kalbą, – sako Šeimus. – Ir todėl mes gerai susišnekam.

Suprato vadas, kad sūnus nežemišku gebėjimu apdovanotas – moka paukščių kalbą. Ir patikėjo, kad žmonių teisybė sakytą apie juodvarnio kiaušą.

Ėjo metai, o slaptingą gamtos dovaną Šeimus vis tebeturėjo. Joje medžioklėn – pasišneka su sakalu, tupinčiu ant riešo, nueina pajūrin – paukščiai jam pasakoja apie vandenyno keliautojus, o maži paukšteliai, skrajojantys aplink tėvo namus, nusako visa, kas dedasi kaimynystėje. Augo Šeimus išmintingas ir drąsus jaunikaitis ir su paukščiais mokėjo kalbėtis. Tai nusprendė klanas, kad jis bus tinkamas ir geras vadas, kai ateis metas tėvą pavaduoti.

Bet vieną nelemtą dieną supyko tėvas ant Šeimaus ir išvarė iš gimtos pastogės.

O buvo taip. Valgo kartą vadas vakarienę, Šeimus jam patarnauja prie stalo. Staiga rodo vadas į aprūkusias menės gegnes, kur nuo seno paukščiai suko lizdus, ir klausia:

– Sakyk, sūnau, ką ten tie varnėnai šįvakar čiauškia? Nesu girdėjęs taip klegant.

Nuleido Šeimus akis ir sako:

– Bijau tau atsakyti, tėve, kad neužsirūstintum.

Nuo tokio atsakymo tėvą dar labiau smalsumas pagavo. Ir Šeimus norom nenorom turėjo paaiškinti:

– Varnėnai sako, kad vieną dieną mudu apsimaitysime vietom, ir šitoj pačioj menėj prie šito stalo sėdėsiu aš, o tu man patarnausi, tėve.

Išgirdo tėvas tuos žodžius ir įtūžo. Argi tokia pranašystė nerodo, kad sūnus vieną dieną pakels prieš jį ranką ir nelaukdamas, kol ateis metas, iš jo valdžią atims?

– Klastūne, – suriko vadas ir trenkė žemėn taurę vyno, – tai tu nori sukilti prieš tėvą! Lauk iš namų, atsisveikink su klanu, ir kad niekada daugiau mano akys tavęs neregėtų!

Teisinkis nesiteisinęs – tėvas nė klausyti nenori. Ir gavo Šeimus atsisveikinti su saviškiais ir palikti namus, kur buvo užaugęs. Išėjo jis iš Kinteilo tuščiomis rankomis kaip stovi, nuėjo prie jūros ir galvoja: „Visas pasaulis man prieš akis. Susirasiu laivą ir nuplauksiu į tas mėlynas jūras ir saulėtus kraštus, kur paukščiai pasakojo.“

Kaip tyčia tą dieną į svečias šalis taisėsi plaukti vienas laivas, ir Šeimus parrisamdė už jūreivį. Leidosi jis kelionėn per jūrą, tai ramia, tai audringą, ir nuplaukė galiausiai į Prancūziją. Čia Šeimus sumanė pėsčias pakeliauti ir iš lėto nuėjo per šalį – pažiūrės, kaip klosis.

Neilgai trukus priėjo jis didelį sodą, pilną žydinčių lelijų. Pažvelgė toliau – ogi aukšiniai bokštai dangų remia. Ir suprato Šeimus, kad čia karaliaus dvaras. Eina prie didžiųjų vartų ir girdi – tik zvimbiam pjūklai, tik pokši kirviai: medkirčiai bekertą tuopų giraitę priešais pačius rūmus. O virš rūmų skraido neapsakoma daugybė paukščių, mažų rudų žvirblių. Skraido tų žvirblių ištisi debesys, o jau čirškimas neapsakomas – Šeimus net ausis užsikimšo.

Priėjo prie Šeimaus tarnas ir sako:

– Kimškis ausis nesikimšęs, keleivi, vis tiek nuo to nelemto klegesio neapsiginsi. Bet ko čia lauke benorėti, jei net pačiuose rūmuose neturim kur dėtis nuo to čirpesio ir

čirškimo. Netruks tie paukščiai ir iš galvos mus išvaryti. Karalius kažin ką duotų, kad tik kas pamokytų, kaip išsigelbėti nuo tos negandos.

„Kas kas, o aš tai tikrai galėčiau karaliui padėti“, – pagalvojo Šeimus. Ir paprašė jis tarną, kad pas karalių nuvestų. Vedė jį tarnas ilgais koridoriais, kur pulkai žvirblių sparneliais plakėsi į puošnias sienas, per terasą, kur rūmų damoms nedavė susikalbėti nesibaigiantis čirškimas, ir per menę su raižytom kolonom, kur žvirbliai, nutūpę visus karnizus ir atbrailas, čirpdami gožė rimtų karaliaus patarėjų gražbylystes. Pagaliau įėjo juodu į mažą kambarėlį, kur pats vienas sėdėjo karalius. Langai buvo sandariai uždaryti, prie durų stovėjo sargybinis, bet ir tas nevaliojo nusergėti: kai rytą karalienė atėjo pas karalių, vienas žvirblis šmukšt ir įskrido vidun.

Ir tupėjo tas žvirblis ant krėslo ranktūrio, o karalius, žieduota ranka pasirėmęs, žiūrėjo į jį neišmanydamas, ką ir bedaryti.

– Man regis, maloningasis karaliau, – sako Šeimus, – kad aš galėčiau tave išvaduoti nuo tų paukščių, kurie apgulė rūmus lyg kokia negerovė.

Pradžiugo karalius, jo akys viltingai sušvito.

– Jei taip padarysi, – sako, – gausiai tave apdovanosiu ir visą amžių geru žodžiu minėsiu. Bet kaipgi tu man pagelbėsi?

Pasisakė tada Šeimus mokąs paukščių kalbą.

– O kad žvirbliai tokį skardų karą pakėlė, – sako, – turi būti kokia dingstis.

Atsigrėžė Šeimus į žvirbliuką ir prabilo jo kalba – tais pačiais keistais žodžiais, kokius sakant jį tėvas prieš daug metų pirmą kartą išgirdo po obelimi. Pakalbėjo Šeimus, pakalbėjo, tada paukščiukas atsitūpė ant ištiestos jo rankos ir kad ims čirkšti, čirpsėti – net kambarėlis plyšta. Nieko karalius nesusigauja, o Šeimus viską puikiausiai supranta. Iš klausė paukščiuko skundą, atsigrėžė į karalių ir sako:

– Atsikratyti paukščiukų bus nesunku. Tu, karaliau, juos užkiršinai, įsakęs medkirčiams iškirsti tuopas, kur jie lizdus suka. Ką jie darys, be namų likę? Uždrausk giraitę kirsti – paukščiai tuoj liausis blaškėsi ir duos tau ramybę!

Sulig tais žodžiais karalius atsistojo, plačiai atlapojo kambarėlio duris ir davė sargybiniui įsakymą. Ir tuojau pat išėjo iš rūmų šeši šaukliai su šešiais sidabriniais trimtais ir paskelbė, kad daugiau nė vienas medis, nė vienas krūmas, ne viena šaka ir net mažytė šakelė karaliaus dvare nebus nukirsta.

Ir jei paukščiai tikrai paliaus čirškę, karalius dar kartą prisiekė siekė ilgą savo barzdą ir visais Prancūzijos šventaisiais dosniai Šeimų apdovanoti.

Vos tik nutilo medkirčių kirviai, iš ilgų puošnių koridorių, iš terasų, kur sėdėjo rūmų damos, iš menės su kolonom, kur gražbyliavo karaliaus patarėjai, iš visų pakraščių ir užkampių išskrido dideli būriai žvirblių, pakilo sulig auksiniais rūmų bokštais ir nulėkė į tuopas lizdų taisyti. O Prancūzijos karalius nuo to sygio laimingai gyveno, ir nė vienas žvirblis nebedrumstė jam ramybės.

Savo žodį karalius išlaikė ir už pagalbą gausiai Šeimui atsilygino: davė jam daugybę aukso ir ilgą laivą su įgula.

Išplaukė Šeimus su tuo gražiuoju laivu po pasaulį paklajoti. Paregėjo kraštų, kur žmonių oda juoda, kur auksas guli tiesiai ant žemės nelygu akmenukai

kalno šlaituose, tik niekas jo nebrangina; matė gražių salų, kur žmogaus koja dar niekada nebuvo įžengusi. Plaukiojo Šeimus po pasaulį, ir vis didėjo jo išmintis bei turtai. Bet ir tolimose šalyse Šeimus nepamiršo gimtų kalnų, ežerų ir šilajais apaugusių Kinteilo pašlaitių. Praėjo dešimt metų, ir taip jis namų išsiilgo klajodamas, kad nebeištvėrė ir pasuko tėviškės link.

Vieną dieną gražus jo laivas, auksiniu priekiu skrodamas bangas, praplaukė ūkanotą Hebridų jūrą ir išmetė inkarą siaurame užtakyje tarp Totego salos ir vienos nedidelės uolėtos salelės. Pamatė tokį didžiulį ir puošnų laivą Šeimaus klanų žmonės, iš nustebimo amo neteko, spėlioja, koks čia turtuolis į jų šalį atplaukė. Nunešė skubiai žinią vadui, tam pačiam, kur sūnų kadaise iš namų išvarė, ir atėjo senasis vadas pajūrin keliauninko pasveikinti, viešnagėn paprašyti. Parsivedė jį namo, priėmė gražiai, kaip tokį didžiūną ir dera priimti. O kad išvaizdusis svečias jo sūnus – nė manyti nenumano.

Iškėlė vadas vakare puotą svetimšaliui pamylėti. Tada Šeimus pasisakė, kas esąs.

Tų laikų papročiu šeiminkas turėdavo patarnauti gerbiamam svečiui prie stalo. Tai ir senasis vadas atnešė vyno, atsiklaupė priešais Šeimų, sėdintį aukštasuolėje, ir duoda taurę. Na, o Šeimus ir sako:

– Brangusis tėve, nejau tu nepažįsti manęs? Juk aš – tavo sūnus, kurį išvarei perpykęs dėl paukščių pranašystės. Dabar toji pranašystė išsipildė: tu patarnauji man prie stalo. Bet pamirškim nesantaiką, tėve. Ir priimk mane! Prisiekiu tau dar sykį – jokios piktybės širdy neturėjau ir kaip gyvas nemaniau tau ką negera daryti.

Išgirdęs tuos žodžius, senasis vadas pašoko nuo žemės, puolė sūnui ant kaklo ir pravirko iš džiaugsmo. Paskui garsiai visiems apskelbė atiduodąs sūnui valdžią, ir klanų linksmybei nebuvo galo.

Kai Šeimus apsakė savo klajones, plačiai po visą šalį pasklido gandas apie tokį keliauninką ir pasiekė net patį Škotijos karalių. O karaliui tuo metu labai reikėjo patikimo kario, kurs gebėtų apginti vakarinius Škotijos krantus, be perstogės puldinėjamus skandinavų. Pasišaukė karalius Šeimų į rūmus, pamatė jį didžiai išmintingą esant ir liepė pasistatyti pilį Ilen Donene, uolėtoje salelėje priešais Totego salą, kad iš toli matytų artinantis priešą ir užkirstų jam kelią į Škotijos žemę.

**Skotas, Valteris. *Puritonai. Istorinis romanas. Iš anglų kalbos vertė*
Valdas Petrauskas. Vilnius, 1984, 150–157.**

Penkioliktas skyrius. Susidūrimas

*Kaip būtų gera ir kilnu
Krauju nelaistyti kalnų
Ir šią nesantarvę lemtingą
Išspręsti tauriai ir taikingai,
Derybom ir sutartimi,
O ne kardų ir ugnimi.*

Batleris

Arkliams pradėjus kabinti šuoliais, ištikimiams tikėjimo gynėjams netrukus užėmė kvapą ir norom nenorom jie turėjo nutilti. Jau daugiau kaip mylią šuoliavo būrys atvira vietoje, palikęs užpakalyje giraites, lydėjusias jį visą kelią po to, kai pasibaigė Tilitadlemono miškai. Šen bei ten siaurų raguvų šlaituose matei vienišus beržus ir ąžuolus, o kur ne kur kūpsojo tų medžių guotai. Bet ir jie pamažėl dingo, ir prieš raitelius nusidriekė tuščia neapžvelgiama lyguma, tolumoje pereinanti į nykias, tamsiais viržiais apaugusias kalvas, išraižytas gilių griovų, kur žiemą kunkuliuodavo audringi srautai, o vasarą nepaprastai plačia vaga srovendavo menki upeliukai, vingiuodami tarp krūšnių žvirgždo ir akmenų – žiemos gaivalų pėdsakų – ir primindami švaistūnus, nuskurdusius ir išsigimusius po nežaboto užavimo ir pinigų blaškymo. Tas negyvenamas kraštas, rodos, tiesėsi į akimi neapmetamus tolius, netekęs didybės, netekęs netgi rūstumo, savito atšiauriems kalnams, ir vis dėlto stulbino savo platybe, nepalyginama su palaimintos žemės sklypeliais, įdirbtais per didelį vargą ir pritaikytais žmogaus poreikiams tenkinti, darydamas nepakartojamą įspūdį stebėtojo vaizduotei ir piršdamas mintį apie gamtos visagalybę ir nepelnytai išliaupsintą žmogaus galią savaip tvarkyti pasaulį, įveikti orų užgaidas bei dirvos nederlingumą.

Tokie bekraščiai tyrai nepaprastai veikia protą, keldami vienatvės pojūtį netgi tiems, kurie keliauja būriais, – toks menkas atrodo žmogus, atsidūręs neapžvelgiamoje dykynėje. Juk ir tūkstantinis karavanas Afrikos ar Arabijos smėlynuose gali pasijusti atskirtas nuo viso pasaulio, nors tokio jausmo nepatiria vienišas keliauninkas, žygiuojantis gražiai įdirbta ir žydinčia vietoje.

Štai kodėl Mortonui lyg ir atlėgo širdis, per pusę mylios pastebėjus raitininkų pulką, kuriam priklausė ir jų apsaugos būrys, stačiu vingiuotu taku kylantį iš lygumos į kalvas. Kai dragūnai traukė siaurais keliais, jų atrodė gana daug, dar įspūdingesnis vaizdas buvo, kai jie šmėkščiojo šen bei ten tarp medžių, bet dabar jų tarytum sumažėjo, nes buvo kaip ant delno ir bekraštėje laukų platybėje visa ši raitelių vora, iš lėto šliaužianti į kalną, panėšėjo veikiau į jaučių kaimenę negu į kariuomenę. Ji atrodė niekingai menka ir visai nekovinga.

„Dievaži, – mąstė Mortonas, – tokioms menkoms pajėgoms saujelė narsuolių šiuose kalnuose gali užtverti bet kokią perėją, aišku, jeigu drąsa prilygtų entuziazmui.“

Taip jam svarstant, jų apsaugos būrys pasivijo ginklo draugus, ir, Kleiverhauso vorai dar nepasiekus kalvos viršūnės, Bosvelas su savo užpakaline sauga ir belaisviais

susijungė, tiksliau pasakius, beveik susijungė su pulkininko Grejemo vadovaujamomis pagrindinėmis jėgomis. Žygiuodama be galo kebliau, vienur nepaprastai stačiu, kitur klampiu keliu, vora vos stūmėsi į priekį, o ypač sunku buvo paskutinėms gretoms, nes, praėjus pagrindinėms jėgoms, ten, kur takas driekėsi per pelkėtą vietovę, žemė virto bedugne liūgyne, ir galiniai dragūnai turėjo sukti į šalį ir ieškoti patikimesnio kelio.

Tokiais atvejais garbiojo Gabrieliaus Litauro ir Mozos Hedrik kančios dar padidėdavo, nes šiurkštūs apsaugos kareiviai, nepaisydami pavojaus, gresiančių tokiems nepatyrusiems raiteliams, versdavo juos šuoliuoti per griovius bei duobes arba varydavo arklius tiesiai per liūnus ir klampynes.

– Su dievo pagalba peršokau mūrą aukščiausią! – suriko vargšė Moza, kai jos arklys, dragūnų paragintas, vienu šuoliu perlėkė per apleisto avių aptvaro tvorą; atliekant tą žygdarbį, kykas nukrito jai nuo galvos, ir žili plaukai išsidraikė ant pečių.

– Įklimpau į gilią dumblynę, nėra man kur kojos atremti. Vandens gelmėse atsidūriau, virsta per mane vilnys! – sušuko Litauras tuo metu, kai jo arklys iki pat papildvė įsmuko į vieną iš tų versmių, kurių vandenys tvindo pelkes; dumblai žliaugė bėdos ištikto pamokslininko veidu ir drabužiais.

Tie šauksmai sukėlė griausmingą dragūnų juoką, bet netrukus prasidėjo tokie įvykiai, jog visi turėjo surimtėti.

Pirmosioms pulko gretoms jau beveik pasiekus mūsų minėtos skardžios kalvos viršūnę, staiga ant keteros pasirodė du ar trys raiteliai, žvalgybon pasiusti vyrai iš priešakinės saugos būrio, ir šuoliais leidosi savųjų link; sprendžiant iš apsiputojusių arklių, jie kaip įmanydami spruko nuo priešo. Iš paskos išnėrė penki ar šeši raiteliai, ginkluoti pistoletais ir kalavijais; pastebėję artėjantį leibgvardiečių pulką, jie sustojo kalvos viršūnėje. Du iš jų, turėję karabinus, nulipo nuo arklių, ramiai ir neskubėdami nusitaikė į pirmąją gretą ir iššovė sužeisdami du kareivius, vieną iš jų sunkiai. Paskui jie išoko į balną ir dingo už keteros, pasitraukė taip šaltakraujiškai, nėmaž nepabūgę, išvydę artėjant stiprias pajėgas, nes, ko gero, jautė čia pat esant stiprią paramą. Šis įvykis sustabdė visą raitininkų pulką, ir, kol Kleiverhausas klausėsi žvalgo, kaip priešakinė sauga traukėsi pagrindinių jėgų link, lordas Evendeilas pakilo į priešo raitelių ką tik paliktą kalvos viršūnę, o majoras Alanas, kornetas Grejemas ir kiti karininkai išvedė pulką iš nepatogios pozicijos ir išskleidė kalvos šlaite dviem gretomis tokia tvarka, kad antroji remtų pirmąją.

Buvo įsakyta pulti; po kelių minučių pirmoji greta atsidūrė ant keteros, nuo kurios atsivėrė vaizdas į priešais esantį šlaitą. Antroji greta pajudėjo paskui pirmąją, o joms iš paskos – užpakalinė sauga su belaisviais; dabar Mortonas ir jo nelaimės draugai aiškiai išvydo, kokias kliūtis teks įveikti puolančiam Kleiverhauso pulkui.

Priešinis kalvos šlaitas, kuriame išsidėstė karaliaus leibgvardija, kokį ketvirtadalį mylios ėjo žemyn nuolaidžiu lauku, vietomis gana nelygiu, bet vis dėlto tinkamu kautynėms raitininkų rikiuote, o apačioje prasidėjo pelkėta plynė, per visą ilgį perkirsta lyg natūralios raguvos, lyg gilaus versmėto nuleidžiamojo kanalo su vandens sklidiniais grioviais iš kraštų; abipus kanalo telkšojo durpyno iškasos ir šen bei ten vešėjo žemaūgiai alksniai, taip pamėgę drėgmę, jog ten, kur liesa žemė ir stovintis vanduo,

kerojo krūmais, neišgalėdami išaugti į tikrus medžius. Kitapus raguvos, arba kanalo, plynė vėl kilo aukštyn į viržiais apaugusią kalvą, o pačioje atšlaitėje stovėjo žūtbutinei kovai pasirengę maištininkai, užtvėrdami priešui kelią per tą kliūčių išraižytą vietovę ir per kanalą, dengiantį juos iš priekio.

Jų pėstija buvo išsidėsčiusi trimis gretomis. Pirmoji, pakenčiamai apsiginklavusi šaunamaisiais ginklais, stovėjo priešaky, prie pat raisto krašto, tad jos ugnis galėjo pridaryti didelių nuostolių karaliaus raitininkams, jeigu jie leistųsi nuo atviro, priešais esančio šlaito; beje, ugnis būtų dar pražūtingesnė, jei kareiviai mėgintų pulti pelkėta plyne. Už pirmosios gretos stovėjo būrys ietininkų priešakiniais paremti, jei dragūnams vis dėlto pavyktų forsuoti raistą. Toliausiai buvo išsidėsčiusi trečioji greta valsčiai su dalgiais, statmenai įtvėrtais į mietus, su šakėmis, iešmais, vėzdais, brūkliais, žeberklais ir kitokiais žemės ūkio padargais, rūstybės protrūkyje paverstais karo ginklais. Abiejuose pėstijos sparnuose, tik truputį atokiau nuo raisto, kad po kojomis būtų sausa ir tvirta žemė, prireikus grumtis su priešu, jeigu jam pavyktų prasiveržti, stovėjo po nedidelį būrį raitininkų, kurie apskritai buvo prastai apsiginklavę, o arklius turėjo visai netikusius, bet užtat visi degte degė ryžtu kovoti už teisybę, nes buvo smulkūs dvarininkai arba pasiturintys ūkininkai, galėję sau leisti prabangą išvykti į žygį raiti. Tie, kurie ką tik tai vijosi karaliaus pajėgų priešakinę saugą, dabar iš lėto jojo saviškių link. Tik tie keli žmonės ir atrodė gyvi visoje sukilėlių kariaunoje. Kiti stovėjo nejudėdami, tvirti, nelyginant pilki akmenys, išmėtyti po viržynus.

Sukilėlių iš viso buvo apie tūkstantį vyrų, bet užtat raitelių – ne daugiau kaip šimtas, ir tik pusė jų pakenčiamai apsiginklavusių. Tačiau sukilimo vadai visas viltis dėjo į patogią poziciją, apsisprendimą žūti ar būti, jėgų persvarą, o svarbiausia – į karštą entuziazmą, tikėdamiesi, jog visa tai su kaupu išlygins ginkluotės, aprūpinimo ir karinio patyrimo stoką.

Maištininkų kariaunos užnugaryje, kalvos šlaite, buvo matyti moterų ir netgi vaikų, kurie atėjo į šiuos tyrus, tikėdami saviškiais ir neapkęsdami persekiotojų. Jie, rodos, susibūrė čionai stebėti mūšio, kuris turėjo nulemti tiek jų pačių, tiek jų tėvų, vyrų ir sūnų likimą. Nelyginant senovės germanų genčių moterys skardžiais klyksmais jos pasitiko priešų gretas, sutviskusias ant priešinės kalvos keteros, tarsi ragindamos saviškius kovoti iki paskutiniosios už tuos, kurie jiems brangesni už gyvybę. Šie šauksmai, matyt, įkvėpė maištininkus, ir griausmingas valio, nusiritęs gretomis, kai tik pasirodė kareiviai, paskelbė, kad sukilėliai pasiryžę grumtis iki paskutinio kraujo lašo.

Kleiverhauso raitininkams sustojus ant kalvos, įžūliai ir karingai sugaudė jų trimitai ir litaurai, grūmodami ir mesdami iššūkį priešui, ir tas garsas nuskardėjo tyruose it galingas rūstybės angelo balsas. Atsiliepdami į jį, persekiojamieji sutartinai ir iškilmingai sugiedojo du pirmuosius septyniasdešimt šeštosios psalmės posmus pagal škotų bažnyčios priimtą redakciją, nuskambėjusius kaip didingas himnas:

*Garsus Judo žemėje dievas,
Jo pastogė yra Salemė,
Jo vardas didus Izraely,
Jo būstas Siono kalne.*

*Sulaužė strėles jis šveitriqšias,
Kalavijus, kardus ir skydus,
Atėjai tu čionai kaip galiūnas,
Didingesnis už kalnus aukštus.*

Po šių posmų nuskambėjo griausmingas ar veikiau iškilmingas šauksmas; paskui, po valandėlę trukusios tylos, maištininkai užgiedojo kitus posmus, lyg pranašaudami, jog būsimose grumtynėse priešų laukia tokia pat neišvengiama žūtis, kokia ištiko asirus:

*Tu įveikei širdį narsuolių,
Amžinu jie užmigo miegu,
Tu parbloškei žemėn galiūnus,
Ir paliko visi be jėgų.*

*O dieve Jokūbo, tik kartą
Pagrūmojai jiems savo ranka,
Žirgai jų ir karo vežimai
Tuoįs sustingo kautynių lauke.*

Paskui vėl nuskambėjo toks pat šauksmas, ir stojo kapų tyla.

Kol ta iškilminga giesmė, ištrūkusi iš tūkstančių lūpų, skardėjo nykiose kalvose, Kleiverhausas įdėmiai žvalgė vietovę ir maištininkų rikiuotę, pritaikytą priešo puolimui atremti.

– Tarp tų prasčiokų, – tarė jis, – tikriausiai yra senų kareivių – netašyti kaimiečiai vargu ar gebėtų pasirinkti tokią poziciją.

– Kiek teko girdėti, su jais yra Berlis, – atsiliepė lordas Evendeilas, – taip jau Hakstonas iš Ratileto, Patonas iš Medouhedo, Klelandas ir dar vienas kitas, išmanęs karo reikalus.

– Taip ir maniau, – toliau kalbėjo Kleiverhausas, pamatęs, kaip švankiai jų raiteliai peršoko per kanalą, grįždami į savo poziciją. Nesunku buvo suprasti, jog tarp jų yra patyrusių apskritagalvių raitininkų, tų tikrų senosios Sandoros išperų. – Mums teks veikti ne tik drąsiai, bet ir labai apdairiai. Evendeilai, sušaukite karininkus prie ano gūbrio.

Jis nujojo prie samanomis apžėlusio akmens, tikriausiai kokio nors gilios senovės keltų vado antkapio, ir, nuaidėjęs komandai: „Karininkai, į priekį!“, visi susibūrė aplink pulkininką.

– Aš sukviečiau jus, džentelmenai, anaipol ne į oficialią karo tarybą, – tarė Kleiverhausas, – nes niekada neužkrausiu kitiems atsakomybės, kuri pagal padėtį tenka man vienam. Aš tik norėjau sužinoti jūsų nuomonę, pasilikdamas sau teisę vadovautis savąja, kaip tai daro diduma žmonių, prašančių patarimo. Taigi, ką pasakysite jūs, kornete Grejimai? Ar mums verta pulti tą kaukiančią gaują? Jūs visų jauniausias ir karščiausias, tad jums ir priklauso pirmas žodis.

– Man patikėta garbė saugoti leibgvardijos kovinę vėliavą, – atsakė kornetas Grejimas, – o ji niekada, kol plaka mano širdis, nebėgs nuo maištininkų. Todėl aš sakau: pulti dėl dievo ir karaliaus!

– O ką pasakysite jūs, Alanai? – toliau klausinėjo Kleiverhausas. – Evendeilas toks kuklus, kad jo nieku gyvu nepriversi kalbėti, kol jūs netarsite savo žodžio.

– Tų šaunuolių, – atsakė majoras Alanas, senas prityręs raitininkas, – kiekvienam iš mūsų tenka po tris, o gal net po keturis. Nemanau, jog atvirame lauke jų būtų per daug, bet jie užėmė be galo patogią poziciją ir, man regis, nelinkę jos apleisti. Todėl esu kitos nuomonės negu kornetas Grejemas ir siūlau pasukti atgal į Tilitadlemą, užimti kelią tarp kalvų ir prašyti pastiprinimo – Glazge stovi lordo Roso pėstininkų pulkas. Taip mes atkirsime juos nuo Klaido slėnio, ir tuomet arba jie ryšis palikti savo įtvirtinimus ir stoti į kovą mums palankiomis sąlygomis, arba, jeigu jie nesitrauks iš ten, mes pulsime juos, kai tik ateis pėstija; jos remiami, mes galėsime energingai imtis karo veiksmų tarp visų tų raistų, liūnų ir griovių.

– Tai bent pasakė! – sušuko jaunasis kornetas. – Argi taip jau svarbu patogi pozicija, jeigu ją užima gauja psalmes giedančių, nukaršusių davatkų?

– Jeigu vyras gerbia savo bibliją ir psalmyną, – nesutriko majoras Alanas, – dėl to jis grumiasi anaip tol ne blogiau. Tie šaunuoliai įrodys, kad jie kieti kaip plienas. Jau nuo seno juos pažįstu.

– Jų sniaukrojančias giedojimas, – tarė kornetas, – primena mūsų majorui lenktynes prie Danbaro.

– Jaunuoli, jeigu jums būtų tekę dalyvauti tose lenktynėse, – atšovė Alanas, – jūs prisimintumėte jas iki grabo.

– Gana, džentelmenai, gana, – pertraukė juos Kleiverhausas, – radote vietą ginčytis. Aš paklausyčiau jūsų patarimo, majore Alanai, jeigu nenaudėliai žvalgai (jie dar bus deramai nubausti) būtų laiku davę žinią apie priešo pajėgas ir pozicijas. Bet mes išsiskleidėme prieš juos kautynių rikiuote, ir leibgvardijos atsitraukimas būtų palaikytas nepasitikėjimu savo jėgomis, o tai sukeltų maištą visame vakarų krašte. Tuo atveju mes ne tik negalėtume tikėtis lordo Roso paramos, bet esu tikras, kad mes apskritai būtume atkirsti vieni nuo kitų, netgi nespėję sutelkti savo pajėgų. Atsitraukimas turėtų tokių pat pražūtingų padarinių karaliaus valdžiai kaip ir pralaimėjimas. Na, o apie mūsų gyvybei gresiantį pavojų, tvirtai tikiu, džentelmenai, jūs nė vienas negalvojate. Per raistus turėtų būti takai, ir jais mes prasiveršime, o kai po kojomis bus tvirta žemė, manau, nė vienas leibgvardietis nesuabejos, kad mūsų ne tokie jau gausūs eskadronai sutrins į dulkes tuos parako neuosčiusius prasčiokus, nors jų būtų ir antra tiek. O ką jūs pasakysite, lorde Evendeilai?

– Mano kuklia nuomone, – atsiliepė lordas Evendeilas, – nors ir kuo baigtųsi mūšis, svarbu, kad nebūtų didelio kraujo praliejimo; mes neteksime nemaža šaunių bendražygių ir, galimas daiktas, būsime priversti nukauti daug tų paklydėlių, o juk, šiaip ar taip, jie škotai ir jo didenybės karaliaus Karolio valdiniai kaip ir mes.

– Maištininkai! Maištininkai, neverti škotų ir valdinių vardo! – sušuko Kleiverhausas. – Bet sakykite, milorde, kokia jūsų nuomonė šiuo klausimu?

– Pradėti derybas su tais tamsiais ir vadų suklaidintais žmonėmis, – atsakė jaunasis lordas.

– Derybas! Su maištininkais, pakėlusiais ginklą! Kol aš gyvas, to niekada nebus! – pareiškė pulkininkas.

– Šiaip ar taip, galima nusiųsti pas juos trimitininką ir parlamentarą, pasiūlyti jiems sudėti ginklus ir išsiskirstyti, – tarė lordas Evendeilas, – ir pažadėti, kad jiems bus atleista. Ne kartą esu girdėjęs, jei būtume taip padarę prieš mūsų prie Pentlendo kalvų, būtų pralieta kur kas mažiau kraujo.

– Gerai, – tarė Kleiverhausas, – o kas, po velnių, išdrįs kreiptis su tokiais pasiūlymais į tuos užsispyrusius ir įtūžusius fanatikus? Jie nepripažįsta karo įstatymų. Jų vadai, prikišę nagus prie Sent Endriu arkivyskupo nužudymo, kariauja su virve ant kaklo ir tyčia nukaus mūsų parlamentarą, kad ištikimo valdinio krauju suteptų savo šalininkus ir atimtų iš jų viltį pelnyti malonę, kurią jie patys amžinai yra praradę.

– Jums leidus, aš kreipsiuos, – tarė Evendeilas. – Aš dažnai esu rizikavęs savo gyvybe, liedamas kitų kraują, tad leiskite surizikuoti dar kartą, idant būtų išgelbėta kitų žmonių gyvybė.

– Ne, aš jūsų nesiųsiu su tokiu pavedimu, – nesutiko Kleiverhausas. – Dėl titulo ir visuomeninės padėties jūsų gyvybė pernelyg brangi, ir jūsų mirtis turėtų sunkių padarinių visai šaliai, ypač mūsų laikais, kai dori įsitikinimai – itin retas dalykas. Štai mano brolėnas Dikas Grejemas: jis nebijo nei švino, nei plieno, lyg pats šėtonas būtų jį apdovanojęs apsauginiais šarvais, kaip ir jo dėdė, tų fanatikų žodžiais tariant. Trimitininko lydimas, su balta vėliava rankoje jis nujos prie pelkės krašto ir pamėgins įtikinti tuos maištininkus sudėti ginklus ir išsiskirstyti.

– Mielu noru, pulkininke, – atsiliepė kornetas. – Aš pririšiu prie ieties galo savo kklajuostę, kuri man atstos baltą vėliavą, – tie nevidonai kol gyvi nėra matę vėliavos iš tokių plonyčių Flandrijos nėrinių.

– Pulkininke Grejimai, – tarė Evendeilas jaunajam karininkui rengiantis vykdyti pavedimą, – šis jaunuolis – jūsų brolėnas ir, ko gero, drauge jūsų įpėdinis. Dėl dievo meilės, leiskite vyksti man. Aš pasiūliau, aš ir privalau rizikuoti savo galva.

– Jeigu jis būtų netgi mano vienintelis sūnus, – atsakė Kleiverhausas, – vis tiek laikyčiau neleistina tokiomis aplinkybėmis tausoti jo gyvybę. Manau, mano jausmai ir simpatijos niekada netrukdytų ir netrukdytų vykdyti savo tarnybinės pareigos. Jei Dikas Grejemas žus, jo mirtis man vienam užduos širdį; jei krisite jūs, nukentės karalius, o drauge su juo ir visa Škotija. Tad, džentelmenai, prašom skirstytis į savo vietas. Jei pasiūlymas nebus priimtas, mes nedelsdami puolame. Ir, kaip įrašyta senajame Škotijos herbe, tegu Dievas saugo teisųjį!

Juknevičius, Algirdas. *Škotų palikimas Kėdainiuose. Vilnius, 2005, 3.*

Ivadas

Kėdainiuose nuo XVII a. I pus. iki XVIII a. vid. gyveno škotai presbiterionai. Jie buvo aktyvūs miesto ekonominio, visuomeninio ir religinio gyvenimo dalyviai: pasiturintys pirkliai, krautuviai ir karčemų savininkai, palivarkų nuomininkai, kreditoriai, magistrato pareigūnai, reformatų bažnyčios rėmėjai.

Škotai Kėdainius praturtino mūrine architektūra, kurioje panaudojo novatorišką planavimą, savitą tūrių ir fasadų komponavimą bei ambicijas lygiuotis į pasiturinčius Europos miestų gyventojus. Škotų mūrinė statyba sutapo su jos pakilimu Kėdainiuose. Ar jie buvo šio pakilimo iniciatoriai, neaišku, tačiau šaltiniai byloja ir archeologiniai kasinėjimai liudija škotus jame aktyviai dalyvavus.

Likimas škotų architektūrai Kėdainiuose nebuvo palankus. Po didelių rekonstrukcijų XIX–XX a. patyrė formų ir stilių kaitą, tapo blankiu puoselėtos tradicijos šešėliu. Nepaisant to, škotų palikimas leidžia apčiuopti epochos bruožus, pajusti tikrus mus pasiekusius praeities pavidalus. Jie pristatomi šiame leidinyje, kurio autorius Algirdas Juknevičius, iliustracijų kūrėjas Vaidas Špečkauskas, fotografai Vaidas Špečkauskas ir Giedrius Dagys.

Leidinyje pristatomi ir tie pastatai, kurie susiję su visuomenine, religine ir prekybine škotų veikla – rotušė, buvusi mokykla, Šviesioji gimnazija, evangelikų reformatų bažnyčia, vaistinė, krautuvės.

Atvykimas

„Šis miestas priklauso Radvilų šeimai, jame viešai praktikuojama protestantų religija ir būtent todėl čia gyvena daug škotų, iš kurių esu vienas, trumpam apsistojęs šiame mieste, kurį tėvynainiai draugiškai pasitinka su dideliu stipraus midaus bokalu.“

Iš 1661 m. per Kėdainius keliavusio škoto Patriko Gordono (Patrick Gordon) memuarų

Tiksli škotų atvykimo į Kėdainius priežastis neaiški. Yra trys versijos. Viena skelbia, kad škotai atvyko vedami ekonominių interesų, kita sako, jog jie atsikėlė bėgdami nuo religinių persekiojimų Tėvynėje, trečia teigia – škotai Kėdainiuose įsikūrė, ieškodami „pažadėtosios žemės“, utopinės Antilijos.

Pastarosios idėją XVII a. I pus. sukūrė protestantų ideologai, vokiečiai Samuelis Hartlibas (Samuel Hartlib) ir škotas Džonas Durie (John Durie). Ja vadovaujantis, pasišventusių ir darbščių „Dievo darbininkų“ kolonija turėjo įsikurti karo nenunio kotame ir laisvame nuo religinės bei politinės priespaudos krašte. „Pažadėtąją žemę“ S. Hartlibas siūlė surasti Amerikos Virdžinijoje, bendražygiai utopinę svajonę norėjo įgyvendinti Europoje: Livonijoje, Kurše arba Abiejų Tautų Respublikoje. Svarstyta galimybė kolonistus įkurdinti Rygos įlankoje esančioje Runos saloje. Teigiama, kad po to, kai 1627 m. Vilniuje susitiko kunigaikštis Kristupas II Radvila su S. Hartlibo atstovu Poehmeriu iš Torunės, buvo nutarta imigrantus apgyvendinti Lietuvoje.

Kada škotai atvyko į Kėdainius, neaišku. Nežinoma iš kur ir kiek jų atvyko, kurioje miesto dalyje iš pradžių įsikūrė. 1629 m. Kėdainių reformatų mokykloje dėstė du škotų tautybės teologijos daktarai Jokūbas Patersonas (Jacob Paterson) ir Alek-

sandras Nicholas (Alexander Nichol). Nuo 1630 m. evangelikų reformatų bažnyčios dokumentų rinkinyje „Collecta zboru Kiejdanskiego“ minimi škotai Andersonas (Anderson), Benetas (Bennet), Kramontas (Crammond), Lorbsas (Porbes), Gilbertas (Gilbert), Halibortonas (Haliburton), Kukas (Cook), Molisonas (Mollison), Somervilas (Somerville). Manoma, jog škotų bendruomenę Kėdainiuose XVII a. vid.–XVIII a. I pus. sudarė 120–200 asmenų arba 37,9 proc. visų mieste gyvenusių reformatų.

Erdvė

„Galbūt šis miestas gali pasirodyti mūsų šventos evangelikų religijos širdis, tačiau visoje Lenkijos ir Lietuvos karalystėje neatsiras tokio miesto, išskyrus šį, kuriame britų tauta, turinti visišką religinę laisvę, galėtų turėti visapusiškas juridines teises, tiek pilietines, tiek neliečiamumo.“ Iš Kėdainių miesto gyventojų škotų Jokūbo Grėjaus (Jacob Gray) ir Jokūbo Gordono (Jacob Gordon) peticijos, išplatintos 1730 m. Londone britų protestantams

Škotų gyvenamąją ir veiklos erdvę XVII a. I pus.–XVII a. vid. buvo centrinė Kėdainių dalis: Didžiosios Rinkos aikštės ir trijų pagrindinių gatvių – Pilies (dabar Didžioji), Senosios bei Arklių (dabar Radvilų) – prieigos.

Jose škotai ėmė kurtis 1628–1629 m. Jie kūrėsi XVI a. pab. suformuotose 6–10 arų pailgų stačiakampių planų sklypuose, kuriuos miesto savininko kunigaikščio Kristupo II Radvilos leidimu supirkinėjo iš vietinių gyventojų – lietuvių, lenkų, vokiečių.

Įsigytuose sklypuose škotai mūrijo vieno ir dviejų aukštų U, L ir I formų namus su stačiais stogais ir aukštais renesansiniais frontonais. Dviaukščių namų pirmuose aukštuose jie laikė krautuves ir karčemas, antruose aukštuose gyveno, po namais išmūrytuose rūsiuose sandėliuodavo prekes.

Škotų namams buvo būdingos tapytos skliautuotos pirmųjų aukštų perdangos ir medinės galerijos kiemuose. Jas XVI–XVII a. įrenginėjo rytinės Škotijos pakrantės miestų gyventojai. Medinės galerijas, kaip škotų išmonę, įvardijo anglų publicistas ir rašytojas, garsaus romano „Robinzonas Kruzas“ autorius Danielius Defo (Daniel Defoe).

Po 1661 m. pasibaigusio Abiejų Tautų Respublikos karo su Maskvos kunigaikštyste ir Švedijos karalyste škotai Kėdainiuose išplėtė savo gyvenamąją ir veiklos erdvę. Jie kūrėsi vakarinėje miesto dalyje Janušavoje, pietrytiniame Skongalio rajone ir katalikų gyvenamoje miesto pusėje, esančioje kairiajame Nevėžio upės krante. Iki išvykimo iš Kėdainių XVIII a. vid. škotai nuomojo priemiesčio sklypus, palivarkus ir aplinkinius dvarus.

Sklypai

Autentiškus XVII a. bruožus išlaikė trys buvę škotų sklypai. Tai Jokūbo Grėjaus sklypas prie Didžiosios gatvės ir Jurgio Beneto bei Šiglio sklypai prie Didžiosios ir Senosios gatvių.

Šie sklypai yra 6,5–8,5 arų, pailgų stačiakampių planų, galais nukreipti į gatves.

Jų dydžiai ir planai liudija gerą sklypų formavimo tvarką, kuri Kėdainiuose buvo puoselėta XVI a. pab.–XVII a. vid. Savininkai, priklausomai nuo sklypų dydžio ir skaičiaus, buvo apmokestinę proporcingai. Toks apmokestinimas skatino geresnį sklypų tvarkymą ir naudojimą ūkiui, didino savininkų verslumą, pajamingumą ir miesto ekonominį gyvybingumą.

Autentišką sklypo planą ir apstatymą geriausiai išlaikė buvęs J. Beneto sklypas (Didžioji g. 20 ir Senoji g. 7). Jo plotis prie Didžiosios gatvės – 24,5 m, ilgis prie Senosios gatvės – 35,0 m. Sklype stovi dviejų aukštų U formos trijų korpusų mūrinis namas. Prie jo šliejasi du mūriniai dviejų aukštų namai: vienas – vakariniame sklypo pakraštyje, prie Senosios gatvės statytas XVII a., o kitas – rytiniame sklypo pakraštyje, statytas XX a. II pus. Pastarojo vietoje XVII a. vid.–XX a. I pus. stovėjo mūrinis ūkinis pastatas.

Sklypo viduryje plyti 8,5 m pločio ir 27,0 m ilgio uždaras kiemas. Į jį iš Didžiosios gatvės patenkama per pietinio namo korpusą įrengtus 3,5 m pločio ir 8,0 m ilgio skliautuotus vartus.

J. Grėjaus sklypo (Didžioji g. 36 ir 38) plotis prie gatvės – 22,4 m, ilgis – 37,0 m. Sklype stovi dviejų aukštų L ir I formų mūriniai namai. Abu jie rekonstruoti XIX–XX a. Jų vietoje XVII–XVIII a. stovėjo vientiso tūrio dviejų aukštų U formos trijų korpusų mūrinis namas. Jo fragmentai išliko rekonstruotame pietrytiniame L formos korpusė, kuriame dabar įsikūręs viešbutis „Grėjaus namas“.

Vakariame ir rytiniame sklypo pakraščiuose stovi du tarpukario ir šiuolaikinės modernios architektūros viešbučio pastatai. XVII–XIX a. jų vietoje stovėjo pailgi ūkiniai pastatai. Tarp jų ir mūrinio namo buvo 8,5 m pločio ir 27,0 m ilgio akmenimis grįstas kiemas. Į jį iš Pilies gatvės buvo patenkama per pietinio ir vakarinio korpusų sandūroje įrengtus 2,2 m pločio ir 6,5 m ilgio skliautuotus vartus. 2006 m. rekonstruojant sklypą dalis kiemo išplėsta į šiaurę – į dalį kaimyninio sklypo, kuris XVII–XX a. pr. šliejosi prie Kreivosios (dabar Smilgos) gatvės.

Šiglio sklypo (Didžioji g. 7) ilgis prie Didžiosios gatvės – 32,49 m, plotis prie Senosios gatvės – 20,7 m. Šiame sklype XVII a. I pus.–XX a. I pus. stovėjo dviejų aukštų ir dviejų L formos korpusų mūrinis namas. Trys aukšti renesansiniai abiejų korpusų frontonai buvo atsukti į Senąją gatvę. Prie šiaurinio namo korpuso, lygiagrečiai Didžiajai gatvei šliejosi stačiakampio plano ūkinis pastatas. Sklypo viduryje būta 13,0 m pločio ir 21,5 m ilgio akmenimis grįsto kiemo. Į jį iš Senosios gatvės buvo patenkama per abiejų korpusų sandūroje įrengtus 5,5 m pločio ir 7,0 m ilgio skliautuotus vartus. Tarpukariu nugriovus šiaurinį namo korpusą, dalis sklypo ištuštėjo ir prarado autentiškas ribas. Jos atkurtos ir abiejų namo korpusų planai bei tūriai atstatyti praeito šimtmečio pabaigoje.

Jurgio Andersono namas, Radvilų g. 5

Mūrinis dviejų aukštų namas yra trijų L formos korpusų – pagrindinio šiaurinio, prie Radvilų gatvės ir dviejų rytinių kieme. Pastarieji korpusai rekonstruoti XIX–XX a.

Autentiškus XVII a. bruožus išlaikė šiaurinis namo korpusas. Jis yra masyvus

stačiakampio tūrio su čerpėmis dengtu dvišlaičiu stogu, nusklembtu abiejuose šoniniuose frontonuose. Pastarieji per XIX a. rekonstrukciją buvo sužeminti. Pagrindinį fasadą prie Radvilų gatvės skaido platūs piliastrai ir aukšti stačiakampiai langai. Pirmo aukšto langai vietoje buvusių žemų langų su langinėmis įrengti XIX a. Lango su langinėmis būta ir ten, kur dabar yra fasadinės durys.

XVII–XVIII a. į namą buvo patenkama iš kiemo ir per skliautuotą vartų rytinėje sienoje įrengtas duris. Vartai su dalimi šiaurinio korpuso veikiausiai sugriuvo per 1774 m. gaisrą arba buvo nugriauti per XIX a. rekonstrukciją. Po šiaurės rytine korpuso dalimi išmūrytas stačiakampis vienos patalpos 5,15 m ilgio, 4,6 m pločio ir 2,2 m aukščio skliautuotas rūsys su tambūru ir laiptine iš kiemo.

Namą XVII a. I pus. Jurgis Andersonas (George Anderson) pastatė 22,0 m pločio ir apie 40 m ilgio pailgo stačiakampio plano sklype. Su lenkišku užrašu „szota Andersona“ sklypas pavaizduotas 1661 m. Kėdainių centrinės dalies abrise. XVII a. pab. sklypą ir namą J. Andersonas už skolas perleido žydų bendruomenei. Perleistą turtą 1727 m. nusipirko reformatų bendruomenė. Sklypo ir namo savininku XVIII a. vid. buvo miesto vaitas Juozapas Valentinavičius. Apie vėlesnius savininkus žinių neišliko.

Po Pirmojo pasaulinio karo namą vėl valdė žydai, o po Antrojo pasaulinio karo jis buvo nacionalizuotas: antrame aukšte ir pastogėje įrengti butai, pirmame aukšte veikė vilnų karšykla. Dabar namas – privačių asmenų nuosavybė.

Jurgis Andersonas evangelikų reformatų bažnyčios dokumentų rinkinyje paminėtas 1651 m. Tais metais jis ėjo magistrato teismo tarėjo pareigas. J. Andersonas buvo pasiturintis žmogus, veiklus ir įtakingas reformatų bendruomenės narys. Jam bendruomenė už nesavanaudišką tarnystę ir sąžiningą mokesčių rinkimą 1658 m. lapkričio 30 dieną pareiškė padėką.

Su žmona Elžbieta J. Andersonas valdė kelis sklypus Kėdainių priemiestyje, buvo Juodkiškių palivarko kairiajame Nevėžio krante nuomininkai ir dviejų sklypų prie Didžiosios Rinkos aikštės savininkai. J. Andersonas 1665–1669 ir 1690 m. ėjo aukštas miesto burmistro pareigas, bet nuo 1690 m. jo pavardė niekur neminima.

Jono Arneto namas, Radvilų g. 21

Mūrinis dviejų aukštų namas, kaip ir netoli stovintis buvęs J. Andersono namas yra dviejų L formos korpusų – pagrindinio šiaurinio prie Radvilų gatvės ir rytinio kieme. Abiejų korpusų lygius ir tinkuotus fasadus skaido dvi ritmingos stačiakampių langų eilės. Antruose kiemo pusės korpusų aukštuose įrengtos dvi medinės galerijos. Stogas plokščias, dvišlaitis, priderintas prie klasicistinių fasadų formų. Jos namui suteiktos per XIX a. I pus. rekonstrukciją.

Iki tol namas buvo grynų renesansinių formų su aukštu ir stačiu dvišlaičiu stogu, dengtu olandiškėmis čerpėmis. Pirmo aukšto fasadus skaidė stačiakampiai langai su langinėmis. Dabartinių šiaurinio korpuso durų ir prieškambario vietoje buvo įrengti 3,5 m pločio ir 2,2 m aukščio skliautuoti vartai. Per juos iš gatvės buvo patenkama į erdvų akmenimis grįstą kiemą. Rytinėje vartų sienoje įrengtos durys vedė į nedidelę patalpą, kurioje veikė krautuvė. Tai liudija po patalpos grindimis į rūsį išmūryta vertikali šachta, per kurią buvo pakeliamos rūsyje sandėliuojamos prekės.

Didžioji patalpų dalis per XIX–XX a. rekonstrukcijas prarado autentiškas formas ir bruožus. Juos išlaikė tik dvi šiaurinio ir dvi rytinio korpusų patalpos, kupolo formos virenė su atviru židiniu, nedidelė skliautuoto tualetų patalpa ir po abiejų korpusų sandūra išmūrytas dviejų patalpų skliautuotas rūsys su tambūru ir laiptine iš kiemo.

Pastatas mūriniu įvardytas 1661 m. Kėdainių centrinės dalies abrise ir 1663 m. miesto inventoriaus sąraše. Stačiakampio plano 22,0 m pločio ir apie 40 m ilgio sklype J. Arnetas jį išmūrijo XVII a. vid. Namas J. Arneto ir jo žmonos Barboros Žolkevičiūtės nuosavybe buvo iki 1675 m. Tais metais jį nupirko evangelikų reformatų bendruomenė, sumokėdama savininkams 3 000 lenkiškų auksinų.

Reformatai pastate įrengė kleboniją, pavadinę lenkiškai „Plebania Senjorska“ (*Senjorų klebonija*). Po šimto metų ji buvo vadinama dvejopai – „Senjorų klebonija“ ir „buvusiu Arnetų namu“. Evangelikų reformatų nuosavybe namas buvo iki Antrojo pasaulinio karo. Po karo jis buvo nacionalizuotas ir pritaikytas butams. Evangelikų reformatų bendruomenė buvusią nuosavybę atgavo 1999 m. Dabar namas išnuomotas Kėdainių r. savivaldybei. Jame veikia Kėdainių krašto muziejaus „Tradicinių amatų centras Arnetų name“.

Jonas Arnetas (lenk. – Jan Arnet) paminėtas 1637 m. evangelikų reformatų bažnyčios finansinių dokumentų rinkinyje. J. Arnetas buvo pasiturintis pirklys, tikriausiai praturtėjęs iš pelningos prekybos javais. Tai liudija 1654 m. balandžio 19 dienos sutartis dėl Apytalaukio dvaro netoli Kėdainių nuomos. Dvarą J. Arnetas išsinuomojo 10-čiai metų, sumokėdamas savininkui Valerijonui Šiukštai 10 700 lenkiškų auksinų.

Tačiau J. Arneto verslo planus sužlugdė 1655 m. prasidėjęs Abiejų Tautų Respublikos karas su Maskvos kunigaikštyste ir Švedijos karalyste. Dvare apsistoję Maskvos kariuomenė nuniokojo laukus ir išgrobstė aruoduose laikomus javus. Pasitraukus rusams dvarą niokojo švedų kariuomenė. Didelių nuostolių atnešė 1656–1659 m. nederliai. Per juos J. Arnetas patyrė 8 400 lenkiškų auksinų nuostolį.

J. Arneto likimas neaiškus. Šaltiniuose Arnetų pavardė paminėta 1763 m. Tų metų gegužės 5 dieną LDK kariuomenės leitenantas Jurgis Arnetas paaukojo Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčiai 21 600 lenkiškų auksinų. Ar Jurgis Arnetas buvo Jono Arneto palikuonis, nežinia.

Jurgio Beneto namas, Didžioji g. 20 ir Senoji g. 7

Dviejų aukštų U formos trijų korpusų mūrinių namų Pilies ir Senosios gatvių kampas Jurgis Benetas (George Bennet) pastatė XVII a. vid. Namas iš aplinkinių pastatų išsiskyrė dydžiu ir puošnumu. Jo fasadų plokštumas skaidė profiliuoti tarpaukštiniai karnizai ir tolygiai eilėmis išdėstyti stačiakampiai langai. Šiuos antrame aukšte juosė platūs apvadai, palanges puošė iškilūs geometrinių ornamentai, kampus pabrėžė stačiakampiai rustai.

Pietinio korpuso fasade, prie Pilies gatvės, skliautuotus 3,5 m pločio ir 8,0 m ilgio vartus aprėmimo du piliastrai ir archivoltu vadinamas iškilus skliauto apvasas. Rytinėje vartų sienoje įrengtos durys ir tiesi bei stati laiptinė vedė į antrą „gyvenamąjį aukštą“. Pietinio korpuso kiemo pusės fasade buvo įrengtos medinės galerijos.

Pirmame aukšte veikė karčema ir krautuvės. Jų patalpos buvo perdengtos medinėmis sijomis ir pusiau cilindrinio skliautu su liunetėmis, vadinamais į jį įsikertančiais skliautukais. Jas ir skliautą puošė tapytų stilizuotų augalų ornamentas, pajvairintas saulės, mėnulio ir žvaigždžių piešiniais. Po rytinio ir vakarinio namo korpusų bei prie Senosios gatvės stovėjusiu dviejų aukštų mūriniu priestatu buvo išmūryti keturi skliautuoti rūšiai. Dar vienas mūrinis dviejų aukštų priestatas be rūšio stovėjo rytiniame sklypo pakraštyje. Sklypo viduryje buvo 8,5 m pločio ir 27,0 m ilgio akmenimis grįstas uždaras kiemas.

Namas J. Beneto nuosavybe buvo iki 1686 m. Tai metais namo savininku tapo Kėdainių burmistras Jurgis Andersonas (George Anderson). Kaip J. Andersonas įsigijo namą ir kiek laiko buvo savininku, neaišku. Paskutiniu škotų tautybės savininku 1758 m. buvo Jonas Livingstonas (John Livingston). Nuo XVIII a. II pus. iki Pirmojo pasaulinio karo namo savininkais ir nuomininkais buvo lenkai, lietuviai, vokiečiai ir žydai. Jie antruose aukštuose gyveno, pirmuose aukštuose laikė arba nuomojo krautuves, karčemas ir vaistines.

Visi pirmųjų aukštų fasadai XIX a. II pus. buvo rekonstruoti. Sekant to laikmečio mada, juose iš abiejų gatvių buvo įrengtos durys, padaryti aukšti langai su langinėmis ir mediniais paneliais apačioje. Tokia pirmų aukštų fasadų kompozicija išliko vakariniame namo korpuse, prie Senosios gatvės ir dalyje pietinio korpuso, prie Didžiosios gatvės. Kitai pietinio korpuso daliai per XX a. II pus. rekonstrukciją suteikta renesanso laikotarpiui būdinga lygi ir rami fasado plokštuma, pajvairinta dviem dideliais stačiakampiais langais. Renesansinės formos išliko ir nerekonstruotuose antrų aukštų fasaduose.

Jokūbo Grėjaus namas, Didžioji g. 36

Mūrinis dviejų aukštų namas yra dviejų L formos korpusų: pietinio prie Didžiosios gatvės ir rytinio – kieme. Namas XX a. II pus.–XXI a. pr. buvo rekonstruotas, jame įsikūrė viešbutis „Grėjaus namas“.

Autentiški XVII a. I pus. fragmentai išliko pietinio ir rytinio korpusų pirmuose aukštuose. Juos reprezentuoja rytinio korpuso renesansinis fasado mūras, dvi skliautuotos patalpos ir du po abiem korpusais išmūryti skliautuoti rūšiai. Autentiškos liekanos ir senieji miesto planai byloja, kad XVII a. I pus.–XX a. pr. namo būta dviejų aukštų ir trijų U formos korpusų – pagrindinio pietinio, prie Didžiosios gatvės, ir vakarinio bei rytinio kieme.

Iš gatvės į kiemą buvo patenkama per 2,2 m pločio ir 6,5 m ilgio skliautuotus vartus, įrengtus pietinio ir vakarinio korpusų sandūroje. Rytinio korpuso antrame aukšte buvo įrengta medinė galerija. Jos vietą žymi renesansiniame kiemo mūro fasade išlikusios sijų ertmės. Dabar sijų vietoje įrengta moderni stiklo ir metalo galerija. Tarpukariu vientiso tūrio U formos namas buvo padalytas į dvi atskiras dalis – vakarinę I formos (dabar Didžioji g. 38) ir pietrytinę L formos (dabar Didžioji g. 36).

Namas paminėtas 1765 m. miesto inventoriaus sąrašė ir pavadintas mūriniu. Kada J. Grėjus tapo namo savininku, nežinia. Greičiausiai 1731–1740 m., pardavęs du sklypus ir mūrinį namą kitoje Pilies gatvės pusėje. Įsigyto namo savininku J. Grė-

jus buvo iki 1765 m. Tais metais pastatą už skolas jis perleido miesto vaitui Juozapui Valentinavičiui.

Jokūbo Grėjaus (Jacob Gray) pavardė paminėta 1724 m. Jis tais metais pirkė sklypą pietinėse Pilies gatvės prieigose, sumokėdamas savininkui Robertui Livingstonui (Robert Livingston) 50 talerių. 1727 m. J. Grėjus su dviem pirkliais, škotu Viljamu Rosu (William Ross) ir vokiečiu Adolfu Reinholdu (Adolf Reinhold), vyko į Londoną rinkti lėšų nuskurdusiems tėvynainiams paremti. Kelionė, matyt, buvo nesėkminga, nes 1730 m. vasarą tuo pačiu tikslu į Londoną išvyko su kunigu Jokūbu Gordonu (Jacob Gordon). Ši kelionė pasisekė. Už surinktas lėšas Karaliaučiuje buvo nupirkta įvairių prekių, dalis pinigų padėta į Dancigo banką.

J. Grėjus su keliais bendraminčiais 1731 m. įsteigė pirmąją akcinę bendrovę Lietuvoje „Societatis Commerciorum“ (*Komercijos draugija*). Tačiau jos veikla nebuvo sėkminga. Dėl apyvartinių lėšų stokos ir vidinių kivirčų draugija tais pačiais metais sužlugo. Mirtiną smūgį jai sudavė 1731 m. gaisras, per kurį sudegė J. Grėjaus krautuvės sandėliuose laikomos draugijos prekės. Ar tai būtų padegimo, neaišku.

J. Grėjus 1731–1740 m. ėjo magistrato teismo tarėjo pareigas, o 1741 m. buvo išrinktas miesto burmistru. Baigęs tarnybą jis prasiskolino ir išpardavęs turtą 1767 m. išvyko į Rygą.

Šiglio sklypas, Didžioji g. 7

Sklypas su lenkišku užrašu „Szygła szota“ pavaizduotas 1661 m. centrinės Kėdainių dalies abrise. Istorinių duomenų apie sklypą ir savininką nėra. Archeologiniai kasinėjimai liudija, kad sklypo būtų stačiakampio plano – 20,07 m pločio prie Senosios gatvės ir 32,49 m ilgio prie Didžiosios gatvės. Jame stovėjo XVII a. I pus. išmūrytas dviejų aukštų L formos dviejų korpusų namas. Jo statybos laikmetį byloja abiejų gatvių kampe 1989 ir 1993 m. atkastas trijų patalpų skliautuotas rūsys ir skliauto skiedinyje surastas sidabrinis Elbingo miesto grašis su iškalta 1629 m. data. Ant rūsio stovėjęs stačiakampis 19,5 m ilgio ir 7,0 m pločio šiaurinis namo korpusas šoniniu fasadu šliejosi prie Pilies gatvės (dabar Didžioji). Prie jos ir namo stovėjo stačiakampis 14,5 m ilgio ir 7,0 m pločio priestatas.

Rytinis 10,5 m ilgio ir 7,0 m pločio namo korpusas stovėjo prie Senosios gatvės. Jo ir šiaurinio korpuso sandūroje buvo įrengti 5,5 m pločio ir 7,0 m ilgio skliautuoti vartai su akmenimis grįstu grindiniu. Akmenimis buvo išgrįstas erdvus 21,5 m ilgio ir 13,0 m pločio kiemas. Pietinis kiemo ir sklypo pakraštys ribojosi su Jurgio Andersono (George Anderson) sklype stovėjusiu mūriniu namu bei mediniais ūkiniais pastatais.

Sklypo savininko veikla ir likimas nežinomi. Jo pavardė paminėta 1661 m. abrise ir daugiau niekur neminama. Sklypo savininku 1663 m. buvo magistrato teismo tarėjas Jonas Davidsonas (John Davidson). Kaip J. Davidsonas įsigijo sklypą ir kiek laiko buvo savininku, neaišku. Sklypas nuo XVIII a. vid. priklausė reformatų bendruomenei. Mūrinis namas XIX a. II pus. buvo rekonstruotas. Pirmo aukšto patalpose ir buvusių skliautuotų vartų vietoje įrengtos krautuvės. Jų fasadai prie abiejų gatvių buvo suskaidyti aukštomis durimis, aukštais langais su langinėmis ir mediniais pa-

neliais apačioje. Krautuvų savininkai iki Antrojo pasaulinio karo buvo žydai. Tarpukariu sklypas, nugriovus šiaurinį namo korpusą ir dalį rytinio korpuso, ištuštėjo. Nenugriauto rytinio namo korpuso dalis buvo rekonstruota. Jo fasadams suteiktas tam laikotarpiui būdingas modernus stilius. Sklypo planas atkurtas ir abiejų namo korpusų tūriai bei frontonai atstatyti praeito šimtmečio pabaigoje. Šiaurinio korpuso frontonas išmūrytas nebūdingų barokinių formų. Jos XVII a. I pus.–XX a. pr. buvo renesansinės, trikampio pavidalo.

Aleksandro Gordono rūsys, Didžioji g. 12

Rūsų slypi po pietrytine namo (Didžioji g. 12) dalimi. Tai – 5,1 m ilgio, 3,3 m pločio ir 2,2 m aukščio patalpa, galu nukreipta į Didžiąją gatvę. Rūsio sienos mūrytos iš raudonų gerai išdegtų plytų, surištų balkšvu kalkių skiediniu. Tokiomis pat plytomis per XIX a. rūsio rekonstrukciją išklotos ir grindys. Iki tol jos buvo grįstos akmenimis ant supilto balkšvo smėlio. Rūsio patalpa buvo perdengta medinėmis sijomis, būdingomis XVII a. pr.–XVII a. I pus. Kėdainiuose mūrytiems rūsiams.

Pietvakariniam rūsio kampe ant tvirto plytų skliauto įrengta statų devynių pakopų laiptinė, vedanti į Didžiąją gatvę. Sienose išmūrytos septynios įvairaus dydžio skliautuotos nišos. Viena aukšta ir plati niša vakarinėje sienoje įrengta skliautuotoje durų angoje. Pastaroji išmūryta, ketinant greta įrengti kitą patalpą, kuri dėl kažkokių priežasčių nebuvo įrengta. Panašių skliautuotų durų angų į neįrengtas rūsių patalpas randama ir kituose XVII a. I pus. Kėdainių mūriniuose namuose.

Sklypas, kuriame slypi rūsys, pavaizduotas 1661 m. Kėdainių centrinės dalies abrise. Ant stačiakampio formos sklypo užrašas skelbia, kad jo savininkas – Aleksandras Gordonas (Alexander Gordon). Kada A. Gordonas įsigijo sklypą ir išmūrijo namą su rūsiu, nežinia. Jo pavardė evangelikų reformatų bažnyčios dokumentų rinkinyje paminėta 1637 m. Greičiausiai tais metais jis jau buvo sklypo ir namo savininku. Tokią prielaidą leidžia daryti po dabartiniu namu slypintis XVII a. I pus. rūsys ir iki 1914 m. ant jo stovėjęs mūrinio namo architektūra.

Namo būta pailgo stačiakampio plano, vieno ir dviejų aukštų. Vieno aukšto pietinės dalies fasade prie Pilies gatvės (dabar Didžioji) buvo įrengtos durys į patalpą ir rūšį bei du žemi stačiakampiai langai su langinėmis. Tarpaukštinis profiliuotas karnizas virš durų ir stačiakampių langų žymės trikampiam frontone byloja, kad pietinė namo dalis irgi buvo dviejų aukštų. Taigi visas namas buvo dviejų aukštų, I formos ir vientiso tūrio. Pirmame aukšte veikė A. Gordono krautuvė ir karčema, antrame aukšte buvo butas.

Du skirtingus aukštus namas veikiausiai įgavo po 1760 m. gaisro. Išdegusi pietinė namo dalis, prie Pilies gatvės, buvo sužeminta, suteikiant jai vieną aukštą, įrengiant nuožulnų malksnomis dengtą stogą ir platų trikampį frontoną. Iki gaisro jis buvo ne priekiniame pietiniame fasade, o šoniniame rytiniame, prie įvažiavimo į sklypą. Tokių namų su šoniniais frontonais XVII–XIX a. Kėdainiuose būta daugiau. Vienas jų su aukštu trikampiu šoniniu vakariniu frontonu dabartinio namo (Didžioji gatvė 3) vietoje stovėjo iki Pirmojo pasaulinio karo.

A. Gordono mūrinis namas per 1914 m. gaisrą sudegė, o jo vietoje tarpukariu buvo pastatyta vieno aukšto krautuvė. Praeito šimtmečio antroje pusėje ji buvo rekonstruota į vieno aukšto pailgo stačiakampio plano mūrinį namą (Didžioji gatvė 12). Rūsysis per rekonstrukciją buvo užpiltas statybiniu laužu ir palaidotas.

Škotų tabako krautuvė, Didžiosios Rinkos a. 6A

Buvusi krautuvė I formos, dviejų aukštų su stačiu dvišlaičiu čerpėmis dengtu stogu ir trikampiu frontonu.

Fasadų formos paprastos ir santūrios. Ramaus silueto pagrindinį fasadą skaido dideli stačiakampiai langai ir durys, viršų juosia du tiesūs profiliuoti sandriškai. Antrame aukšte trys vienoje eilėje išdėstyti langai šiek tiek įgilinti ir aprėminti profiliuotais rėmais. Šiais aprėmintos ir palangės. Lygų trikampį frontoną pabrėžia profiliuotas karnizas ir stačiakampis langas. Abu šoniniai fasadai lygūs. Galinio fasado lygias plokštumas skaido du dideli stačiakampiai langai ir pirmo aukšto kampuose išmūryti kontraforsai.

Didžioji buvusios krautuvės patalpa perdengta pusiau cilindrinio skliautu su liutėmis. Grindys iškeltos per 80 cm virš durų slenksčio. Tai padaryta dėl aukštai po patalpa išmūryto rūšio skliauto. Skliautuotos durys veda į medinę perdangą perdengtą mažąją patalpą. Iš jos patenkama į vidinį rotušės kiemą ir skliautuotą vienos patalpos rūšį po didžiąja patalpa. Rūsio sienos mūrytos iš didelių lauko riedulių ir raudonų gerai išdegtų plytų. Skliautuotos durys su penkių pakopų laiptine įrengtos vakarinėje rūšio sienoje. Rytinėje sienoje išmūryti du skliautuoti švieslangiai, pietinėje sienoje – skliautuota niša.

Tabako krautuvė paminėta 1653 m. rugsėjo 22 dieną kunigaikščio Jonušo Radvilos rašytame laiške, kurį skyrė miesto seniūnui Laurynui Kochanskiui. Kunigaikštis laiške piktinosi škotais, kurie nenorėjo, kad jų tabako krautuvės siena glaustųsi prie statomos rotušės sienos. Savo pasipiktinimą kunigaikštis veikiausiai argumentavo senu papročiu, kuriuo kaimynai besijungiančias sienas privalėjo statyti bendromis lėšomis. Tabako krautuvės paminėjimas kunigaikščio laiške liudija, kad Kėdainių neaplenkė nuo XVI a. pab. Europoje plitusi rūkymo mada. Ar ją į Kėdainius atnešė būtent škotai, neaišku, tačiau jų krautuvės paminėjimas byloja šios tautos atstovus prie to prisidėjus.

Kada pradėta statyti krautuvė – nežinia. Greičiausiai kartu su miesto rotuše, 1651 m. Nuo XVII a. pab. krautuvė niekur neminima. Namas, kuriame ji veikė XVII a. pab.–XVIII a. I pus. priklausė škotų pirklių brolijai ir buvo nuomojamas. Manoma, kad name 1731 m. liepos 7 dieną įsikūrė škotų pirklių draugija, pasivadinsi „Societatis Commerciorum“ (*Komercijos draugija*). Ji buvo pirmoji akcinė bendrovė Lietuvoje. Draugiją įkūrė Kėdainių burmistras Aleksandras Kutbertas (Alexander Cuthbert), vaito pavaduotojas Jurgis Forsajus (George Forsyth), magistrato tarėjas Andrius Leityčius (Andrew Leitch), teismo šuolininkai Viljamas Rosas (William Ross), Robertas Livingstonas (Robert Livingston), Dovydas Andersonas (David Anderson), Jokūbas Grėjus (Jacob Gray), dešimtininkai Danielius Mitchelas (Daniel

Mitchell) ir Jurgis Halibortonas (George Haliburton).

Įkūrimo rašte jie paskelbė, kad draugijos nariai siekia Kėdainiuose atgaivinti prekybą, išlaikyti evangelikų reformatų bažnyčią, šelpiti vargšus ir nuskurdusius tautiečius. Draugijos nariais galėjo būti magistrato pareigūnai, reformatų bažnyčios senjorai ir visi, kas kilę „ex gente Magna Britannia“ (iš Didžiosios Britanijos tautos). Draugija užmezgė ryšius su Karaliaučiaus, Rygos ir Dancigo škotų pirkliais. Tačiau prekybai plėtoti trūko apyvartinių lėšų, draugijos narių skaičių riboja privaloma škotų tautybė ir priklausomybė reformatų konfesijai. Kai kuriems nariams privatūs jų interesai buvo aukščiau draugijos interesų. Dėl šių priežasčių draugija gyvavo tik kelis mėnesius.

XVIII a. II pus. namas buvo reformatų nuosavybė. Jame 1765–1784 m. veikė reformatų išlaikoma vienišų ir nusenusių miesto gyventojų prieglauda. Antras namo aukštas per 1914 m. gaisrą sudegė. Jis atstatytas tarpukariu, restauruotas 1974 m.

Škotų krautuvės, Didžiosios Rinkos a. 4 ir 6A

Krautuvės paminėtos 1727 m. rugsėjo 6 dienos miesto inventoriaus sąrašė. Jos pastatytos apie 1654 m., išmūrijus rotušę, suformavus jos ir evangelikų reformatų bažnyčios valdas, o 1661 m. centrinės Kėdainių dalies abrise matyti, kaip buvo išdėstytos, – devyniolika krautuvių stovėjo pietiniame ir rytiniame evangelikų reformatų bažnyčios šventoriaus pakraščiuose.

1727 m. inventoriaus sąrašė paminėtos tik rytiniame šventoriaus pakraštyje, prie Didžiosios Rinkos aikštės, stovėjusios krautuvės. Iš dešimties vienoje eilėje stovėjusių pastatų aštuoni priklausė škotams, o du buvo evangelikų reformatų bažnyčios nuosavybė.

Pirma šioje eilėje stovėjo ir prie rotušės šliejosi škotų pirklių brolijai priklausiusi mūrinė krautuvė, o antra, irgi mūrinė, buvo Patersono nuosavybė. Kitos aštuonios krautuvės buvo medinės: trečia nuo rotušės – Grėjaus, ketvirta – Patersono, penkta – Suthnorto, šešta ir septinta – Leityčiaus, aštunta – Forsajaus. Pastaroji, kaip ir dvi medinės evangelikų reformatų bažnyčiai priklausiusios krautuvės, buvo laisvai nuomojama.

Krautuvių pastatymas bažnyčios šventoriuje liudija evangelikų reformatų gebėjimą religinius dalykus derinti su verslu ir nauda. Iš nuomojamų krautuvių reformatų bendruomenė gaudavo pelno, kurį skirdavo bažnyčiai, vargšų prieglaudai ir kitoms reikmėms.

Krautuvės 1727 m. miesto inventoriaus sąrašė neapibūdintos, todėl jų planai, tūriai ir architektūra lieka neaiškūs. 1986 m. buvo kasinėjamas rytinis evangelikų reformatų bažnyčios šventoriaus pakraštys, tačiau krautuvių pamatų liekanų nerasta.

Iki mūsų dienų išliko tik greta rotušės stovintis renesansinių formų dviejų aukštų mūrinis namas. XVII a. vid. jame veikė škotų tabako krautuvė, kuri minėtame 1727 m. inventoriaus sąrašė įvardyta škotų pirklių brolijos namu.

Kėdainių škotų asmenvardžiai

Ragauskaitė, Alma. „Škotų pavardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose“. *Acta Linguistica Lithuanica* 75 (2016): 46–47, 49, 51–55.

[...] Atskirai buvo aptarti XVII–XVIII a. Kėdainių miesto škotų pavardžių slavinimo dėsningumai, pastebėta, kad šios pavardės – tai kilmės aspektu unikali miesto lokalinės bendruomenės vardyno dalis. Jau svarstyta ir lenkų kalbos įtaka, užrašant kėdainiečių (lietuvių ir kt.) asmenvardžius XVII–XVIII a. miesto istorijos dokumentuose. Paaiškėjo, kad šių tikrinių vardų sulenkinimo laipsnis bene labiausiai priklausė nuo juos perteikusių raštininkų, jų požiūrio, erudicijos ir kt. Pastebėjus minėtus kėdainiečių istorinių pavardžių formavimosi, jų kilmės, slavinimo ir kt. savitumus, šia publikacija yra tęsiamas Kėdainių senojo vardyno tyrimas.

Šio straipsnio tikslas – išsamiai aptarti XVII–XVIII a. Kėdainių škotų bendruomenės narių įvardijimo tendencijas bei jų paveldimų asmenvardžių (pavardžių) fiksavimo svarbiausias ypatybes miesto istorijos šaltiniuose.

Medžiaga straipsniui daugiausia surinkta iš XVII–XVIII a. Kėdainių magistrato knygų. Tai vieni svarbiausių miestiečių istorinės antroponimijos šaltinių. Didžioji dalis XVII a. Kėdainių magistrato knygų yra sudegusi, todėl labai trūksta jų ankstyvųjų įrašų. Šie įrašai būtų bene vertingiausia istorinės antroponiminės medžiagos dalis, ypač naudinga tiriant škotų bendruomenės veiklos pradžią mieste. Magistrato sesijų ar posėdžių ir tarėjų teismo protokolų knygos išlikusios tik pradedant 1759 m., nors ir nėra jų pamečiui. Iš viso yra išlikusios XVII–XIX a. pradžios 24-ios magistrato knygos, rašytos lotynų ir lenkų kalbomis. Tai didelę antroponiminę vertę turintys istorijos šaltiniai, atspindintys įvairius miesto įvykius ir vietinės bendruomenės reikalus (miestiečių skolas, pirkimo–pardavimo sutartis ir kt.). Čia taip pat įrašyti magistrato sesijų protokolai, miestiečių sueigų sprendimai, cechų nuostatai, teismo protokolai, įvairūs miesto, šeimos gyvenimo realijas atspindintys dokumentai (testamentai ir pan.).

Suskaiciuota bent 17 šias knygas rašiusių raštininkų. Dėmesį patraukia tai, kad kai kurios raštininkų pavardės galėjo būti ir lietuvių tautybės asmenų [...]. O štai 1702 m. Kėdainių magistrato raštininku buvo škotas, identifikuotas kaip Wiliam Forsyth. Šios aplinkybės, be jokios abejonės, turėjo įtakos užrašant kėdainiečių asmenvardžių formas.

Mėginant bent iš dalies užpildyti XVII a. magistrato knygų ankstyvųjų įrašų spragą, šiame straipsnyje dar remiamasi kitais istorijos šaltiniais. Tai Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1628–1663 m. sesijų protokolų (*Collecta zboru Kieydanskiego*) rinkinys, Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1640–1649 m. krikšto ir 1641–1649 m. santuokos metrikų knygos, Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenės 1664–1717 m. sesijų aktų rinkinys (*Akta Sessionalne Zboru Kieydanskiego*) bei Kėdainių 1666 m. inventorių. Iš minėtų XVII–XVIII a. šaltinių buvo atrinkta apie 250 škotų įvardijimų. Skaičiuoti ne skirtingų asmenų, bet pasikartojantys jų fiksavimo atvejai. Mat siekiant aptarti išskirtinę škotų paveldimų antroponimų (pa-

vardžių susiformavimo situaciją (apie 1628–1629 m. į Kėdainius atvykdami škotai jau turėjo pavardes), jų pavardžių fiksavimo savitumus, jų grafinius variantus ir kt. kaip tik reikalingi tų pačių asmenų skirtingi užrašymai. Toliau bus trumpai apibūdintas škotų bendruomenės kūrimasis Kėdainiuose, nustatyti šios tautybės atstovų įvardijimo polinkiai ir kt. XVII–XVIII a. Kėdainių miesto rankraščiuose.

[...]

Kėdainių škotų bendruomenės nariai, kaip ir visi kėdainiečiai (lietuviai bei kt.) taip pat pažymėti nuorodomis le. *mieszczanin, obywatel*, pvz.: 1753 *Panu Michałowi Forsajowi Obywatelowi Miasta Kieidanskiego* dat. KMK2 172, 1714 *Pana Livingstona Raycy <...> Mieszczanow <...> Miasta Kieydan(skiego)* gen. KMK3 30v ir t. t. Var-tojamos ir specialios škotų tautybę nusakančios nuorodos le. *szkot, szot, z naciej szkotskiej*, pvz.: 1643 *Jan Chapman Szkot* KERJ 61v, 1649 *Jakub Kujck Szkot* KERK 8v, 1650 *Jana Lausonna Szkota* gen. CZK 68, 1649 *Jan Nikiel Szkot* KERK 8, 1646 *Wilhelm Olephant Szot* KERK 5v, 1655 *pan Jakub Ranison z naciej szkotskiej* CZK 103, 1635 *P(an) Andrys Szot* CZK 33, 1633 *Tomasz Szot* CZK 24 ir kt. Tokios šaltiniuose pasitaikančios nuorodos leidžia teigti, kad šie kėdainiečiai buvo būtent škotai ir aplinkiniai juos išskyrė kaip nevietinius. Tačiau iki šiol nėra išvengta kai kurių tautybės interpretacijos nevienodumų (istorijos šaltiniuose ir kt. škotai kai kada dar vadinami platesne sąvoka – „anglais“). Pavyzdžiui, manoma, kad XVIII a. žymusis kėdainietis, įvardytas kaip Jakub Gray, buvo anglas, o Paulas Bajeris jį priskyrė prie škotų. Šis asmuo minimas ir XVIII a. Kėdainių magistrato knygoje, pvz.: 1723 *Panem Jakubem Grejem Decemwirem Kieydanskim* abl. KMK4 63 – 1737 *Pana Jakuba Graia Raycy Kieydan(skiego)* gen. KMK5 38 – 1739 *Panem Jakubem Grajem Raycą Kieydanskim* abl. KMK5 79 ir kt.

[...]

Siekiant kuo patikimiau identifikuoti Kėdainių škotų įvardijimus, straipsnyje remiamasi P. Bajerio sudaryta šios tautybės asmenų lentele (registru) iš šių istorijos šaltinių: 1628–1663 m. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios finansinių dokumentų (*Collecta zboru Kieydanskiego*) rinkinio, Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1640–1649 m. krikšto ir 1641–1649 m. santuokos metrikų įrašų bei 1697 m. sąrašo *Rejestr porządny Auditorow Zboru tego Kieydanskiego* iš Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenės 1664–1717 m. sesijų aktų rinkinio (*Akta Sessionalne Zboru Kieydanskiego*). Šis 1697 m. *Rejestr porządny Auditorow Zboru tego Kieydanskiego* sąrašas jau buvo pirmiau publikuotas ir cituotas. P. Bajerio parengtoje lentelėje surašyti tokie duomenys: konkretus šaltinis, kuriame paminėtas škotų kilmės asmuo, data, pareigos ir kt.

Straipsnyje pateikiamos Kėdainių škotų istorinės pavardės dėl tikslumo dar buvo palygintos su škotų pavardėmis iš XIX a. amžiaus britų pavardžių atlaso *The Surname Atlas*. Šis pavardžių atlasas rodo Anglijos, Škotijos ir Velso pavardžių paplitimą 1881 m. Be to, peržiūrėti ir kiti žinomi škotų pavardžių rinkiniai.

[...]

Apie jų įtaką ir padėtį visuomenėje liudija tai, jog nemažai škotiškų pavardžių

turi to meto magistrato pareigūnai, pasiturintys pirkliai, kreditoriai, palivarkų nuomininkai, krautuvių savininkai, gimnazijos rektoriai, reformatų bažnyčios senjorai, jos rėmėjai ir kt., pvz.: 1690 *Dawid Kreyfty Ławnik* KMK2 21; 1708 *Pan Jan Crammont Ławnik Magdeburgiey Kieydanskiey* KMK3 15, 1721 *Pana Wilhelma Haliborthona Kupca y Obywatela Kieydanskiego* gen. KMK4 4, 1704 *Honorato Domino Alberto Lewingston Consulari eiusdem Civitatis* KMK3 6v, 1721–1725 *Dawida Mitchella Decemwira* 6 gen. KMK4 107, 1794 *Jan Moleyson Profesor Szkół Kieydanskich* KMK24 142, 1724 *Szlachetnych Panow Woyciecha Paterfona Raycy* <...> gen. KMK4 107, 1735 *Wilimem Rofsem Lantwoytem* abl. KMK5 27v ir t. t. Matyt, dėl trumpumo kai kada tas pats asmuo užrašomas tik pavarde, pvz.: 1711 *P(ana) Cramondta* gen. KMK3 24v, 1654 *pana Cupera* gen. CZK 79, 1658 *panu Ramsonowi* dat. CZK 108, 1655 *pana Ranisona* gen. CZK 104, 1653 *p(ana) Dawida Symsona* gen. CZK 92 – 1653 *Symsona* gen. CZK 92 ir kt.

Ištirus XVII–XVIII a. istorijos šaltinius matyti, kad pavardės vartotos škotų kilmės miesto valdančiojo elito ir žemesnės visuomeninės padėties asmenų užrašymuose. Paveldimas asmenvardis funkcionuoja tos pačios šeimos narių (tėvų ir vaikų, vyro ir žmonos, brolių ir kt.) įvardijimuose, pvz.: 1714 *Ja Jan Farsay Czynią wiadomo y iawno zeznawam tym moim Dobrowolnym listem Kwitacinnym Danym Rodzonemu* <...> *Panu Jerzemu Farsaiowi, iako starszemu Bratu Na to Iz ia wyszmianowany Jan Farsay, przybywszy z Cudzych Kraiow służby woienney* <...> *w Roku Tysiąc siedmsetnym dwunastym do Miasta Kieydan y niezostawszy* <...> *Panow Rodzicow Moich żywocie* <...> *Pana Wilhelma Farsaja Pisarza Grodzkiego Kieydanskiego y Rodzicielki Moiey* <...> *Paniey Anny Ławrynowny Farsajowey* KMK3 59; 1714 *Pana Livingstona Raycy od Szlachetney* <...> *Anny Hallibortonowny Livingstonową Małżonkow Mieszczanow* <...> *Miasta Kieydan(skiego)* gen. KMK3 30v; 1731 *Pan Wilim Rofz Rayca Kieydanski* <...> *Katarzyna z Arnetow primi voti Elizeuszowa Reiowa ad præsens Rofzowa* KMK2 76; 1717 *Jerzy Sumerwił y Ja Anna Mozieniufzowa Jerzyna Sumerwiłowa Małżonkowie* <...> KMK3 81v.

XVII–XVIII a. pastebėti du bendri asmenvardžiai, kai šalia užrašyti vyras ir žmona, pvz.: 1691 *szlachetnemu P(anu) Hendrichowi Hunterowi Ławnikowi Kieydanskiemu y szlachetney Paniey Katharzynie Lewistonownie Hendrichowey Hunterowey Ławnikowey Małżonkom* dat. KMK2 35; 1715 *Panu Alexandrowi Cuthbertowi Burmistrzowi Miasta Kieydanskiego y szlachetney* <...> *Pani Katharzynie Kalinowskiey Alexandrowey Cuthbertowey Burmistrzowey Małżonkom y obywatelom Miasta Kieydanskiego* dat. KMK3 69v.

[...] Minėtini šie Kėdainių škotų ir jų šeimų narių įvardijimai, pvz.: 1679 *Panowie Ławnicy P(an) Woyciech Leviston, P(ani) Katarz(i)na Krechtonowna, Zona iego. Katarry(na), Margreta Corki. Wojciech, Jerzy Synowie. Carol, y Tomas Ramze Pasierbowie* ASZK 70; 1679 *P(an) Jan Dawidson, P(ani) Dorota Burnetówna Zona iego* ASZK 70; 1679 *W Rynku P(an) Jerzy Makien, Złotnik P(ani) Anna, Zona iego jakub Somerwill Andrzej Makien Syn* ASZK 71; 1679 *W Rynku P(an) Dawid Gilbert Anna Corka iego* ASZK 71; 1679 *Na Posmilskiey Ulicy P(ani) Gertruda Kiuckowa Wdowa. Anna y Zofia Corki* ASZK 71; 1679 *P(an) Jakub Somerwill Anna Zona iego Anna, Katarzyna, Helena*

Corki ASZK 71; 1679 Na Konskiey Ulicy P(an) Jan Scharp P(ani) Katarzyna Helleb. Zona iego Jan, Jerzy, Wojciech, Alexander Synowie ASZK 72 ir kt.

Iš šių pavyzdžių aiškiausiai matyti, kad be paveldimo asmenvardžio, t. y. pavardės, užrašyti ir kai kurie aukštą socialinę ekonominę padėtį visuomenėje užiman- tys škotai. Ši aplinkybė rodo, kad pateiktuose atvejuose bendri asmenvardžiai tie- siog neužfiksuoti. Matyt, tai iš tiesų lėmė įvardijimo nevienodumai, įrašų kontekstas, raštininkų turėta rašto tradicija. Šią mintį pagrindžia tai, jog skirtinguose Kėdainių istorijos šaltiniuose tų pačių šeimų nariai yra užrašomi nevienodai – su paveldimais asmenvardžiais ir be jų, pvz.: 1679 *Panowie Burmistrzowie P(an) Ierzy Anderson: P(ani) Elzbieta Zona iego ASZK 70* ir 1690 *Spectabilis D(omi)ni Georgj Anderfon Proconsulis KMK2 6v*, jo žmona – 1690 *Szlachetney paniey Jerzyney Andersonowey Burmistrzowey Kieydanskiey gen. KMK2 4v*; 1679 *Panowie Raicy P(an) Ierzy Helleborton P(ani) Elz- bieta Zona iego ASZK 70* ir 1736 *Panią Elzbietą z Barklaiow Halibortonową tudziefz Panem Jerzym Halibortonem Ławnikiem Kieyd(anskim) KMK6 28*; 1679 *Panowie Raicy P(an) Jakub Kiuck, P(ani) Małgorzata Zona iego ASZK 70* ir 1704 *Panu Jakubie Kiuku Raycy Miasta Kieydanskiego y Szlachetney Pani Małgorzacie <...> Jakubowey Kiukowey KMK3 7v*; 1679 *Na Długiej Ulicy P(an) Alexander Mongriff: P(ani) Zofia Zona iego Bennetowna ASZK 71* ir 1691 *Pana Alexandra Mąkryfa Ławnika Kieydanskiego y na Panią Zofię Bennetownę Alexandrową Mąkryfową Małzonkow KMK2 39*.

Kartais praleidžiami moters vardas ir mergautinė pavardė, pateikiant nuorodą le. sama, t. y. pati, žmona, ir užrašoma tik viena bendra sutuoktinių pavardė: 1750–1766 *Panu Jakubowi y Samey Grajom Małz(onkom) Obyw(atelom) Kieyd(anskim) dat. KMK 1013* ir 1777 *Jakub y Elzbieta z Kramontow Grajowie Obywatele Kieydanscy KMK17 17v*.

Nors Kėdainių škotai ir saugojo savo tautinį identitetą, bet, kita vertus, jie galėjo išvengti kalbinės ir kultūrinės izoliacijos susiedami save santuokos ryšiais su vietiniu miesto elitu. Todėl kai kurios lietuviškos, lenkiškos kilmės moterų ir vyrų pavardės buvo apie mišrias santuokas, pvz.: 1679 *P(an) Reinold Gordan P(ani) Judita Budre- wiczowna Zona iego ASZK 70*; 1699 *Ja Jakub Karol Gradowski y Ja Anna Andersonow- na Jakubowa Karolina Gradowska Małzonkowie KMK1 89*; 1679 *P(an) Ierzy Meleison P(ani) Katarzyna Mikszewiczowna, Zona iego ASZK* ir 1691 *Ja Jerzy Molleson Bur- mistrz y Ja Katharzyna Miksiewiczowna Jerzyna Molefonowa Burmistrzowa Małzon- kowie Mieszczanie Miasta KMK2 37v*; 1704 *P(anu) Andrzeiowi Leytticzowi Kupcowi y Mieszczaninowi Kieydanskiemu <...> y Małzonce <...> Pani Christynie Paszkiewicz- wnie Andrzeiowey Letticzowey dat. KMK3 7v*; 1704–1720 *Nobilis Dominus Joannes Sta- nielewicz alias Staniewicz et Margarita Hallibortonowna Conjuges legitimi KMK3 11* ir 1704–1720 *Ja Jan Stanielewicz alias Staniewicz, y Ja Małgorzata Hallibortonowna Janowa Staniewiczowa Małzonkowie, Obywatele y Mieszczanie Miasta Kieydan(skiego) KMK3 11 ir kt.*

Kadangi škotų pavardės daugiausia buvo užfiksuotos rankraščiuose, rašytuose lenkų ir lotynų kalbomis, ir kelių raštininkų, buvo neišvengta užrašymo nevienodu- mų. To paties asmens pavardė skirtinguose įrašuose gali būti kaip nors pakeista, todėl sunkiau identifikuojama kaip škotiškoji. Taip susidarė nemažai škotiškų pavardžių

grafinių variantų, pvz.: 1637 *Jan Arnet* || 1638 *P(an) Jan Arnat* CZK 45 || 1655 *Jan Arnot* CZK 102; 1637 *Alexander Gorden* CZK 37 || 1638 *P(an) Alexander Gordon* CZK 45 || 1651 *Alexander Gordonn* CZK 74; 1646 *Jakub Kujck Szkot* KERK 8v || 1660 *Pana Jakuba Kiuka* gen. KAK1 16; 1690 *Robert Liwiston Rayca* KMK2 8v || 1691 *Roberth Liwifon Rayca* KMK2 38; 1638 *P(an) Thomas Melisson* CZK 45 || 1647 *Tomasz Meleyson* CZK 64; 1650 *Jan Nikiel* CZK 67 || 1650 *Pan Jan Nikoll szafarz zborowy* CZK 73; 1638 *William Oliphant* CZK 45 || 1646 *Wilhelm Olephant Szot* KERK 5v; 1649 *Tomass Skromse* KERK 8 || 1658 *Thomass Skremzer* CZK 108; 1666 *Jacobus Zomervill* ASZB 8 || 1668 *Iacobus Somerwill* ASZK 8; 1714 *Dominus Georgius Farsay* KMK3 59 || 1721 *Pana Jerzego Forfaia Ławnika Miaſta Kieydanſkiego* gen. KMK4 1v; 1704 *Dominum Andre-am Leytticz Decemvirum Caiodunensem* KMK3 7v || 1713 *Andrzeia Licza* gen. K MK3 42v || 1719 *Andrzej Leytitz Rayca Maydeburyi Kieydanskiew* KMK3 95; 1711 *Woyciech Peterson Ławnik* KMK3 29v || 1714 *Woyciech Paterson* KMK3 59v || 1722 *Pan Woyciech Peterfon Rayca Magdeburj Kieydanſkiew* KMK4 47v.

Dar labiau slavinti moterų škotiški asmenvardžiai. Buvo vartojamos moterų krikščioniškų vardų lenkiškos ir lotyniškos lytys, pvz.: *Anna, Catharina; Katarzyna*, bet itin retai – deminutyvinės: *Halszka* ir kt. Aktų įrašai rodo, kad škotų miesto valdžios narių, turtingiausių pirklių žmonos buvo įvardijamos ilgosiomis vardų lytimis. Deminutyvines vardų formas dažnai turi kėdainiečių (lietuvų ir kt.) žemesnių sluoksnių atstovės (tarnaitės ir pan.). Į jas buvo žiūrima nepagarbiai, atsainiai, todėl jų vardų lyčių vienodumo niekas nepaisė. Be to, papildomai buvo pridedamos slaviškos priesagos -ova (šaltiniuose rašoma -owa) įprastai ištekęusių škočių moterų pavardėms ir -ovna (rašoma -owna) – netekėjusių moterų ar merginų pavardėms, pvz.: 1652 *p(ani) Czapmanową mieszczanką kiejdańską* CZK 79, 1659 *pani Forbeżowa* CZK 109, 1679 *Halszka Hallibortonowna* ASZK 72, 1688 *Ja <...> bywfza Janowa Heiowa a teraznieyfza Jerzyna Mollefonowa Burmistrzowa* KMK1 78, 1659 *panna Margareta Simsonówna* CZK 109; 1717 *Katarzynie Forsaiowey* KMK1 dat. 107 – 1731 *Katarzyna Monkryfowna Forsaiowa* KMK2 66, 1750 *Domina Anna Forsejowa vidua* KMK2 132, 1753 *Katarzyna Dettlthen Kuczbertowa* KMK2 175, 1710 *Pani Katerzynie Lewingstonownie Leytitzowey* dat. KMK2 55, 1722 *Pani Zofia z Rejow Lewingstonowa* KMK1 159, 1709 *Pani Katharzyny Simsonowny bywszey Alexandrowey Monkryfowey Burmistrzowey Kieydanskiew* gen. KMK1 100, 1730 *Paniey Woyciechowey Patersonowey* gen. KMK2 60. Retsykiais tos pačios moterys užrašomos trumpiau, nebekartojant viso įvardijimo, pvz.: 1659 *pani Andryssowa Simsonowa* CZK 109 – 1659 *panią Andryssową* CZK 109.

Panašiai (su slaviškomis priesagomis -ova ir -ovna) buvo užrašomos ir XVI–XVIII a. Kaune gyvavusios vokiečių liuteronų bendruomenės moterų pavardės. Taigi tai bent poros miestų vardynuose aiškiai pastebėtas reiškinys.

Škotų bendruomenė Kėdainiuose

Žirgulis, Rimantas. „Škotų bendruomenė Kėdainiuose 1630–1750“. *Lietuvos muziejų rinkiniai* 1 (2002): 23–27.

XVII a. Kėdainiai buvo vienas iš nedaugelio privačių Lietuvos miestų, priklausęs uoliausių Reformacijos sekėjų ir globėjų kunigaikščių Radvilų giminės Biržų–Dubingių šakos atstovams, kurie daug prisidėjo prie miesto savivaldos, ekonominio ir religinio gyvenimo puoselėjimo. Kėdainiuose buvo koncentruojamos pagrindinės evangelikų reformatų bažnyčios institucijos Lietuvoje. Per visą XVII a. Kėdainiai buvo Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios Žemaičių distrikto centras, čia gyveno ir dirbo Žemaitijos superintendantai, veikė dvi evangelikų reformatų ir viena evangelikų liuteronų bažnyčios, buvo įkurta keturklasė mokykla (vėliau peraugusi į gimnaziją), kurioje dirbo žymūs to meto intelektualai. Kurį laiką prie gimnazijos veikė spaustuvė, leidusi religines reformatų knygas.

Po 1611 ir 1639 m. religinių konfliktų Vilniuje, kuomet evangelikai reformatai buvo išvyti už miesto ribų, ir po 1621 m. Livonijos karo, sugriovusio Biržus – šios šakos Radvilų tėvoniją, Kėdainiai liko svarbiausias Radvilų miestas, kuriame jie galėjo užtikrinti savo tvarką.

Kunigaikščiai Radvilos buvo išsilavinę magnatai, studijavę protestantiškuose Altdorfo, Leipcigo, Heidelbergo, Leideno universitetuose, keliavę po įvairias Europos šalis ir susipažinę su ten buvusia tvarka, kurią jie ir pamėgino diegti savo valdose, visų pirma – Kėdainiuose.

1627 m. Kristupas Radvila Kėdainiuose pradėjo vykdyti pertvarkymus: grąžino katalikams dar nuo 1549 m. reformatų užimtą šv. Jurgio bažnyčią, įtvirtino katalikų ir reformatų konfesijų lygiateisiškumą, patvirtino dar 1590 m. miestui suteiktas Magdeburgo teises ir suteikė naują herbą, leido į miestą nevaržomai atvykti ir iš jo išvykti.

Siekdamas ekonominės tvarkos ir naudos, K. Radvila pradėjo kviesti į Kėdainius įvairių tautų ir konfesijų žmones. 1624 m. Kėdainiuose ekonominę veiklą pradėjo žydai, 1629 m. buvo pakviesti vokiečiai evangelikai liuteronai. Žinoma, kad K. Radvila palaikė ryšius su Elbingo reformatų bažnyčia, kuriai priklausė ir škotai. Nors nėra žinoma ar oficialiai buvo kviesti, tačiau apie 1628–1629 m. į Kėdainius pradeda atvykti ir škotai reformatai (presbiterionai). Šios, atrodytų tolimos ir egzotiškos, tautos atstovų pasirodymas Lietuvoje neturėtų stebinti. Jau XIV–XV a. škotai prekiaavo Lenkijoje ir Rytų Prūsijoje. XVI–XVII a. Skandinavijos ir Baltijos regionai sudarė palankias sąlygas Škotijos ir Anglijos, kaip jūrinių tautų, ateičiai. Todėl škotų prekybiniai ryšiai pasiekė Norvegiją, Švediją, Daniją ir Lietuvos–Lenkijos Respubliką. Be to, tūkstančiai škotų karių tarnavo Skandinavijos valstybių kariuomenėse.

Daugelis tyrinėtojų pabrėžia, kad pagrindinė škotų atvykimo į Lietuvą ir Kėdainius priežastis – bėgimas nuo religinių persekiojimų tėvynėje. Galima teigti, kad iki XVII a. 5-ojo dešimtmečio vidurio religinių pabėgėlių iš Škotijos nebuvo. Ko gero pagrindinės priežastys, skatinusios škotus atvykti čia, buvo dvi: ekonominė ir religinė – utopinė. Jau 1537 m. Prūsijoje buvo išleisti įstatymai, nukreipti prieš škotus,

kurie nelegaliai prekiavo ir sudarydavo konkurenciją vietiniams pirkliams. Tuomet škotai patraukė į Lenkiją, kur būta mažiau priešiško. Deja, ir čia jie dažniausiai gyvendavo ir prekiavo nelegaliai, todėl susilaukdavo sankcijų: juos išvarydavo iš miestų, atimdavo prekes ir kitą nuosavybę, apdėdavo dideliais mokesčiais. Tarpusavio tautinis solidarumas sudarė sąlygas nelegalių škotų migrantų skaičiaus didėjimui, todėl 1594 m. Lenkijos–Lietuvos karalius Zigmantas Vaza ėmėsi priemonių, kad būtų pažabotas škotų antplūdis. Šios priemonės neturėjo didelio poveikio, todėl 1616 m. ambasadorius škotas Patrikas Gordonas išleido griežtą kodeksą tai problemai nagrinėti ir spręsti. Nepavykus ir šiai priemonei, Dancigo škotų bendruomenė prašė savo karaliaus Džeimso įsikišimo, kad būtų sustabdytas „besaikis jaunų vaikų ir merginų, netinkamų jokiai tarnybai, atgabenimas kiekvienais metais“. Spėjama, kad tuo metu Abiejų Tautų Respublikoje škotų būta nuo 30 iki 50 tūkstančių.

Todėl natūralu, kad Lenkijoje, padidėjus nepalankumui škotų atžvilgiu, jie mėgino perkelti savo veiklą į naują ir neišsivertintą teritoriją – LDK. Tačiau čia jiems sekėsi sunkiau, nes į Vilnių jų neišsileido, o nedidelės škotų bendruomenės buvo Kaune, Kelmėje, Biržuose, Tauragėje, Skuode.

Tačiau ne visi škotai buvo vien merkantilūs prekeiviai. Čia prieiname prie antrosios atvykimo į Kėdainius priežasties – religinės – utopinės.

Trisdešimties metų karo Europoje metu protestantų ideologai vokiečių Samuelis Hartlibas ir škotas John Durie sukūrė utopinę „pažadėtąsias žemes – Antilijos“ idėją. Tai turėjo būti pasišventusių ir darbščių Dievo darbininkų kolonija, įsikūrusi vietoje, laisvoje nuo religinės ir politinės priespaudos bei nenuniokotoje karo. 1629 m., po Altmarko paliaubų, pirmoji 20 škotų kolonistų grupė susirinko Karaliaučiuje ir buvo pasirengusi vykti į menamą Antiliją. Buvo ieškoma kur įkurti šią koloniją: S. Hartlibas siūlė vykti į Virdžiniją Amerikoje, bet dauguma jo bendražygių norėjo savo svajonę įgyvendinti Europoje. Buvo pasirinktos pakankamai retai apgyvendintos Livonija, Kuršas arba Lietuva. Svarstyta galimybė įsikurti Runos saloje, esančioje Rygos įlankoje. Tačiau vienas iš S. Hartlibo atstovų, Poehmeris iš Torūnės, apsilankė pas kunigaikštį K. Radvilą ir nors rašė, jog „vietiniai barbarai nebuvo palankiai nusiteikę jo atžvilgiu“, buvo nuspręsta pasilikti Lenkijos–Lietuvos ribose.

K. Radvila susirašinėjo su įvairiais Europos protestantų veikėjais, taip pat ir su utopinės Antilijos autoriais, todėl neatsitiktinai vieno iš galingiausių protestantų globėjo valdomi Kėdainiai galėjo tikti šios idėjos realizavimui. Dėl to, kad dauguma XVII a. Kėdainių miesto magistrato knygų yra sudegusios, labai trūksta žinių apie škotų atvykimą ir įsikūrimą Kėdainiuose, todėl daug klausimų lieka neatsakytų. Pagrindiniu šaltiniu šiuo klausimu yra 1628–1663 m. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios finansinių dokumentų rinkinys. 1604 ir 1624 metų Kėdainių miesto inventoriuose, išskyrus keletą vokiškų, daugiau svetimšalių pavardžių beveik nėra. Nuo 1630 m. bažnyčios dokumentuose aptinkamos pirmosios škotiškos pavardės: Gilbert, Ogilby, Gordon, Lenart, Batwin, Endrys, o kartais – tiesiog Tomas Szot. 1629 m. tarp pirmųjų keturių Kėdainių evangelikų reformatų mokyklos dėstytojų minimi du škotai teologijos daktarai – Jokūbas Patersonas ir Aleksandras Nicholas. Europoje dirbo

daug škotų mokslininkų, todėl jų dėstytojų buvimas Kėdainiuose nėra nepaaiškina ma keistenybė. Anot S. Murdoch, kur tik buvo edukacinis darbas, ypač protestantiškose mokslo institucijose, galite būti tikri, kad rasite škotą. Pvz.: Vilniaus universitete XVII a. dirbo škotas jėzuitas John Hay.

XVII a. 4-ajame dešimtmetyje škotiškų pavardžių Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios finansiniuose dokumentuose daugėja: 1637 m. randame 24 bažnyčiai aukojusių škotų pavardes, 4 iš jų nuomavo bažnyčios krautuves, todėl greičiausia buvo pasiturintys. Matyt, tuo metu škotai Kėdainiuose ir tarp evangelikų reformatų sudarė nemažą ir reikšmingą bendruomenę, kurios poreikiams patenkinti 1637 m. į bažnyčią atvyko anglų pamokslininkas John Douglas. Jis anksčiau buvo karo kape lionu škotų brigadoje Olandijos respublikoje (ten savanoriais kurį laiką tarnavo ir Kristupas bei Jonušas Radvilos – aut. past.), o vėliau dirbo anglų reformatų bažnyčios Amsterdame pamokslininku.

Spėjama, kad škotai Kėdainiuose buvo privilegijuotieji ateiviai, globojami kuni gaikščio K. Radvilos ir jo dvaro kaip bendratikiai ir kaip labai svarbūs miesto ekonominio gyvenimo dalyviai. Matyt, kad skirtingai nuo Lenkijos, kur dauguma škotų būdavo smulkūs ir neturtingi prekeiviai, Kėdainių škotai buvo pasiturintys ir iš karto tapo miesto elito dalimi, vienais iš pagrindinių reformatų bendruomenės narių ir bažnyčios rėmėjų. Kol nebuvo pastatyta didžioji reformatų bažnyčia Didžiojoje rinkoje, o liuteronai dar neturėjo savosios, atvykėliai škotai ir vokiečiai kartu meldavosi toje pačioje reformatų bažnyčioje, pastatytoje šalia Radvilų dvaro – būsimosioje Jonušavoje.

Kai kurie vietiniai miestiečiai iš pradžių buvo priešiški svetimšalių atžvilgiu, kurie sudarė jiems konkurenciją. Apie 1628 metus Kėdainių miestiečiai padavė skundą karaliui, kuriame teigė, esą atvykę škotai atima iš jų verslą. Škotai čia buvo paminėti tarp kitų svetimšalių: žydų, olandų ir vokiečių. Tačiau karalius Zigmantas Vaza nieko negalėjo pakeisti, nes Kėdainiai buvo privatus K. Radvilos miestas.

Apie škotų įtakos Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios bendruomenėje didėjimą liudija ir tas faktas, kad 1638 m. bažnyčios vyresnybė turėjo pakeisti pamaldų tvarkaraštį. Lenkiškai kalbantys parapijiečiai pasiskundė, kad po lietuviškųjų pamaldų sekusios škotiškos beveik nepalikdavo laiko pamaldoms lenkų kalba. Naujajame tvarkaraštyje lenkiškosios pamaldos buvo perkeltos prieš škotiškąsias. Taip buvo lyg pabrėžtas škotų atskirumas. Galima pastebėti, kad tokį atskirumą škotai lyg ir stengėsi išlaikyti. Dažnai būdavo pažymima, kad jie yra „z naciej szkotskiej“ arba „ex gente scotica“, škotų vaikų krikštėviais dažniausiai būdavo tik škotai, bažnyčios vyresnybė buvo įspėjusi, kad jie bendrautų su miestiečiais ir atskirai nešvęstų Viešpaties vakarienės bei nedalytų komunijos. 1641 m. Londone išleistoje knygoje jos autorius Elezaras Gilbertas pavadintas „Kėdainių škotų parapijos pamokslininku“.

Tačiau akivaizdu, kad škotai stengėsi įveikti egzistavusius kultūrinius ir kalbinius skirtumus, susigiminiuodami su vietos reformatų elitu vedybų keliu. (Nors kai 1652 m. reformatų bažnyčios pamokslininkas Jonas Progulbickis nusprendė vesti škotę Chapmanową, vietos škotai pasiskundė bažnyčios vyresnybei neva šios vedybos daro

žalą bažnyčiai. Kunigui buvo uždrausta vesti, bet po kurio laiko išaiškėjo, kad jis vis tiek gyveno su minėta moterimi, todėl už nepaklusnumą buvo perkeltas į Užnerio distriktą.) Jie perimdavo vietos gyventojų kalbą, jų vardai dažniausiai būdavo rašomi lenkiška forma: Jan, Jerzy, Wojciech, Katarzyna ir t. t.

Nuo XVII a. vidurio škotiškos pavardės aptinkamos tarp Kėdainių magistrato narių. Todėl galima spėti, kad škotai buvo pakankamai stipriai integruoti į miesto ir reformatų bendruomenės gyvenimą. (Čia reikėtų pastebėti, jog vokiečiai evangelikai liuteronai buvo labiau atskirti: Kėdainiuose jiems buvo išskirta atskira gyvenamoji vieta, o Biržuose K. Radvila jiems buvo įsakęs vartoti tik gimtąją vokiečių kalbą.) Po K. Radvilos mirties 1640 m. svetimšalių palaikymo politika Kėdainiuose buvo tęsiama: velionio našlė Ona Kiškaitė-Radvilienė 1643 m. 10 metų atleido nuo mokesčių vokiečius, miestą paveldėjęs velionio sūnus kunigaikštis Jonušas Radvila (1612–1655) 1647 m. įkūrė atskirą vokiečių miestą Jonušavą, reglamentavo magistrato pareigūnų rinkimų tvarką, pažymėdamas, jog renkamujų tautinė ir religinė priklausomybė turėjo netrukdyti. Be abejo, tai J. Radvilai buvo naudinga: klestėjo miesto ūkinis gyvenimas ir didėjo jo paties pajamos. Skirtingai negu tėvas Kristupas, kuris buvo kuklus ir nuosaikus, kaip tikras reformatas, Jonušas Radvila mėgo platų gyvenimą ir nuolat stokojo lėšų. Todėl dažnai jų tekdavo skolintis. Tarp jo kreditorių yra minimas ir škotas Jonas Lausonas, kuris 2 000 auksinų buvo paaukojęs Kėdainių reformatų bažnyčiai, o J. Radvila 1650 m. tuos pinigus pasiskolino 3 metams su 8 procentų palūkanomis.

Akivaizdu, kad škotai buvo patyrę prekeiviai ir mokėdavo elgtis su pinigais bei turtu, todėl dažnai minimi kaip evangelikų reformatų bažnyčios išdininkai, mokesčių rinkėjai, bažnyčios krautuviai ir palivarkų nuomininkai. Pvz.: 1659 m. Juodkiškių palivarkas, priklausęs reformatų bažnyčiai, 6 metams buvo išnuomotas Kėdainių miesto piliečiui Jurgiui Andersonui už 200 auksinų, o kitas palivarkas – Jokūbui Kiukui už 100 auksinų.

1655 m., dar prieš karo su Maskva veiksmams priartėjus prie Kėdainių, miestas buvo pasiekęs savo klestėjimo viršūnę: čia buvo apie 500 namų, 4–5 tūkstančiai gyventojų, 10 cechų, apie 300 amatininkų, 6 prekybinės aikštės, gyvavo 6 konfesijos. 1655–1656 m. karas nuniokojo miestą: dauguma gyventojų pabėgo į Prūsiją, miestas ištuštėjo, pašlijo jo valdymo tvarka, nutrūko prekybiniai ryšiai. Po garsiosios 1655 m. spalio 20 d. sutarties su Švedija pasirašymo (čia nemažą vaidmenį suvaidino vienas iš dviejų Švedijos atstovų, Estijos generalgubernatorius, pusiau škotas Bengtas Skytte) mirė kunigaikštis J. Radvila. Jo, kaip išdaviko, turtas buvo konfiskuotas, bet 1657 m. Kėdainiai buvo perduoti jo pusbroliui ir žentui Boguslavui Radvilai (1620–1669).

Kaip nebūtų keista, pasibaigus karui, po 1660 m. škotų bendruomenė Kėdainiuose tapo dar įtakingesnė. Beveik visos aukščiausios miesto pareigybės atsidūrė škotų rankose. Jurgis Andersonas tapo burmistru, daugumą magistrato narių sudarė škotai Vilhelmas Kuperis, Jokūbas Kiukas, Jurgis Halibortonas, Vaitiekus Levingstonas, Jonas Davidsonas, Jurgis Mollesonas. Kunigaikščio B. Radvilos asmeninėje gvardijoje tarnavo škotai: kapitonas Jurgis Gordonas, majorai Gardeneris ir Casteris, kapitonai Tomas Gordonas ir Meitlandas, rotmistras Montgomery. Be to, XVII a. 7-ajame–10-ajame

dešimtmečiuose Kėdainių gimnazijos rektorais bei reformatų bažnyčios kunigais buvo škotai Jan Halson, Jan Jordan, Jan Cannot, Thomas Ramsay. Dalis gimnazijos studentų taip pat buvo škotai.

Tokiu būdu XVII a. II pusėje Kėdainiuose kuriam laikui buvo susidariusi savotiška škotų oligarchija. Tai iliustruoja 1661 metų Didžiosios rinkos piešinys bei 1663 m. inventorių: pagrindinėje ir prestižinėje miesto aikštėje iš 19 posesijų 11 priklausė škotams. Matyt, neatsitiktinai 1661 m. pro Kėdainius keliavęs škotas, samdomas kareivis Patrikas Gordonas rašė, jog miestas priklauso Radviloms ir yra labai škotiškas, nes miesto bendruomenė yra protestantiška ir tuo traukia škotus.

Beje, pačių škotų gyvenime Kėdainiuose kartais pasitaikydavo ir tokių atvejų: 1659 m. škoto Forbso žmona sumušė iki mėlynių ir žaizdų kito škoto Endrys Simpsono žmoną, nes pastaroji erzinosi ir įžeidinėjo, todėl abi buvo nubaustos pinigineis baudomis. 1663 m. škotas Jurgis Bennetas gavo garbingą užduotį – leidimą pagrindinėje ir prestižinėje Kėdainių reformatų bažnyčioje įrengti naują laidojimo rūšį ir parvežti iš Karaliaučiaus suremontuotą bažnyčios šviestuvą.

B. Radvila mėgino atgaivinti karo nuniokotą miestą ir jo valdymo tvarką administracinėmis priemonėmis. 1666 m. jis papildė Kėdainių valdymo nuostatus, kuriuose, išaiškinant miesto magistrato ir dvaro jurisdikciją, buvo pažymėta, „jog, priešingai dar J. Radvilos valiai, svetimšaliai apeinami skiriant visuomenės tvarkytojus. Todėl ir ateityje visiems svetimšaliams būtų lygios galimybės dalyvauti magistrato rinkimuose kartu su vietinės kilmės gyventojais. Be to, būsimuose rinkimuose visos laisvos vietos teisme ir magistrato turėjo atitekti svetimšaliams: 4 decemvrai, 2 vaito teismo nariai, 2 magistrato nariai ir 1 burmistras visada turėjo būti renkami iš svetimšalių.“A. Tyla pateikė duomenis apie Kėdainių magistrato pareigūnus 1590–1795 m. Per visą miesto savivaldos egzistavimo laikotarpį įvairiuose dokumentuose buvo surastos 225 pareigūnų pavardės. (Kai kurios pavardės kartojasi kelis kartus, nes kai kurie žmonės skirtingu laikotarpiu ėjo įvairias pareigas.) Iš 27 vaitų 2 buvo škotai (7,4 %), iš 46 burmistų – 12 škotų (26 %), iš 48 tarėjų – 6 škotai (12,5 %), iš 49 suolininkų – 15 škotų (30,6 %), iš 38 decemvyrų – 7 škotai (18,4 %), iš 17 raštininkų – 1 škotas (5,8 %). Iš viso iš 225 pareigūnų per minėtą laikotarpį 43 buvo škotai (19,1 %) ir 18 vokiečių (8 %). Tokiu būdu iš viso surasta 61 kitataučio pavardė. Tai sudarė 27,1 % visų surastų Kėdainių magistrato pareigūnų pavardžių. Likusieji buvo vietiniai gyventojai lietuviai arba lenkai, todėl galima teigti, kad Kėdainių magistrato svetimšaliai nevyravo.

1679 m. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios parapijiečių sąrašė yra 253 žmonės. Iš jų – 96 škotai ir jų šeimų nariai, arba 37,9 % parapijiečių. Šiame sąrašė yra išvardyti škotų šeimų nariai: žmonos, vaikai, tarnai. Iš moterų vardų ir mergautinių pavardžių galima spėti, kad kai kurios škotų šeimos buvo mišrios, pvz.: Katarzyna Krechtonówna-Lewinston, Malgorzata Kiuck, Katarzyna Miszewiczówna-Malleisson, Judyta Budrewiczówna-Gordon, Krystyna Boryszewska-Petersonowa, Halszka Hallibartonówna. O kai kuriose šeimose žmonos buvo taip pat škotų kilmės, pvz.: Dorota Burnetówna-Dawidson, Zofia Bennetówna-Mongriff, Katarzyna

Helleb-Scharp. Be to, akivaizdus jau minėtas škotų tautinis solidarumas, kuomet kai kurios šeimos turėjo įsivaikinusios škotų našlaičius, pvz.: magistrato suolininko Vaitiekaus Lewinstono šeimoje, be dviejų sūnų ir dviejų dukterų, augo ir 2 našlaičiai – Karolis ir Tomas Ramsay; Jurgio Maleisono šeima, be savo sūnaus, augino ir Janą bei Jozefą Hey; matyt, ekonomiškai stipri auksakalio Jurgio Makieno šeima turėjo vieną sūnų ir, be jo, augino dar 3 Skromzerių vaikus – Judytą, Katarzyną ir Janą (be to, sąrašė šalia dar minimi Tomas ir Jozefas Skromzeriai – galbūt tos pačios šeimos, tik jau kiek paaugę vaikai? – aut. past.).

Minėto Thomo Ramsay atvejis parodo, jog kai kurie škotai buvo gana tvirtai integravęsi į Kėdainių miesto bendruomenę. T. Ramsay užaugo Kėdainiuose, 1692–1697 ir 1700–1702 m. buvo Kėdainių gimnazijos rektoriumi, lietuvių pamokslininku reformatų bažnyčioje ir vadinamas Tomu Ramza. Kartu su kitu škotu Jonu Patersonu 1698–1701 m. tikrino Žemaitijos superintendente, vokiečių kilmės kunigo Samuelio Bitnerio atliekamą Naujojo Testamento vertimą į lietuvių kalbą. (Be to, dar minėtinas škoto Aleksandro Campbello, kuris 1706 m. įsirašė į Karaliaučiaus universitetą kaip lietuvis, atvejis.) Galima teigti, kad Kėdainiai nuo XVII a. vidurio buvo unikali vieta LDK, kur lituanistikos veikėjais tapdavo kitataučiai: be minėtų škotų, lenkai Samuelis Tamoševskis ir Jonas Božimovskis daug prisidėjo rengiant 1653 m. Kėdainių spaustu-vėje išleistą „Knygą nobažnystės krikščioniškos“ – didžiausią XVII a. lietuvišką knygą, kurios spausdinimą savo lėšomis parėmė škotas kapitonas Jokūbas Meinas.

Tačiau tai nereiškė, kad Kėdainių škotų bendruomenė buvo asimiliuota ir ištirpusi vietinių lietuvių bei lenkakalbių masėje. XVII a. pabaigoje išmirus kunigaikščių Radvilų Biržų–Dubingių šakai, visos Lietuvos protestantai neteko galingų globėjų, o po Šiaurės karo ir po jo sekusio maro epidemijos škotų situacija Kėdainiuose labai pablogėjo. Bendruomenė sumažėjo, sumenko jos ekonominė galia, todėl škotai pradėjo ieškoti pagalbos tėvynėje. 1727 m. be reformatų sinodo žinios į Angliją išvyko Viljamas Rosas, Jokūbas Gray ir Adolfas Reinholdas rinkti lėšų nuskurdusiems Kėdainių škotams. Neaišku, ar ši misija buvo sėkminga, nes 1730 m. į Londoną vėl išvyko minėtas pirklys Jokūbas Gray ir kunigas Jokūbas Gordonas. Jų tikslas buvo tas pats – ieškoti finansinės paramos. Į Angliją buvo vykstama neatsitiktinai, nes ši šalis rėmė visos Europos protestantus, ypač tuos, kurie gyveno sunkiomis katalikų daugumos sąlygomis. Visoje Anglijoje ir Škotijoje buvo renkami pinigai Kėdainių škotų parėmimui. Už surinktas lėšas iš Karaliaučiaus buvo nupirkta geležies, stiklo, švino, druskos, silkų ir kitų paklausą turėjusių prekių; dalis pinigų buvo paskirta nuskurdusiems škotams paremti, o kita pinigų dalis buvo palikta Dancige. Svarbiausia buvo tai, jog surinktos lėšos turėjo būti panaudotos ilgalaikiai prekybinei veiklai. 1731 m. liepos 7 d. buvo įkurta *Societatis Commerciorum* – Komercijos draugija. Jos įkūrėjais buvo Kėdainių burmistras Aleksandras Cuthbertas, tarėjas Andrius Leityčius, vaitas Jurgis Forsajus, suolininkai – Viljamas Rosas, Robertas Livingstonas, Davidas Andersonas, Jokūbas Gray, decemvyrai – Danielius Mitchelas ir Jurgis Halybartonas. Draugijos įkūrimo rašte buvo pabrėžta, jog jos nariai yra „nationis Magna Britannia“ – Didžiosios Britanijos tautybės. Draugijos tikslas – prekybos atgaivinimas, evangelikų reformatų bažnyčios,

jos kunigų ir pastatų išlaikymas, vargšų ir nuskurdusių tautiečių bei bendratikių šelpimas. Nariais galėjo būti Kėdainių magistrato nariai, reformatų bažnyčios senjorai „ex gente Magna Britannia“. Draugijos nariai įsipareigojo skirti nuolatinę dalį savo pelno draugijos naudai, visi privalėjo duoti priesaiką, kad laikysis savo įsipareigojimų ir didins draugijos kapitalą. Buvo užmegzti ryšiai su Karaliaučiaus, Rygos, Dancigo pirkliais, daugiausia škotais, dėl prekybos organizavimo. Be to, ateityje norėta juos taip pat įtraukti į šios draugijos veiklą. Praktiškai, tai buvo pirmoji akcinė bendrovė Lietuvoje, įvilktą į religinį apvalkalą, – kapitalizmo apraiška, nes joje nebuvo užsiimama apie lygiavą. Deja, draugija egzistavo neilgai, nes trūko apyvartinių lėšų, jos narių skaičių riboja privaloma škotų tautybė arba reformatų konfesija, asmeniniai draugijos narių interesai galėjo būti aukščiau už bendruomeninius.

Nepaisant Anglijoje ir Škotijoje surinktų lėšų ir įdėtų pastangų, Kėdainių škotams nepavyko apčiuopiamai pagerinti savo padėties. Jiems fatališkai nesisekė: 1731 m. sudegė visos Jokūbo Gray parduotuvėje buvusios prekės. Ši data lemtinga dar ir tuo, kad būtent nuo 1731 m. Kėdainiai perėjo į kunigaikščių Radvilų katalikiškosios Nesvyžiaus šakos rankas. Taip daugiau nei šimtą metų buvusioje reformatų tvirtovėje prasidėjo katalikybės restauracija.

Nuo 1703 m. pirmuoju katalikybės atgimimo Kėdainiuose požymiu buvo vienuolių karmelitų kūrimasis. Gavę miesto savininko Neuburgo kunigaikščio kataliko Karolio Pilypo leidimą pasistatyti koplyčią, pasinaudodami po Šiaurės karo buvusia suirutę, karmelitai pradėjo statyti bažnyčią ir vienuolyną, užgrobdami Kėdainių miesto gyventojų namus ir sklypus. Tai sukėlė didelį vietos reformatų bendruomenės pasipiktinimą, vėliau iš tarpkonfesinio peraugusį į tarptautinį konfliktą. Tarp jėga užgrobtų valdų minimi škotų Vilimo Kuperio namas Didžiojoje rinkoje, Grėjaus sklypas Didžiojoje gatvėje, Livingstonovos vyninė. Padavus Kėdainių karmelitus į teismą, jie grąžino užimtas valdas miestui ir jos buvo iš karto parduotos: Livingstonovai smuklė už Nevėžio upės už 200 timpų; Anai Sumerovnai – Kaneinovai namas Didžiojoje rinkoje, vadinamas Kuperiškėmis (Kuperyszki), – už 250 timpų; Forsajui nameliai Jonušavoje ir Kaimynuose (w Koyminach) – už 130 timpų. Tačiau minėti škotai nesumokėjo pinigų už šį turtą ir jis buvo iš jų atimtas. Likimas lėmė, kad greičiausiai dėl lėšų stygiaus škotai buvo priversti perleisti savo turtą katalikams – Kėdainių karmelitų vienuolynui. 1731 m. gegužės 23 d. sutartimi tarp Kėdainių vietininko Jono Zarembos, kaip Radvilų valios reiškėjo, ir Kėdainių magistrato suolininkų Jokūbo Grėjaus ir Roberto Livingstono bei miesto gyventojos Anos Sumerovnos-Kaneinovos minėti piliečiai perdavė savo sklypus ir pastatus karmelitų vienuolyno teritorijai plėsti. Tarp perduoto turto buvo J. Grėjaus neužstatytas ir tuščias 7 vytinių (165,9 m²) dydžio sklypas Didžiosios Pilies gatvės kairėje pusėje, buvęs šalia to paties savininko mūrinio, vadinto Ramziškėmis (Ramziszki, pavadinimas kilęs nuo škoto Ramzio pavardės – aut. past.). Kitas sklypas buvo 2 vytinių ir 1 vytinėlių (apie 48 m²) dydžio, priklausęs Robertui Livingstonui ir vadinosi Tutlovkiškės (Tutlowkyszki), kurį jis paveldėjo iš mirusio senelio. Trečiasis 14 vytinių ir 5 vytinėlių (343,3 m²) dydžio sklypas priklausė našlei Anai Sumerovnai-Kaneinovai. Jame stovėjo mūrinė

troba su rūsiu ir dvi mūrinės alinės. Prieš mūrinę trobą buvo dar medinė, kuri stovėjo tuščia. Kitame pastate buvo kepykla ir priemenė, o šalia – daržas.

Kontrreformacija, religinis nepakantumas, karai, nelaimės ir ūkio krizė smarkiai sumenkino škotų bendruomenės gyvenimą Kėdainiuose. 1735 m. iš 18 reformatų bažnyčiai priklausiusių krautuvų tik 8 valdė škotai, o 10 – žydai. Greičiausiai, taip buvo pasistengta perduoti prekybą į patikimas rankas, nes šioje srityje škotai ir žydai turėjo bendrų bruožų, kurie kėlė pavydą ir neapykantą vietiniams gyventojams. Matyt, neatitiktinai žodis „škotas“ Lenkijoje ir Lietuvoje buvo tapęs prekiautojo sinonimu, Prūsijoje maži vaikai buvo gąsdinami škotais, o Lietuvoje – žydais. Galiausiai, įdomus yra atvejis, kuomet škotų liaudies daina „Hame cam our Gudeman at E'en“ („Mūsų gaspadorius grįžo namolio“) tapo Kėdainių žydų liaudies daina „Atėjau į savo krautuvėlę“.

Nuo 1750 m. škotiškų pavardžių Kėdainių dokumentuose beveik nebelineka, todėl galima spėti, kad bendruomenė sunyko. Vokiečių istorikas K. H. Ruffmanas teigia, jog škotai XVIII–XIX a. savo veiklą perkėlė į Karaliaučių ir Klaipėdą, kur vertėsi medienos plukdymu ir pardavinėjimu.

Tarp evangelikų reformatų bažnyčios veikėjų viena kita škotiška pavardė buvo iki pat XIX a. pradžios. Akivaizdu, kad daugumos LDK gyvenusių škotų ištakos siejosi su Kėdainiais, pvz.: 1763 m. LDK kariuomenės leitenantas Jurgis Arnetas testamentu paliko gimtajai Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčiai 21 600 auksinų.

Nėra nustatyta, kiek škotų XVII–XVIII a. gyveno Kėdainiuose. L. Eriksonas mano, kad prieš 1655 m. čia galėjo būti apie 200–300 žmonių bendruomenė. Šio straipsnio autorius rado apie 120 Kėdainiuose gyvenusių škotų pavardžių. Anot S. Murdocho, pagal šį skaičių Kėdainiai galėjo būti antras miestas visame Baltijos ir Skandinavijos regione, nes daugiau škotų gyveno tik Norvegijos mieste Bergene – 270.

Ar kurdami utopinę „pažadėtąją žemę Antiliją“, ar vien tik paprasčiausiai prekiaudami ir palaikydami savo tikėjimą, škotai labai nemažai prisidėjo prie vadinamojo Kėdainių miesto „aukso amžiaus“: miesto augimo, klestėjimo, europinių ryšių užmezgimo, arba, anot dr. A. Bumblausko, Kėdainių – kaip miestietišiausio miesto Lietuvoje, sukūrimo. Deja, tokiame eksperimentui Lietuva nebuvo pasiruošusi.

Škotai Benetai Naujamiestyje XVII a. antrojoje pusėje

Ragauskas, Aivas. „Tarp Kėdainių ir Tobago: škotai Benetai Naujamiestyje. XVII a. antroji pusė“. In *Iš Panevėžio praeities. Šeimos portretas istorijos kontekste [Mokslinių straipsnių rinkinys]*, 30–33, 61–66. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2019.

Panevėžio krašte jau ieškota „lenkiškos kultūros paveldo“, nors dėl įvairių priežasčių tokios paieškos yra gan kontroversiškos. Šiame straipsnyje bus siekiama pažvelgti į senąją Panevėžio krašto, konkrečiai XVII a. antrosios pusės Naujamiesčio, istoriją per vienos šeimos istorijos prizmę, pasitelkiant išskirtinį škotų Benetų (Bennet) šeimos pavyzdį. Taip savotiškai bus pratęsti kraštotyrininko Petro Juknevičiaus tyrimai, skirti Naujamiesčio evangelikų reformatų dvasininkų šeimoms – Božimovskiams ir kitiems. Glaudžios Naujamiesčio istorijos sąsajos su kunigaikščiais Radvilomis ir Kėdainiais yra gerai žinomos, tačiau per škotus Benetus XVII a. antroje pusėje ji trumpam šiek tiek susisieja su Škotija bei škotų emigracijos fenomenu, taigi bendraeuropiniu to meto procesu; netiesiogiai netgi su Kuršo hercogyste ir Karibų jūros regiono kolonizacija. Žinoma, ieškoti kokios nors specifinės škotiškos įtakos Benetų valdyto Naujamiesčio raidai būtų pernelyg jau pritempta, nors, pvz., Kėdainiuose škotai padarė nemažą poveikį mūrinės statybos plėtrai. Dėl religinių, ekonominių ir netgi gamtinių priežasčių škotų emigracija naujausiais laikais buvo ryški. Vadinamoji „artimoji“ migracija juos vedė į Airiją, „vidutinioji“ – į Lenkiją ir Lietuvą, o „tolimoji“ – į Ameriką. Škotų emigracija prisidėjo prie daugiatautiškumo, daugiareligiškumo bei daugiakultūriškumo augimo daugelyje Europos šalių, ypač didžiausiuose miestuose – prekybos, amatų centruose. Žinoma, dalis imigrantų grįždavo į tėvynę ar susidarius nepalankioms gyvenimo sąlygoms išvykdavo į kitus miestus ar šalis, kaip atsitiko ir didžiosios dalies Kėdainių škotų atveju. Visam laikui likę škotai per kelias kartas paprastai prarasdavo savo etninę tapatybę. Priešingai nei, pvz., olandai, škotai emigrantai (XVII a. šaltiniuose neretai vadinami „anglais“ ar „iš Didžiosios Britanijos“) daugiausia vertėsi prekyba, taip pat amatais – auksakalyste ir kt. Šalia verslo ypač daug škotų tapdavo samdomais kariškiais. Religiniu atžvilgiu tarp jų dominavo protestantai, daugiausia evangelikai reformatai. Pasitaikydavo ir vadinamųjų „netipiškų“ emigrantų, pvz., škotų katalikų, jėzuitų vienuolių ar gydytojų, kitų laisvųjų profesijų atstovų. Škotų vykimą į Mažąją Lenkiją – Krokuvos ir kt. miestus – lenkų istorikas Waldemaras Kowalskis netgi vadina „didžiąja imigracija“. Paprastai daug škotų gyvendavo Gdanske ir kituose prūsiškuose Pamario miestuose. Škotų imigrantų skaičius smarkiai mažėti pradėjo po XVII a. vid. karų.

[...]

Iš Škotijos atvykęs nekilingo dvasininko sūnus pirklys, presbiterionas Jurgis Benetas (*George, Jerzy Bennet, Benet*, po 1676 10 22–pr. 1677 04 28) padarė pavydėtiną karjerą – ne tik tapo Kėdainių miesto burmistru, bet kunigaikščio Boguslovo Radvilos 1667 m. buvo paskirtas Kėdainių seniūnu. Iš prekybos, finansinių operacijų,

muitų ir žemės nuomos susikrovęs didelius turtus, 1671 m. jis gavo Naujosios Škotijos baroneto titulą, o 1676 m. jo bajorystė buvo galutinai pripažinta Abiejų Tautų Respublikoje. Glaudžius ryšius su Radvilomis palaikęs J. Benetas ir jo sūnūs turėjo galimybes nuomotis įvairias jų valdas. Tarp jų buvo ir Naujamiesčio valda (1663–1677 m.). Būdamas Kėdainių seniūnu J. Benetas tvarkė ir Naujamiesčio valdos reikalus. Jo sūnus Jokūbas kurį laiką irgi laikė šią valdą. Taip škotai Benetai tapo gan unikaliu Panevėžio krašto, Naujamiesčio ir Liberiškio istorijos epizodu, kuris parodo, kad į senąją jo istoriją galima žvelgti ne tik per lietuviškumo ar lenkiškumo prizmę. Šios Upytės pavieto dalies kultūrinis ar etninis peizažas buvo ganėtinai margas, ko gero, žymiai įvairesnis nei dabar.

Įdomu pastebėti, kad taip jau susiklostė, jog Beneto pavardė tapo garsios lenkų poeto Aleksandro Fredro (1793–1876) eiliuotos komedijos „Pan Benet“ (1859 m.) pavadinimu (*Beatus qui tenet, Powiedział pan Benet*).

[...]

Pusbrolio Jonušo II Radvilos (1612–1655) valdas iš valdovo šiaip ne taip atgavęs LDK arklidininkas Boguslovas Radvila (1620–1669) visaip siekė perimti ir Naujamiesčio valdą. Ją atpirkęs iš Kristupo Zolderbacho (laikė valdą 1635–1639 m.) Vilniaus vaivada, LDK vyriausiasis etmonas Jonušas II Radvila 1640 m. valdą buvo įkeitęs svainiui Smolensko vaivada Jurgiui Karoliui Hlebavičiui (1669), kuris buvo vedęs jo seserį Kotryną. 1640 m. sudarytus Naujamiesčio nuostatus pasirašė Kristupo II Radvilos revizoriai. J. K. Hlebavičius savo ruožtu 1651 m. valdą už 70 000 auks. įkeitė Martynui Kaštelai, kilusiam iš XVI a. pab. siekiančios Vilniaus evangelikų reformatų elito šeimos. 1651 m. valdos nuostatus tvirtino J. K. Hlebavičiaus revizoriai, pažymėję, kad M. Kaštelos vietininkas Jonas Linskis perrašydamas nuostatus be pagrindo prirašė dar pastotes miestiečiams į Kėdainius. Kiek vėliau pats Kristupas II Radvila valdą iš M. Kaštelos atpirko, bet pristigęs pinigų karui su kazokais 1653 m. ją vėl išnuomojo tam pačiam M. Kaštelai. Jis pažadėjo, kad sudarys nuomos sutartį su juo, o šis turės panaikinti nuomos sutartį su J. K. Hlebavičiumi. Valdą iš M. Kaštelos ateityje turėjo išpirkti Jonušas II Radvila. Jau minėtus Naujamiesčio nuostatus B. Radvilos vardu vėliau pasirašė Biržų seniūnas Danielius Kosciuška, kaip nurodė, „pasiųstas perimti valdą“. 1677 m. lapkričio 15 d. J. Beneto sūnų sudarytame velionio tėvo J. Beneto Naujamiesčio valdos dokumentų sąrašė nurodyta, kad 1663 m. kovo 27 d. Martynui Kaštelai mirus jo sūnus Petras Kaštela, jo žmona Elžbieta Minvydaitė (rašte nurodyta, kad ji neraštinga), Martynas Kaštela, jo žmona Anna Žečicka (Rzeczycka), žentas Aleksandras Mikalojus Šviencickis, jo žmona Elena Kaštelaitė paveldėję valdą, tėvui įkeistą Smolensko vaivados, vėliau Žemaičių seniūno J. K. Hlebavičiaus, pusiau nusiaubtą už tą pačią 70 000 auks. sumą įkeitė 3 metams J. Benetui – įvesdinimas į valdą įvyko lapkričio 7 d. Jie, beje, teigė, kad jų pamotė teisių į Naujamiestį neturi, nors toks teiginys ir ginčytinas. Tokį pat raštą 1663 m. kovo 27 d. jis gavo iš J. K. Hlebavičiaus.

Akivaizdu, kad teisiškai prieštaringoje Naujamiesčio priklausomybės situacijoje J. Benetas siekė apsisaugoti nuo B. Radvilos siekių užimti Naujamiestį savo vardu. B. Radvila, matyt, šią J. Beneto veiksmų nežinodamas ir pretenduodamas į Naujamiestį 1663 m. rugsėjį nurodė Kėdainių seniūnui Laurynui Kochanskiui įkeisti

Naujamiestį J. Benetui, tačiau prieš tai atsiskaičius su M. Kaštela. Tačiau jis bijojo J. K. Hlebavičiaus, kuris tuomet jau buvo Vilniaus vaivada, pretenzijų. B. Radvila 1663 m. J. Benetui siūlė iš Žemaičių seniūno J. K. Hlebavičiaus perimti, kaip jis rašė, „išlaisvinti“, Naujamiesčio valdos nuomą, tačiau J. J. Benetas tarsi nieko nežinodamas kelis kartus prašė didiko pirmiau pašalinti bet kokias kliūtis valdos nuomai.

Atsižvelgdamas į tai, B. Radvila rašė Kėdainių seniūnui L. Kochanskiui, kad jau pavedė vienam savo tarnui gauti iš J. K. Hlebavičiaus Kristupo II Radvilos jam duotą nuomos sutartį bei atitinkamą kvitą, tačiau nurodė atsiklausti teisininkų, ar jam nepakenks, jeigu Žemaičių seniūnas sutarties neatiduos, nurodė atsiskaityti su Kaštelo mis, parengti jo vardu nuomos sutartį su J. Benetu už 50 000 auks., kurią turėjo iš jo pusės pasirašyti vaitas Povilas Prozoras ir Laurynas Kochanskis. B. Radvila persiuntė savo komisarui Jonui Meženskiui Stepono Oborskio ir Izaoko Hazo laiškus dėl Naujamiesčio valdos nuomos reikalų ir pavedė jam instrukuoti L. Kochanskį ir P. Prozorą deryboms su J. Benetu. 1664 m. sausio 10 d. būdamas Biržuose L. Kochanskis rašė B. Radvilai, kad grįžęs į Kėdainius įvykdys pavedimą perduoti Naujamiesčio valdymą J. Benetui, kadangi anksčiau jo Kėdainiuose nebuvo.

Kaip matyti, J. Benetas vykdė atskirą politiką, siekė gauti Naujamiestį be B. Radvilos pagalbos. Svarbu dar pažymėti, kad J. Beneto antroji žmona buvo minėtoji M. Kaštelos našlė! Taigi, 1664 m. ją vedęs J. Benetas turėjo įgyti dar didesnių teisių į valdą, nepaisant to, ar B. Radvila ją jam būtų suteikęs. Gali būti, kad tai buvo apskritai svarbiausias apskukriojo škoto motyvas sudaryti šią santuoką. Kad ir kaip ten būtų, galiausiai Naujamiestį J. Benetas pagal aukščiau minėtus teisės aktus 1663–1664 m. gavo vos ne iš trijų valdos savininkų – laikytojų. 1665 m. Radvilų revizorius Izaokas Hazas rekomendavo B. Radvilai ir Palėvenės girią perduoti valdyti Naujamiesčio laikytojui J. Benetui.

Naujamiesčio valda pradžioje buvo ne kokios būklės. 1654 m. gaisro metu Naujamiestyje sudegė 26 dūmai, nukentėjo ir Pakalniškių bei Bartašiūnų kaimai. Naujamiestyje buvo švedai, kurie irgi rinko padūmę. Vėliau, kaip ir kitos Radvilų valdos, jis buvo atiduotas kariškiams. 1657–1659 m. valdoje buvo 166 tušti dūmai. Iš kariškių valda buvo atgauta 1661 m. rugpjūčio 1 d. Joje tuomet buvo likę tik 88 apgyvendinti dūmai, kai 1652 m. valdoje buvo 371, o 1654 m. rugsėjį – 342 dūmai. 1661 m. Upytės pilies teisme Naujamiesčio laikytojas M. Kaštela buvo pateikęs skundą dėl nusiaubtos valdos. Vėliau, per 10 m., J. Beneto valdymo situacija smarkiai pagerėjo – 1671–1672 m. valdoje buvo jau 357 apgyvendinti dūmai.

1668 m. gruodžio mėn. laiške B. Radvilai J. Benetas mini pinigus, duotus už Vyžuonas ir Naujamiestį (*od summy mej na Wізuny i Nowe Miasto danej*), taigi valdą jis tikrai valdė. Kaip matyti iš J. Beneto korespondencijos, jis pats buvojo Naujamiestyje. 1668 m. sausio 15, 22, 29 d. laiškai datuoti Naujamiestyje. Pirmajame užtikrina B. Radvilą, kad bus ištikimu pareigūnu Vyžuonose, Kėdainiuose ir Naujamiestyje, rašo, kad Naujamiesčio ir Beinoravos valsčiams bus liepta kuo daugiau miško paruošti Kėdainių statyboms. 1668 m. birželio 10 d. laiške rašė, kad Libekas (Lubekas) kelis kartus prašė iš jo 50 statinių druskos Naujamiestyje ir Kėdainiuose. 1668 m.

rugpjūčio 4, spalio 21, 28 d. jo laišakai rašyti Liberiškyje. 1669 m. vasario 2 d. jo laiškas B. Radvilai dėl statybos darbų Kėdainiuose rašytas irgi šiame dvare. 1669 m. lapkričio 16 d. laiškas B. Radvilai rašytas Naujamiestyje (*w Nowym Mieście*). Atrodo, kad rašydamas „Naujamiestyje“ realiai jis buvo Liberiškyje. Apie darbus, kuriuos turi užbaigti 1669 m. Naujamiestyje ir Kėdainiuose, J. Benetas rašė tų pačių metų lapkričio 23 d. laiške vėlgi iš Liberiškio (*w Liberyszkach*). Liberiškyje datuotas ir 1669 m. gruodžio 7 d. laiškas.

Kaip matyti iš laiškų, būdamas Naujamiestyje, valdoje jis tvarkė visos Kėdainių valdos reikalus. Tikėtina, kad rinko padūmės mokestį valstybei pagal 1667 m. abjuratą. 1669 m. gruodžio 9 d. laiške jis rašė, kad iš Kėdainių, Naujamiesčio ir Vyžuonų valsčių surinko 3 601 auks. J. Benetas teigė, kad dėl daugelio skurdo turėjo pats už juos savo pinigais sumokėti.

Taigi, Kėdainių valdos seniūnui J. Benetui reziduojant Naujamiestyje Liberiškio dvaras faktiškai buvo tapęs ir Kėdainių valdos centru. 1672 m. sausio mėn. laiške iš Kėdainių jis rašė, kad Upytės pateisėjas Sicinskis, neaišku, koku būdu, jėzuitams pripažino teisę į Kėdainius. Sicinskis ne kartą priminė Jonuši II Radvilai ir Boguslovui Radviloms apie savo teises į Naujamiestį. J. Benetui irgi nurodžius Sicinskio velionio tėvo pretenzijas jam buvę pasakyta, kad išde yra kvitas dėl Sicinskio gautų pinigų. J. Benetas siūlė surasti jį L. K. Radvilaitės išde, kitaip galį iškilti didelių problemų. Iš 1668 m. rudenį rašytų laiškų matyti, kad J. Benetas puikiai žinojo ir Panevėžį. Pvz., 1668 m. birželio 10 d. laiške rašė, kad pats asmeniškai stojo teisme Panevėžyje dėl bylos su kunigaikščiais Kurbskiais. Ja teko rūpintis ir vėliau.

1677 m. lapkričio 15 d. Lietuvos Vyriausiąjame Tribunole aktuotame Naujamiesčio valdos J. Beneto kvitų ir kitų dokumentų sąrašė nurodyti raštai, kurie rodo, kad J. Benetas valdė Naujamiestį iki pat mirties, mokėjo padūmės ir kitus valstybinius mokesčius. Naujamiesčio valdos nuoma kuriam laikui teko ir J. Beneto sūnums. Išliko Liberiškyje 1677 m. gegužę rašytas Jokūbo Beneto laiškas Kėdainių seniūnui, kuriame rašoma dėl galimų vaivadų (matyt, Oginskių) sprendimų. Mat J. K. Hlebavičiaus duktė Marcibela Ona (m. 1681) 1663 m. išteko už stačiatikio, būsimojo karšto kataliko kunigaikščio, LDK kanclerio Marcijono Aleksandro Oginskio (1632–1690). Apie „Naujamiesčio bylą“ 1677 m. liepą rašė Jonas Benetas, teigęs, kad dėl šios valdos jie prarado daug pinigų, kad nenorėtų „imtis kitų priemonių“, tačiau jau gavo kvietimą į Lietuvos Vyriausiąją Tribunolą Vilniuje. Benetai savo grasinimą dėl „kitų priemonių“ galiausiai įvykdė – 1677 m. jie perleido Naujamiestį Trakų vaivadais M. A. Oginskiui ir Polocko vaivadais Kazimierui Jonui Sapiegai.

XVII a. 7–8 dešimt. situacija dėl Naujamiesčio valdos buvo supainiota. Dar 1673 m. K. Radvilaitės globėjų vardu Naujamiesčio inventorių patvirtino komisaras Th. R. Butkevičius, vadinasi nuosavybė buvo B. Radvilos ir jo paveldėtojos. Kiti pretendentai turėjo tik pretenzijų. Tačiau prieš 1680 m. L. K. Radvilaitė Naujamiestį įkeitė M. A. Oginskiui. Tų metų Sinodo sesijoje Naujamiesčio bažnyčios skriaudoms, užpuolimams ir persekiojimams išnagrinėti bei apsaugoti paprašyta Valkavisko pakamario Teofilio Olenskio ir Radvilų valdų ekonomo St. Nezabitovskio. Istoriofrafijoje

teigiama, kad 1683 metais M. A. Oginskis atsisakė teisių į Naujamiestį bei Liubčią už 95 000 auks. Jeigu taip ir buvo, tai vėliau valda vėl grįžo jam. 1685 m. Kėdainių seniūnas Danielius Kosciuška sulaukė priekaištų iš M. A. Oginskio dėl to, kad draudžia naudoti girios medieną Naujamiesčio valdos statinių poreikiams. 1688 m. spalio 8 d. testamente M. A. Oginskis mini, kad valda L. K. Radvilaitės yra jam įkeista už 100 000 auks. [...]

Benetų kapavietė

J. Benetas buvo gavęs leidimą didžiosios evangelikų reformatų bažnyčios rūsyje įsirengti kapavietę (*sklep*) pasilaidoti. 1663 m. kovą *de facto* rūsys, kuris buvo po „vyrų suolais“, jau buvo išmūrytas. Matyt, šiame rūsyje buvo palaidota jo pirmoji žmona, jis pats ir kiti giminaičiai. Tikrai žinoma, kad 1692 m. rugsėjo 1 d. kapavietėje buvo palaidota škotė Alseka Halibortonienė (Halibortonowa), matyt, Benetaitė. 1694 m. rūsyje buvo palaidota jau minėto škoto A. Mongrifo ir jo žmonos Zofijos Benetaitės mažametė duktė. Kadangi įrašas nedatuotas, galima spėti, kad tai įvyko tarp 1694 m. birželio 14 ir rugsėjo 17 d. Netrukus kapinėse prie minėto rūsio lango buvo palaidota ir pati jos motina Z. Mongrifienė (Monkryfowa), kartu palaidojant iš rūsio perkeltus dviejų jos dukrelių ir brolio Vilimo palaikus. Benetų rūsys dar minimas XVIII a. pradžioje, tačiau J. Beneto sūnūs bajorai, tikėtina, tapę katalikais, jame jau neturėjo būti palaidoti.